

Dorota Krystyna Rembiszewska
Janusz Siatkowski

POGRANICZE POLSKO-WSCHODNIOŚLÓWIAŃSKIE STUDIA WYRAZOWE

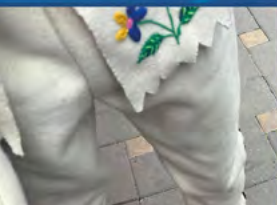
binduga
chaszczce
chudoba

chusta
druh
(h)uzer
kidać
kołosza
prymak

makutra
miękinny
nawlecza
niewiasta

kurdupel
tukno
totkanica
zimykać

CZĘŚĆ 3

POGRANICZE
POLSKO-WSCHODNIOŚŁOWIAŃSKIE
STUDIA WYRAZOWE
CZĘŚĆ 3

DOROTA KRYSTYNA REMBISZEWSKA
JANUSZ SIATKOWSKI

POGRANICZE
POLSKO-WSCHODNIOŚLÓWIAŃSKIE
STUDIA WYRAZOWE
CZĘŚĆ 3

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk
Fundacja Sławistyczna

Warszawa 2026

Recenzja wydawnicza [Editorial Review]:

prof. dr hab. Feliks Czyżewski, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska
[Marie Curie-Skłodowska University, Lublin, Poland]

Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki
w ramach Programu „Doskonała nauka II” (nr MONOG/SP/0139/2024/02).

[The work was co-financed from the state funds granted by the Polish Minister of Science
under the Programme “Excellent Science II”, Project No. MONOG/SP/0139/2024/02.]

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

**Dokształcająca
Nauka**

Projekt okładki [Cover]

Dariusz Górski

Redaktor prowadząca [Editorial Supervision]

Olga Kowalczyk

Skład [Typesetting]

Dariusz Górski

© Copyright by Dorota Krystyna Rembiszewska & Janusz Siatkowski, 2026

This is an Open Access book distributed under the terms of the Creative Commons
Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>),
which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the book
is properly cited.

ISBN: 978-83-66369-94-8 [e-book]

ISBN: 978-83-66369-21-4 [druk]

DOI: <https://doi.org/10.11649/978-83-66369-94-8>

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences]
ul. Jaracza 1, 00-378 Warszawa, tel. +48 510 664 062
wydawnictwo@ispan.edu.pl, www.ispan.edu.pl

Spis treści

Skróty	7
Skróty języków	7
Wstęp	9
Mapy omawianych obszarów	14
Studia wyrazowe	20
<i>Binduga</i> ‘miejsce nad rzeką, gdzie składa się drzewo na spław, zbija tratwy i spuszcza się je na wodę’	20
<i>Chaszcze</i> ‘gęstwina, krzaki, zarośla’	26
<i>Chudoba</i> ‘zwierzęta domowe’	29
<i>Chusta</i> ‘płat płótna lub innej tkaniny do ubioru’, <i>chusty</i> ‘bielizna (do prania)’	32
<i>Druh</i> ‘towarzysz’, ‘przyjaciół’	36
<i>(H)uzer, uzior</i> ‘dolna część snopa’, <i>huzica</i> ‘kuper ptaków’, stpol. <i>huzno</i> ‘kuper ptaków’	42
<i>Kidać, kinąć</i> ‘rzucać, rzucić’	50
<i>Kołosza, chołosza</i> ‘nogawka’, <i>chołosznie</i> ‘spodnie’	53
<i>Kurdupel</i> ‘człowiek niski, niedorostek’, przezwisko ‘smarkacz’	58
<i>Łukno i ustaw</i> ‘naczynia na miód’, jednocześnie ‘miary miodu’	62
<i>Makutra, makotra</i> ‘gliniana misa do ucierania maku’	68
<i>Miękiny</i> ‘plewy’, <i>miękusza</i> ‘miękisz chleba’	72
<i>Nawlecza, nawłoka, nawłoczka</i> ‘poszewka na poduszkę, na pierzynę’, ‘pokrowiec na meble’	74
<i>Niewiasta, niewiastka</i> ‘synowa’	78
<i>Prymak, pr(z)ymak</i> ‘zięć przyjęty na gospodarkę żony’, <i>iść w prymy</i> , <i>w prymaki, w przystępy</i> ‘iść na gospodarkę żony’	87
<i>Tołkanica, towkanica</i> ‘tłuczone kartofle’, <i>tołkacz</i> ‘tłuczek (w stępie), stępor’, ‘tłuczek do kartofli’	94
<i>Żmykać</i> ‘pracować w ręku’	101

Skróty bibliograficzne	105
Bibliografia	109
Spis miejscowości	140
Spis ilustracji	157
Spis map omawianych omawianych obszarów	158
Pierwodruki	159
Indeks wyrazów	161
Abstrakt	174
Abstract	175

Skróty

dial. – dialektalny	reg. – regionalny, regionalizm
gm. – gmina	r.m. – rodzaj męski
lm. – liczba mnoga	r.n. – rodzaj nijaki
lp. – liczba pojedyncza	r.ż. – rodzaj żeński
m. – mapa	s.v. – sub voce; pod hasłem
opr. – opracował, opracowała	v – verso, strona lewa, strona
p. – punkt badawczy	nieparzysta
plt. – plurale tantum	w. – wiek
pow. – powiat	
r – recto; strona prawa, strona	
nieparzysta	

Skróty języków

brus. – białoruski	ros. – rosyjski
bułg. – bułgarski	serb. – serbski
dłuż. – dolnołużycki	serb.-chor. – serbsko-chorwacki
łac. – łaciński	słwn. – słoweński
mac. – macedoński	stpol. – staropolski
niem. – niemiecki	śrdniem. – średnioniemiecki
pol. – polski	śrwniem. – średnio-wysoko-niemiecki
psł. – prasłowiański	ukr. – ukraiński

Wstęp

Nawiązania i zapożyczenia na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim to zagadnienie często podejmowane przez badaczy zajmujących się dialektologią słowiańską, o czym świadczy nie tylko spora liczba tekstów omawiających tę kwestię (wystarczy wymienić chociażby prace Iwana Werchratskiego, Stefana Hrabca, Feliksa Czyżewskiego, Stefana Warchoła; Michała Łesiowa, Anny Kosteckiej-Sadowej; Jolanty Minikowskiej, Haliny Pelcowej, Janusza Riegera, Elżbiety Smułkowej, Tadeusza Zdancewicza), ale również różnorodność podejścia do tego problemu metodologicznego.

Kwestia nawiązań i pożyczek na wymienionym pograniczu była uwzględniana przy okazji szczegółowych charakterystyk wsi, niewielkich skupisk gwarowych (zwykle w artykułach o charakterze przeglądowym). Dotychczas nie ukazała się monografia syntetyczna, całościowo uwzględniająca wielostronność i złożoność tego zagadnienia.

Badacze zwracali uwagę m.in. na konieczność zestawiania materiału polskiego i innojęzycznego (np. polskiego i ukraińskiego, polskiego i białoruskiego), by właściwie uchwycić mechanizmy przenikania elementów poszczególnych systemów, a przy tym zaobserwować infiltrację pierwiastków kulturowych składających się na całość obrazu pogranicza.

Nie będzie odkrywczym stwierdzenie, że poza zasięgiem terytorialnym zawsze trzeba uwzględniać historię badanego wyrazu, jego nawiązania w językach słowiańskich, a także wiele innych czynników.

Omawiając wyrazy, które mogą wskazywać na dawne zapożyczenia, należy także sięgnąć do informacji archeologicznych i historycznych dotyczących obszarów występowania danych leksemów. W połowie XIII wieku niektóre miejscowości północno-wschodniego Mazowsza, jak na przykład Wizna, Święck, Raj (Rajgród) leżały na szlaku łączącym

Ruś z Jaćwieżą. Szlak ten sięgał dalej na Mazowsze aż do Płocka przez Maków. Również w tamtym czasie (i wcześniej, bo już w XI wieku) funkcjonował szlak wodny Dniepr–Prypeć–Bug–Wisła. To może być argumentem przemawiającym na rzecz przenikania elementów językowych.

Podczas prowadzonych przez nas badań pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego na podstawie bogatych materiałów gwarowych zawartych w atlasach, słownikach, opracowaniach monograficznych i zbiorach kartotekowych natrafiamy na podstawową trudność, tj. na brak informacji historycznych o materiałach ograniczających się tylko do gwar. Znaleźliśmy jednak wiele wyrazów, w wypadku których nowsze materiały, a zwłaszcza poświadczenia w nazwach miejscowych oraz zestawienia ogólnosłowiańskie, pozwalają stwierdzić, że historycznie sięgały one znacznie dalej na zachód, niż to pokazują wykorzystywane źródła głównie z XX, rzadziej z drugiej połowy XIX wieku.

Problemem jest, czy wczesne potwierdzenia występowania wyrazów na pograniczu zawsze świadczą o wczesnych pożyczkach leksykalnych sięgających aż średniowiecza, czy może raczej stanowią one archaizmy wykazujące dawne zgodności (zbieżności, nawiązania), dawną wspólnotę z językami wschodniosłowiańskimi. Na tym terenie ciągle nasuwają się wątpliwości, czy mamy do czynienia z leksykalnymi wpływami wschodniosłowiańskimi, czy z polskimi archaizmami leksykalnymi zachowanymi pod wpływem wschodniosłowiańskim. Formułując to inaczej, bo termin wpływ jest tutaj wieloznaczny, stawialiśmy sobie w trzech tomach rozważań o słownictwie pogranicza: czy mamy do czynienia z pożyczkami wschodniosłowiańskimi, czy z rodzimymi archaizmami, których utrzymanie się można przypisać interferencji języków wschodniosłowiańskich. Uściślenie to jest ważne, ponieważ interferencje polegające na podtrzymaniu rodzimych archaizmów też bywają nazywane pożyczkami.

Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie. Studia wyrazowe. Cz. 3 to publikacja zamykająca nasze rozważania na temat leksyki obszaru pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego (por. Rembiszewska & Siatkowski, 2018, 2021).

We wszystkich częściach badań wskazaliśmy, że o uznawaniu jakiegoś wyrazu za zapożyczony decyduje wiele czynników. Szczególnie ważny pozostawał jeden wyróżnik, a mianowicie obce elementy formalne. Na podstawie wybranych wyrazów omówionych w trzech częściach naszego cyklu można stwierdzić, że do nich należą:

1. Formy z **pełnogłosem**, jak np. *chołodziec* ‘galareta mięsna’, *połonik*, *opolonik* ‘warzachew’, ‘łyżka wazowa’, *skoworoda* ‘patelnia’, *soroka*, *saroka*, *suroka* ‘sroka’, *soroczka* ‘koszula’, *wołoszka* ‘chaber’; z wtórnym pełnogłosem *holoble* ‘część uprzęży’, *małanka* ‘błyskawica bez grzmotu’, *kołosza*, *chołosza* ‘nogawka’, *nawołoczka* ‘poszewka na poduszkę’. Za pośrednictwem ruskim został zapożyczony też cerkiewizmy, np. *winohrad*, *winograd* ‘winnica, winorośl’.
2. **Formy z h odpowiadające pol. g**, np. *czuhun*, *czyhun* ‘żeliwo’, *drahle*, *dryhle* ‘galareta z mięsa’, *dziaha* ‘pasek do spodni’, *holoble* ‘części uprzęży’, *had*, *hadzina* ‘zwierzę budzące obrzydzenie’, *hreczka* ‘gryka’ i pochodne, *holopa* niezgrabna noga’, *huba*, *hubka*, *hyszki*, *hyżki* ‘galareta’, *koczerha* ‘ożóg, pogrzebacz’ (pierwotna postać rodzima z g), *kulhać* ‘kuleć’, *kulhawy* ‘kulawy’, *radziuha* ‘płachta, sukno’, *winohrad*, *winograd* ‘winnica’, ‘winorośl’, *huzir*, *huzer* ‘dolna część snopa’.
3. **Ustne kontynuanty na miejscu samogłosek nosowych ę, ɔ:**
 - **samogłoska u na miejscu psł. ɔ**, np. *duha* ‘część uprzęży’, *dubas* ‘statek rzeczny’, *huba* ‘grzyb pasożytujący na drzewach’, *hubka*, *kałamucić* ‘mącić’, *kałamutny* ‘mętny’, *niezabudka* ‘niezabudka’, *rubel* ‘drag do przyciskania siana na wozie’;
 - **samogłoski a, e na miejscu psł. *ę**, np. *dziaha* (**dęga*), *dziażka* ‘pasek do spodni’, *kipiatok* ‘wrzątek’, *raby* ‘pstry’ i pochodne, *radno*, *radziuszka* ‘płachta, płótno’, *miakina* ‘plewy’.
4. Wschodniosłowiański rozwój **sonantów**, np. *boltać* ‘beltać’ zamiast pol. *beltać*, *boltun* ‘zepsute jajko’ *korcić* ‘trapić’, ‘kusić’, *ślozy* ‘łyzy’, *berda*, *berdo* ‘część warsztatu tkackiego’.
5. Spółgłoska **r na miejscu pierwotnego ń**, np. *brechać* ‘szczekać’ wobec pol. dial. *brzechać*; *prynuka* ‘zapraszanie’, ‘zachęta’, ‘popędzanie’ zamiast pol. *przynuka*; *raby* i pochodne, *radno* i pochodne, *prymak*, *prymak* ‘zięć przyjęty na gospodarstwo żony’.
6. Wschodniosłowiański rozwój **jerów**, np. *haberok* ‘chaber’.
7. Wschodniosłowiański rozwój psł. ***dj w ċ**, np. *kaczać* ‘taczać, tarzować, przewracać’ i pochodne *kaczała* ‘pleciony bicz’, *kaczałka*, rzadziej *kaczalek*, *kaczałko*, *kaczało* ‘wszelkiego rodzaju krążki i wałki’. Zasięg form rodzimych trudny do ustalenia ze względu na możliwe mazurzenie.
8. **Spółgłoska d’**, np. *boďak*, *bodiak* ‘oset’, *haďuga*, *haďuka*, *hadiuga*, *hadiuka*, *hadiuha* ‘żmija, gadzina’, *d’uha*, *rad’uha*, *rad’uxa* ‘płachta, płótno’. W zapożyczeniach często zastępowane jest przez *ż*,

np. *hadziuka, hadziuga, kińz¹uk, kińz¹ux, kińdziuk, kińdziuch. radziu-ha, radziuucha, radziuszka, raz¹uška*.

9. **Ukraińskie przejście *ě* w *i***, np. *ciłuszka, cyłuszka* ‘pierwsza lub ostatnia kromka z chleba’, *čułuw¹ičyk, člov¹ičok* ‘żrenica’ u przesiedleńców ze Wschodu, *mizynek, mizinek, mizyniec, miziny, miżny, mizielny* ‘mały palec’, *niewistka* ‘synowa’.
10. **Ukraińska twarda wymowa spółgłosek**, np. *mizynek, nezabudka, studenec, śwınarnik* ‘chlew dla świń’.
11. **Sporadyczne**:
 - *szczoka* ‘szczęka’ wobec pol. pierwotnego *szczeka*;
 - *kałatać* wobec pol. *kołatać* jako doraźne ujednolicenie **kolatati* na **kalatati* i pochodne *kałatka, kałatajło, kałatało, kałatawka*;
 - *cot* ‘liczba parzysta’ na pograniczu białoruskim zapewne pod wpływem białoruskiej tendencji do zmiany *e* na *o* przed spółgłoskami twardymi.

Nieraz dochodzi do sprzeczności między kryteriami formalnymi a zasięgiem terytorialnym, kiedy postać fonetyczna wskazuje na wpływ ruski, a zasięg tych form w gwarach zdecydowanie przemawia za ich rodzimością.

Na podstawie doświadczenia w pracach nad *Ogólnosłowiańskim atlasem językowym* możemy stwierdzić, że zasięgi poszczególnych wyrazów często nie pokrywają się z granicami wyznaczanymi dla poszczególnych języków. Często powstają arealy przekraczające wszelkie granice językowe. Niektóre z przedstawionych w *Studiach wyrazowych* nazwy wskazują, że dawniej miały one znacznie szerszy zasięg na terenie Polski. Z czasem uległa ona znacznemu skurczeniu w wyniku wycofywania się tych wyrazów na peryferie. Ich dzisiejszy zasięg zdecydowanie przemawia za przyjęciem pożyczki; zresztą w dzisiejszym odczuciu są one często uważane za obce. W rzeczywistości zaś stanowią relikty dawnego nawiązania, dawnej zbieżności regionalnej obejmującej szerokie polsko-ruskie pogranicze językowe, tworzące, już i wcześniej przyjmowaną, wspólnotę mazowiecko-ruską.

* * *

Publikacja ta jest szczególna z jednego powodu – zamyka twórczość naukową wybitnego językoznawcy prof. Janusza Siatkowskiego. Ukazuje się już po śmierci Profesora, który zmarł 26 maja 2025 roku. Stanowi ona dowód niebywałej aktywności intelektualnej Profesora do niemal ostatnich tygodni życia.

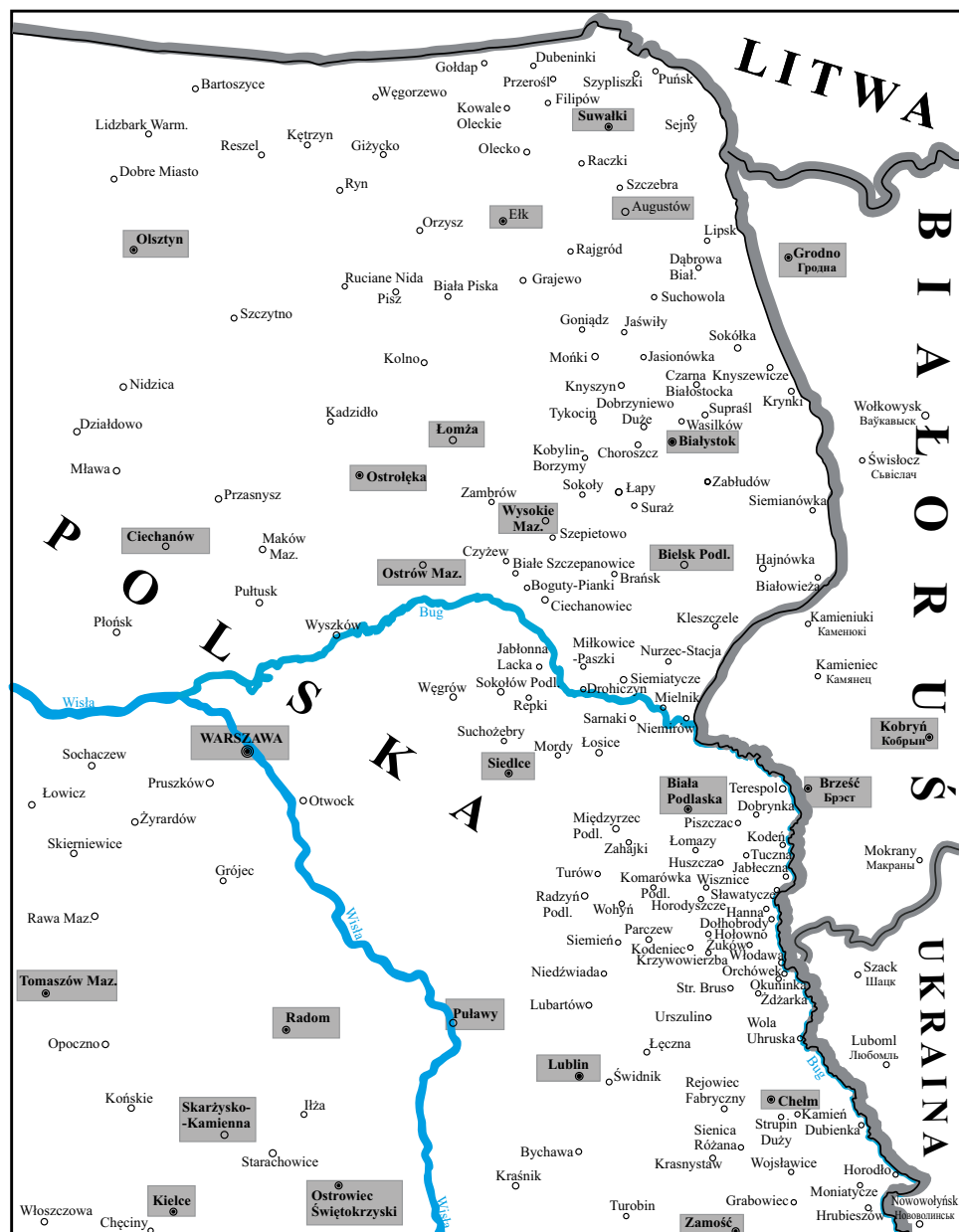
Jednocześnie ta pozycja zamyka też etap mojej współpracy z tym wspaniałym Mistrzem, Mentorem, niekwestionowanym autorytetem językoznawstwa sławistycznego, z którym miałam zaszczyt napisać kilka artykułów i cztery książki.

Dziękuję Ci, Profesorze!

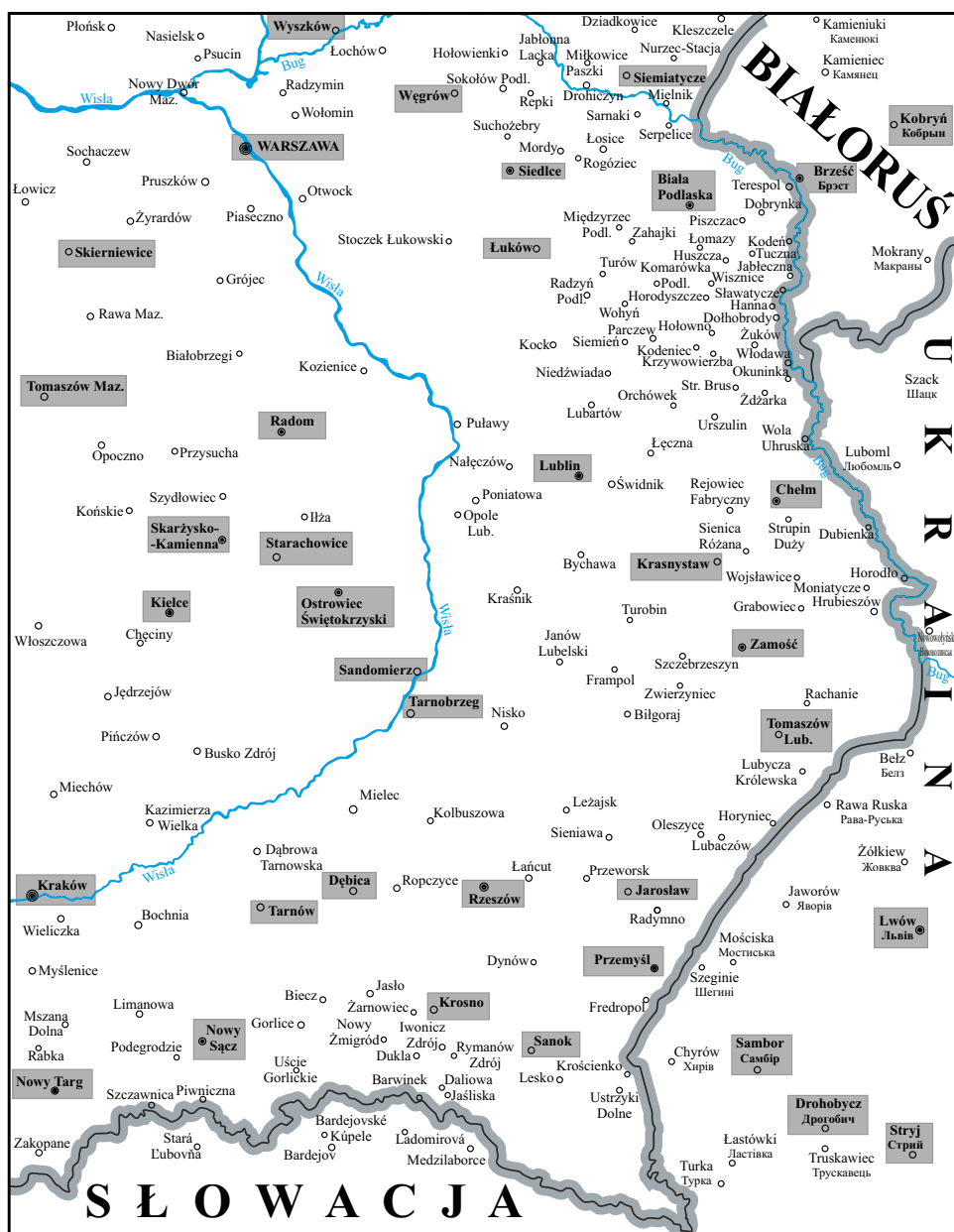
Dorota K. Rembiszewska

Mapy omawianych obszarów

Zamieszczone mapy mają charakter schematyczny, przedstawiają miejscowości w sposób orientacyjny.

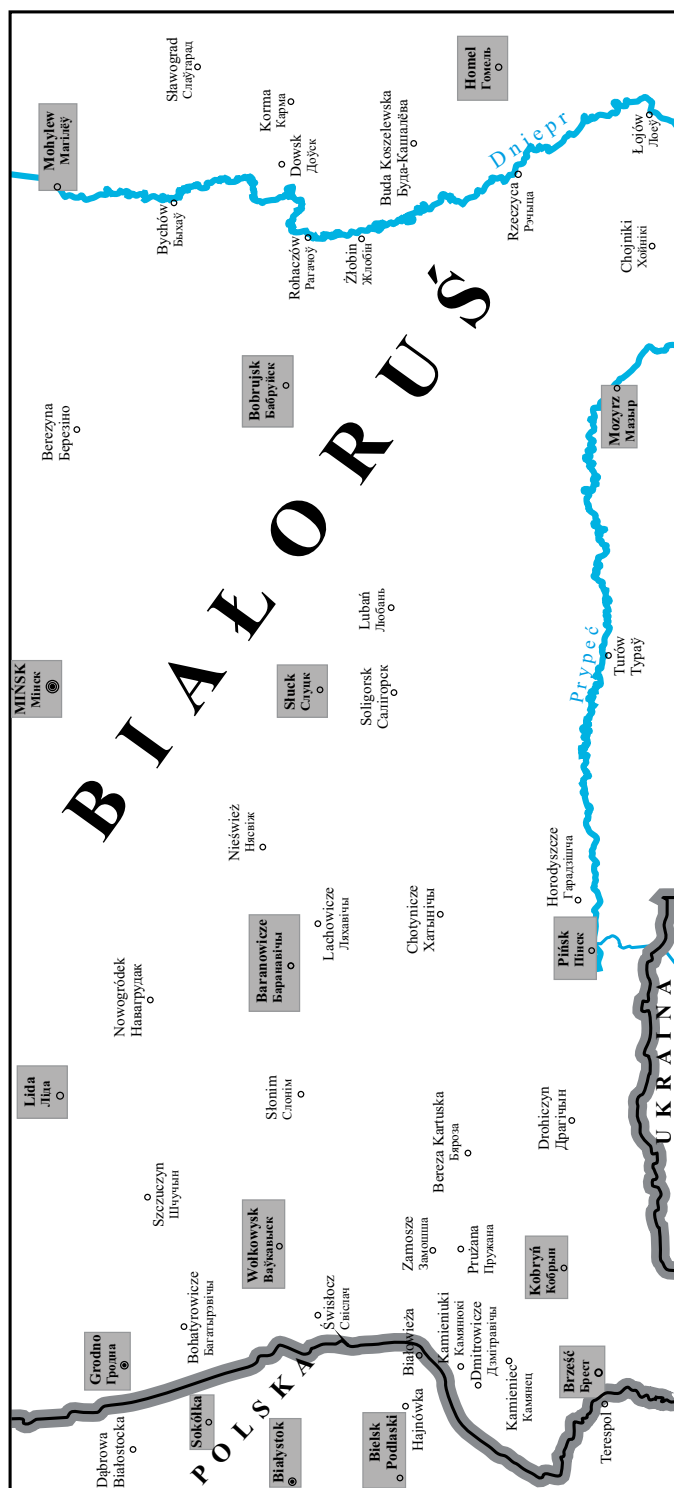

Mapa 1. Pogranicze polsko-litewsko-białoruskie, na podstawie Google Maps
oprac. Dorota K. Rembiszewska

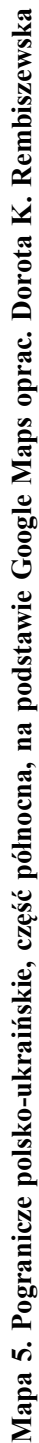

Mapa 2. Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie, na podstawie Google Maps
 oprac. Dorota K. Rembiszewska

Mapa 3. Pogranicze litewsko-lotewsko-białoruskie, na podstawie Google Maps oprac. Doroła K. Rembiszewska

Mapa 4. Pogranicze polsko-białoruskie, na podstawie Google Maps oprac. Dorota K. Rembiszewska

Mapa 5. Pogranicze polsko-ukraińskie, część północna, na podstawie Google Maps oprac. Dorota K. Rembiszewska

Studia wyrazowe

Binduga ‘miejsce nad rzeką, gdzie składa się drzewo
na spław, zbija tratwy i spuszcza się je na wodę’

Il. 1. Binduga na rzece Horyń, Dawigródek (obecnie Давыд-Гарадок w obwodzie brzeskim w Białorusi), 1929 r., fot. Bochnig, ze zbiorów Instytutu Sztuki PAN, nr negatywu 0000010947

Il. 2. Drewno przygotowane do spławu na bindudze w Dawigródku, 1929 r., fot. Bochnig, ze zbiorów Instytutu Sztuki PAN, nr negatywu 0000010944

Feliks Czyżewski (1986a, s. 90) występujące w gwarach polskich pod Włodawą postaci nazwy *binduga*: *byńd'uha*, *byńduha*, *beńd'uħa*, *byńd'uħa*, *byńžuħa*, *beńžuħa*, *byńduga* uznaje za zapożyczenia ukraińskie, przytaczając z ukraińskich gwar włodawskich formy *byńduha*, *byńduħa*. Chodzi tu oczywiście jedynie o wpływ fonetyczny, o obce *h*, przekształcone na gruncie polskim w *ħ* oraz o twarde nagłosowe *by-*. Ukrainizmem jest także notowana przez SGP sporadycznie z Woli Uhruskiej koło Włodawy forma *bind'uha* (SGP, t. 2, s. 220). Ukraińskie wpływy językowe zdradzają też notowane do XVIII wieku zapisy fonetyczne *Bindiuha*, *Biendiuga*, *Bindiuga* dawnej wsi *Binduga* w gminie Krasnystaw. Z kolei oddziaływanie języka białoruskiego zaznacza się w nazwie wsi *Bindziuga* (od 1998 roku *Bieńdziuga*) w gminie Michałowo koło Hajnówki, w miejscowej gwarze *bidz'uha*, a w dawnych zapisach też *Biendziucha*, *Бендиога*, *Biendziuga*, *Bindziuha* (NMP, t. 1, s. 200).

Mamy tu do czynienia z oddziaływaniem języka ukraińskiego i białoruskiego tylko na fonetykę przytaczanego wyrazu, sam leksem *binduga* natomiast stanowi u nas dawną pożyczkę z języka niemieckiego, dobrze

poświadczoną zarówno w piśmie, jak i w gwarach, która zresztą do języków wschodniosłowiańskich przeszła właśnie za pośrednictwem polskim.

Na źródło niemieckie ze średniem. *bindunge* (Lübben, 1888/1980, s. 54) lub też ściągnięciem. *bindunge* ‘węzeł’, ‘połączenie, powiązanie’ (Lexer, 1872/1979, s. 279) od *binden* ‘łączyć, wiązać’ zwrócił uwagę już Leszek Moszyński (1954, s. 53; por. też Hinze DLK, s. 120; Siatkowski, 1991, ss. 233–234, 2015, ss. 261–262). Występująca sporadycznie postać *winduga*, *więduga* z nagłosowym *w* w najpewniej tłumaczy się fonetyczną wymianą spółgłosek *w* : *b* w gwarach polskich, choć przyjmuje się też, chyba mniej prawdopodobne, współoddziaływanie niem. wyrazu *die Winde* ‘wciągarka’ od *winden* ‘wić, nawijać’ (por. Добродомов, 1967, ss. 259–260; ESUM, t. 1, s. 166).

Bienduga ‘wybrzeże wygodne do wywózki drzewa’ notuje SS^tp już z roku 1427 znad Biebrzy („Cum una rippa fluuii Bebrza circa locum *benduga*, vbi robora (‘drzewo’) ligantur”) (SS^tp, t. 1, s. 93). Nie ma jej w prawdzie ani w SPXVI, ani u Lindego, ale kartoteka SXVII–XVIII notuje z rękopisu 1720 roku *binduga*: „spichlerze brzegowe y *Bindugi* wdobrym położone porcie” oraz przymiotnik *bindużny*: „wywiezionego do szpichlerzów *bindużnych* zboża”. Wskazując na pochodzenie niemieckie, podaje SWil *binduga*, *winduga* ‘miejsce nad brzegiem wód spławnych położone, gdzie składają drzewo na spław przeznaczone’, *bindużne* ‘opłata od składu drzewa na bindudze’ i *bindużnik* ‘zbijający tratwę’ oraz ‘pilnujący porządku na bindudze’ (SWil, t. 1, s. 81), następnie SW *binduga*, *winduga* i jako gwarowe *bienduga* ‘miejsce przy rzece, gdzie składają drzewo przeznaczone na spław’ i ‘spław drzewa’ (SW, t. 1, s. 156, t. 7, s. 615), a SJPD *binduga* ‘miejsce nad rzeką, gdzie się składa drzewo

Binduga czyli **Winduga**. Miejsce nad brzegiem wód spławnych, przeznaczone na skład drzewa i wyrobów drzewnych, wodą transportować się mających. Binduga obiera się w miejscu niepodlegającym załewowi wezbranych wód, w gruncie ile można ścisłym z dogodnym dostępem do wody, i niezbyt bliskim jej głównego nurtu, by nie utrudnić wiązania drzewa, które się na wodzie dokonywa; obiera się nareszcie w punkcie nieodległym od lasu, choćby na gruncie obcym za zapłatą, którą sowiec nagradza zmniejszony koszt transportu. Przypuszczają, że wyraz *binduga* pochodzi od niemieckiego *binden*, wiązać.

Binduże. Opłata za dozwoleń użytkowania z bindugi.

Bindużnik. Ten ze spławiających drzewo *oryłami* zwanych, który podczas zimy, przy zwózce drzewa na bindugę i układaniu go w *reje*, czyli *szychty*, pilnuje porządku.

Il. 3. *Encyklopedia powszechna*, t. 3, Orgelbrand, 1860, <https://cybra.lodz.pl/dlibra/publication/724/edition/1191>

na spław i zbija tratwy’ (Igor Newerly w powieści z 1948 roku *Archipelag ludzi odzyskanych* pisze o *bindudze* nad Jeziorem Nidzkim) oraz w znaczeniu ‘spław drzewa’ (z poświadczeniem u Józefa I. Kraszewskiego) (SJPD, t. 1, s. 524).

Binduga, *winduga* w znaczeniu ‘miejsce nad rzeką, gdzie składa się drzewo przeznaczone na spław i zbija tratwy’ ma poza tym bogate poświadczenie w gwarach polskich. SOWM podaje z Warmii i Mazur formy *binduga*, *biunduga*, *bienduga*, *więduga* w znaczeniu ‘miejsce na brzegu, gdzie się spuszcza spławiane drzewo’ (nam znane w tym znaczeniu znad Jeziora Nidzkiego w pobliżu Karwicy) i ‘miejsce, gdzie składa się drzewo na spław’ (SOWM, t. 1, s. 184). Gloger ma *bindugę* ‘wybrzeże spławnej rzeki, dogodnie do wywózki drzewa’ (Gloger, 1893, s. 800). SGP notuje w tym znaczeniu *binduga*, *winduga* m.in. znad Narwi, z Kurpi, z Mazowsza na terenach od Ostrowi Mazowieckiej po Pułtusk, spod Garwolina i Kozienic, poza tym podaje kilka derywatów (SGP, t. 2, ss. 220–221). Z Kaszub brak wprowadzie tej nazwy w AJK, ale Hinze przytacza formę *bindogs* z Pomorza w znaczeniu ‘toń rybacka na jeziorach’ (Hinze DLK, s. 120).

Wyraz *binduga* występuje wreszcie jako nazwa kilku miejscowości lub ich części nie tylko na wschodzie (jak na przykład *Binduga*, gm. Sarnaki, *Binduga* – część miasta Brańsk, pow. bielski). Na Mazowszu w gminie Zbójna pod Łomżą jest wieś *Bienduska*, dawniej *Binduska* (*Bindużka*), poza tym *Bindużka* koło Makowa Mazowieckiego, *Binduga* w gminie Chorzele na północ od Ostrołęki, *Bindugi* (część wsi Kania Polska) koło Serocka, ponadto występuje *Binduga* na Pomorzu na północ od Człuchowa (NMP, t. 1, ss. 182, 200). Zanotowano też nazwę *Bindsga* dla kolonii za wsią przy Chłopowie pod Chojnicami oraz jako nazwę toni rybackiej na jeziorze Wdzydze (Lorentz GPom, t. 2, s. 696). Ośrodki wypoczynkowe w Krzyżach pod Piszem, w Augustowie i w Broku nad Bugiem noszą nazwę *Binduga*. *Binduga* to także przystanek Wigierskiej Kolei Wąskotorowej.

Dla języków wschodniosłowiańskich przynajmniej częściowo należy przyjąć pośrednictwo polskie. Dotyczy to pożyczki wyrazu *binduga* w znaczeniu ‘miejsce nad rzeką do składowania drzewa przeznaczonego na spław’.

Białoruski słownik historyczny podaje z XVI wieku *бендюга*, *бень-дюга* ‘miejsce do składowania drzewa przeznaczonego na spław’ z pogranicza białorusko-polskiego, np. „где тепер домъ мой над рѣкой

Il. 4. Binduga koło Sarnak, wzdłuż linii brzegowej Bugu, 2024 r., fot. Rafał Dydycz

Супраслою, то была *бендюга*, и бирано на той *бендюзъ* побережное отъ цамру и отъ смолы” (HSBM, t. 1, s. 275), a ESBM notuje *біндю́га* jako ‘miejsce bezpośrednio nad jeziorem lub rzeką’ tylko spod Grodna (ESBM, t. 1, s. 351). Ze względu na geografie przyjmuje się tu pożyczkę z języka polskiego (por. Булыка, 1972, s. 40; ESBM, t. 1, s. 351).

Historyczny słownik ukraiński ma *бендюга* ‘miejsce nad rzeką do składania drzewa na spław’ tylko z Włodzimierza Wołyńskiego, leżącego tuż za granicą państwową naprzeciw Hrubieszowa, zapisaną w XVI wieku dwukrotnie: w roku 1567 oraz 1575: „уєднал *бендюгу*, то ест берер над рекою Бугом” (SUM XVI–XVII, t. 2, s. 73). Słownik ten wskazuje na wpływ polski, przywołując polską nazwę *binduga*, z niemieckiego podaje budzący wątpliwości *Windwagen*.

Poza tym *bi(e)nduga* występuje w języku ukraińskim i rosyjskim, ale w innych znaczeniach.

W słowniku języka ukraińskiego Hrinczenko notuje *бендю́га* w znaczeniu ‘drąg, żerdź’, ‘drążek do obracania wiatraka’, ‘drąg do przyciskania snopów na wozie’, *бендіо́гу* ‘rodzaj wozu do przewożenia bagażów’,

бендюхі ‘kółka przy pługu’ (Грінченко, 1907–1909/1958, t. 1, s. 49), natomiast SUM *биндюг*, *бендюг* ‘koń cugowy/pociągowy’, *биндюгі*, *бендюгі* ‘wielki wóz bagażowy’ i *биндюжник*, *бендюжник* ‘woźnica przewożący bagaże’ („візник-вантажник, що перевозить вантажі на *биндюгах*”) (SUM, t. 1, s. 166). W gwarze Bolechowa na pograniczu bojkowsko-naddniestrzańskim zachowała się nazwa *биндюги* w znaczeniu ‘wielkie sanie do przewożenia drewna i siana’ (Гнатишак, 2017, s. 26), podobnie na Huculszczyźnie w Berezowie: *бендюга* ‘dwukołowy wóz do przewożenia długich desek’ (Нерич, 2008, s. 24).

W języku rosyjskim wyraz ten występuje w gwarach, głównie południowych, ale pewne derywaty znane są w rozproszeniu nieco szerzej. Notowano m.in. *бендюг*, *биндюг*, *бендюга*, *биндюга* w znaczeniu ‘drążek do obracania wiatraka’, ‘poprzeczna belka łącząca burty statku, służąca do podtrzymywania masztu’, ‘duży wóz do przewożenia bagażu’; *бендюги* lm. ‘sanie do wożenia słomy, nawozu’ (Даль, 1955–1956, t. 1, ss. 81, 87; SRNG, t. 2, s. 241; Vasmer ESRJ, t. 1, ss. 150, 166), *бендюжник* ‘nadzorca woźniców wożących towary przy stacji kolejowej’, *биндюжник* ‘bagażowy’ (SRNG, t. 2, ss. 241, 292).

Nazwy ukraińskie i rosyjskie wywodzą się najpewniej też ze średniem. *bindinge* i/lub śrwniem. *bindunge*. Ze względu na tak duże różnice znaczeniowe w porównaniu z nazwami polskimi oraz białoruskimi i ukraińskimi na pograniczu polskim trzeba tu przyjąć raczej pożyczki niezależne w poszczególnych językach. Mało prawdopodobne jest wyprowadzanie podanych nazw ukraińskich, a więc i rosyjskich, jak proponuje Dobrodomow (Добродомов, 1967, ss. 259–260; por. też ESUM, t. 1, s. 166), z niem. *Bindwagen* za pośrednictwem języka jidysz.

Obecność wyrazu *binduga* już w staropolszczyźnie pozwala wnioskować, że należy on do grupy dawnych zapożyczeń z języka niemieckiego do języka polskiego.

Chaszcze ‘gęstwina, krzaki, zarośla’

Mamy tu sytuację szczególną: Stefan Hrabec, Halina Pelcowa oraz SW polskie *chaszcze* ‘gęstwina, krzaki, zarośla’ uważają za pożyczkę z języka ukraińskiego (Hrabec, 1949, s. 117; Pelcowa, 1997, s. 193, 2012a, s. 258; SW, t. 1, s. 273), natomiast Piotr Bańkowski twierdzi, że to właśnie ukraińskie *хайи* zostały przejęte z polskiego (Bańkowski SE, t. 1, s. 126). Warto dodać, że Jewhen Tymczenko pod hasłem *хайи* ‘gęste zarośla’ w nawiasie umieszcza pol. *chaszcz*, co zwykle u niego sygnalizuje pożyczkę (Тимченко, 2002–2003, t. 2, s. 460). Przywoływany przez Hrabca słownik Aleksandra Brücknera o pożyczce nic nie mówi, stwierdza jedynie, że polskie *chaszcze* mają odpowiednik w ukraińskim *chaszczi* [*хайи*] (Brückner SE, ss. 176, 676). Witold Mańczak uznaje *chaszcze* za wyraz rodzimy (Mańczak PSE, s. 19).

W innych słownikach etymologicznych wyraz polski i ukraiński są zestawiane, ale o możliwości pożyczki z języka ukraińskiego do polskiego czy na odwrót w ogóle się nie wspomina (Sławski SE, t. 1, s. 61; Boryś SE, s. 57; ESUM, t. 6, s. 161). Wskazuje się, że *chaszcz(e)* mogły się rozwinąć z też licznie poświadczonej w gwarach polskich pierwotnej formy *charszcz(e)*. By tę kwestię rozstrzygnąć, należy się dokładniej przyjrzeć historii i geografii gwarowej tego wyrazu w obu językach.

W języku polskim omawiana nazwa pojawia się w XVII wieku. W kartotece SXVII–XVIII już w *Początkach wojny moskiewskiej* Stanisława Żółkiewskiego (1611) występuje *chaszcz* („mając iednak P. Hetman *chaszcz* podeirzaną, [...] nakazał, żeby nikt nie chodził [...] na groblą”) i *chaszcza* („na grobli samey [...] y *Wchaszczy*...zasadził kilkuset strzelców” oraz „Moskwa zaraz oną *chaszczą* vciekac poczęli”). Hrabec cytuje z *Sielanek* Bartłomieja Zimorowica (1663): „podjęli się [...] z *chaszczów* wyprowadzić” (Hrabec, 1949, s. 17); Samuel Linde zamieszcza jeszcze inny przykład z tego utworu: „Gościńcem wolnym z *chaszczów* ich wyprowadził” (Linde, 1854–1860/1951, t. 1, s. 235). Kartoteka SXVII–XVIII podaje później *chaszcze* z *Historii świeżych i niezwykłych* z przełomu XVII i XVIII wieku, z utworu Kaspra Niesieckiego (1738): „uszła [...] za rzekę Niestr do *chaszcza* na błoto” oraz Elżbiety Drużbackiej (1752): „że go Zefir Pásem w *chaszczu* Mocnym przywiązał”.

Linde rejestruje kilka przykładów, które niedokładnie lokalizuje Hrabec (Linde, 1854–1860/1951, t. 1, s. 235). Uwzględniając informacje w *Wiadomościach o autorach i dziełach cytowanych u Lindego* (Hrabec

& Peplowski, 1963, s. 135) można ustalić, że zacytowany jest u niego Bartłomiej Zimorowic (por. wyżej) oraz związany z Warszawą Józef Minasowicz jako tłumacz Horacego („Bestye w gęstych *chaszczach* lasów spoczywają”, 1773) i zapewne jako autor w „Monitorze”; poza tym przywoływane są „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne” – tu autora nie potrafimy ustalić.

Później SWil ma *haszcze* albo *chaszcze* ‘krzaki gęste, niskie i małe’ (SWil, t. 1, s. 395), SW, przyjmując pożyczkę ukr. *chaszczi* [xauɫ], umieszcza *chaszcz* ‘gąszcz, zarośla, krzaki, gęstwina’ i jako gwarowe odsyła do *chróst* (SW, t. 1, s. 273), ale tam (SW, t. 1, s. 300) formy tej już nie przytacza. SJPD notuje *chaszcze* ‘gęste krzaki, zarośla, gąszcz, gęstwina’, ilustrując przykładami z „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych” oraz z utworów Wiktora Gomulickiego (1851–1919), z powieści mieszczańskiej z pierwszych lat wieku XVII, a także z Jana Parandowskiego (1895–1978) i Józefa Mortona (1911–1994) (SJPD, t. 1, s. 841).

Chaszcze znane są też szeroko w gwarach polskich. Poza wschodnią Polską i gwarami kresowymi (por. Parylak, 1877/1999, s. 348; Cechosz-Felczyk, 2004, s. 40; Paryl & Mieszczankowska, 2004, s. 29; Lwów 2015, nr 1272; Tarnopol 2007, nr 1272) *chaszcze* plt. i rzadziej *chaszcz* m. ‘gęste krzaki, zarośla’ występują m.in. w okolicach Łowicza, Garwolina, Opatowa, Kielc, Brzeska, a nawet we wsi Chełmo na zachód od Radomska (Dejna, 1974–1985 t. 21 (1975), s. 147; SGP, t. 3, ss. 467–468) i na Kaszubach (Sychta, 1967–1976, t. 7, s. 96).

Pokazany przegląd dowodzi, że zarówno historia wyrazu *chaszcze*, jak i jego szeroki zasięg w gwarach polskich przemawiają przeciwko przyjmowaniu tu pożyczki z języka ukraińskiego.

O historii tego wyrazu w języku ukraińskim dotychczas wiemy niewiele. Tymczenko podaje *хауць* ‘gęste zarośla’ z miejskiej księgi miasta Łucka z 1570 roku, powołując się na polski *chaszcz* (Тимченко, 2002–2003, t. 2, s. 460). Poza tym podaje z zabytku datowanego na lata 1717–1734 derywat *хауцникъ* ‘zarośla’. Hrinczenko ma *хауц* ‘chrust’ i w znaczeniu ‘zarośla, krzaki’ z zachodniej Ukrainy (Верхратський) oraz spod Połtawy (Василенко), *хаща* ‘gęsty las, gęstwina’ na pograniczu z Węgrami, *хащина* ‘gęste zarośla’ spod Czerkasów i *хащник* ‘drobny chrust powiązany w pęczki’ (Грінченко, 1907–1909/1958, t. 1, s. 389). Janów przytacza z Huculszczyzny *chaszci*, *chaszcza* ‘zarośla’ (Janów, 2001, s. 21), Horbacz *хауці* ‘gęste krzaki, zarośla’ ze wsi Romanów koło Łucka na Wołyniu (Горбач, 1965, s. 25), Arkuszyn *хащавина* ‘bardzo gęsty las’ z Polesia

(Аркушин, 2016, s. 580). Z gwar naddniestrzańskich, a więc z Ukrainy zachodniej, znane są nazwy *ха́ща*, *хва́щи* ‘gęsty las, gęstwina’; *ха́щи*, *ха́щ*, *хва́щи* ‘krzaki, krzewy’ będące collectivum (Шило, 2008, s. 265). Słownik współczesnego języka ukraińskiego podaje jako gwarowe *хащ* w znaczeniu ‘chrust’ i *хащина́* odsyła do *ха́щи*. Hasło *ха́щи* (lp. *ха́ща*) ‘gęsty las’, zarośla, gęstwina’ dokumentuje licznymi przykładami, daje też połączenie wyrazowe *дúки/злýchі ха́щи* (SUM, t. 11, ss. 31–32; por. też ESUM, t. 6, s. 161).

Ten szeroki zasięg wyrazu *chaszcz(e)* w gwarach ukraińskich zdecydowanie przemawia przeciw przyjmowaniu jakiejś pożyczki i należy uznać go za rodzimy również w tym języku.

Wniosek może tu być tylko jeden: jest to dawna innowacja polsko-ukraińska. O jej dawności świadczy właśnie tak szeroki zasięg w gwarach: od Połtawy aż po Kaszuby.

Chudoba ‘zwierzęta domowe’

Halina Pelcowa uznała wyraz *chudoba* w znaczeniu ‘zwierzęta domowe’ za typowo wschodniosłowiański, ukraiński (Pelcowa, 1994, s. 87, 1997, ss. 192, 193). Pożyczkę ukraińską przyjmuje tu także Janusz Rieger: „W Zielonej i innych gwarach południowokresowych określeniem by- dła jest przede wszystkim ukrajinizm *chudoba*, natomiast najstarsi znali wyraz *bydło*, choć raczej jako wyzwisko” (Rieger, 2004/2019a, s. 146), w innym miejscu stwierdza, że we wsi Siabierki występuje rodzime *bydło*, chociaż w okolicach Kamieńca używa się wyrazu zapożyczone- go *chudoba* (Rieger, 2011/2019c, s. 97). Najszerzej wpływ ten ujmuje Krawczyk, zaliczając *chudobę* ‘inwentarz’ do zapożyczeń znanych pol- szczyźnie regionalnej lub ogólnej (Krawczyk, 2007, s. 44).

Szeroki zasięg wyrazu *chudoba* w Słowiańszczyźnie zdecydowanie przemawia przeciwko przyjmowaniu jakiegokolwiek pożyczki wyrazo- wej. Został on uznany za wyraz prasłowiański i ogólnosłowiański (ESSJ, t. 8, ss. 110–111), ma bogatą dokumentację w różnych znaczeniach, jak ‘bieda’, ‘ubóstwo’, ‘ubogi majątek’, ‘dobytek’, ‘zwierzęta domowe’ itp. Widoczny jest tu naturalny rozwój znaczeniowy: ‘ubóstwo’ > ‘ubogie mienie, ubogi majątek’ > ‘dobytek, zwłaszcza ruchomy’ > ‘zwierzęta domowe jako część tego majątku’ > ‘cały majątek’ (por. ESUM, t. 4, ss. 220–221; Bańkowski SE, t. 1, s. 160).

Są liczne poświadczenie również w języku polskim. SStp notuje z XV wieku *chudoba* w znaczeniu ‘chudość’ i ‘ubóstwo’ (SStp, t. 1, s. 260), w XVI wieku *chudoba* występuje najczęściej jako ‘ubóstwo, nędza’, rzadziej też ‘ubogie mienie’ i ‘chudość’, licznie udokumentowana jest *chudoba* ‘ubóstwo’, ‘ubogi majątek’, ‘skromny dobytek’ itp. w kartotece SXVII–XVIII, Linde notuje *chudobę* jako wyraz polisemiczny – ‘ubó- stwo, nędza’, ‘ubogi majątek, ubogie mienie’, ‘chudak, nędzarz’ (Linde, 1854–1860/1951, t. 1, s. 272), podobnie SWil ‘ubogie mienie, nędza, ubóstwo’, ‘chudak, nędzarz’ (SWil, t. 1, s. 159).

Słownik wileński poza znaczeniami ogólnymi ‘bieda, ubóstwo’, ‘mienię ubogiego’, ‘chudeusz’ podaje też uznane za gwarowe ‘inwentarz żywy’, ‘bydlę’, ‘chudość’, ‘chuda szkapa’ (SW, t. 1, s. 306). SJPD również jako ogólne wskazuje ‘skromny majątek, mienie, gospodarstwo’, a jako gwarowe ‘inwentarz żywy, głównie bydło i konie’ z cytatai (SJPD, t. 1, s. 927). Aleksandra Krawczyk podaje od pisarzy z Kresów lub ze wschodniego pogranicza, Henryka Rzewuskiego, Jana Zacharyasiewicza,

Józefa I. Kraszewskiego i Józefa Kłosowskiego, ponadto jako dawne, a dziś gwarowe w znaczeniu ‘ludzie biedni, biedak’, ‘nędzarz’, ‘ubóstwo, nędza’ (Krawczyk, 2007, s. 44).

Jak już stwierdziliśmy, wyrazu *chudoba* ze względu na jego szeroki zasięg w językach słowiańskich nie należy traktować w języku polskim jako pożyczki leksykalnej. Problemem jest natomiast, czy gwarową *chudobę* jako ‘inwentarz żywy, bydło’ uznamy za pożyczkę ukraińską. W tym celu należy przyjrzeć się dokładniej zasięgowi *chudoby* w tym znaczeniu w gwarach polskich.

W Karpatach, według OKDA, w znaczeniu ‘bydło rogate’ zapisano *xudoba* powszechnie w gwarach ukraińskich, w Słowacji tylko w 7 punktach w jej wschodniej części, w tym w 4 wsiach ukraińskich, w Polsce natomiast zupełnie sporadycznie na wschodzie w punkcie ukraińskim Komańcza i wyjątkowo na zachodzie w miejscowości Przyłęków, powszechnie zaś występuje *bydło*, *byduo* (OKDA 5, m. 72). Tu najpewniej nazwę tę należy przypisać kolonizacji wołoskiej, a jako źródło wskazać język ukraiński. *Chudoba* ‘bydło rogate’ powszechna jest też w Ukrainie zachodniej (por. SDUP, s. 86, nr 569), na Huculszczyźnie (por. Janów, 2001, s. 28; Хобзей i in., 2013, s. 627; Грицак, 2008, s. 20), u Łemków (por. Rieger, 1995, ss. 35, 122), na Polesiu (por. Аркушин, 2016, s. 590).

Okazuje się jednak, że *chudoba* ‘inwentarz żywy, głównie bydło’ ma znaczny zasięg również w gwarach polskich. Halina Horodyska-Gadkowska notuje *chudobę* w tym znaczeniu z Małopolski, z pogranicza Suwalszczyzny i Mazur oraz z południowego Pomorza spod Sępólna Krajeńskiego, Tucholi oraz Bydgoszczy (Horodyska-Gadkowska, 1967, s. 73, m. 3), SOWM *chudobę* wymienia m.in. w znaczeniu ‘zwierzęta domowe, żywy inwentarz’ z Warmii i Mazur (SOWM, t. 1, s. 315). W SGP *chudobę* jako ‘inwentarz żywy, głównie bydło’ odnotowano głównie z Małopolski południowej i wschodniej (SGP, t. 4, ss. 124–125), z Podlasia (por. także z Ciechanowca u Maryniakowej), i Suwalszczyzny (por. również w RóżnSłow, s. 109 z Ratasiewiczą), u Polaków z dawnych Kresów Wschodnich, ale też ze Śląska (por. SGŚ, t. 4, s. 185), spod Opoczna, Piotrkowa Trybunalskiego oraz z południowego Pomorza.

Przy tak rozległym areale należy przyjąć, że *chudoba* w znaczeniu ‘inwentarz żywy, głównie bydło’ właściwa gwarom polskim, jest w nich rodzima. Z konkurujących tu ze sobą nazw *bydło* i *chudoba* ta druga, dzięki wsparciu ukraińskiemu w tej rywalizacji, jak się zdaje, zwycięża.

W znaczeniu ‘inwentarz żywy’ i/lub ‘zwierzęta domowe z wyjątkiem konia i owiec’ u przesiedleńców spod Lwowa odnotowano z Wołostkowa *χudoba*, z Białego *bydło* i *χudoba*, z miejscowości Tuligłowy *χudoba* (por. też Paryl & Mieszczankowska, 2004, s. 30 *chudoba*), z Ilnika *bydło*, z Siemianówki, Wołczuch i Kołtowa *bydło* i *χudoba* (Lwów 2015, s. 476, nr 421), u przesiedleńców spod Tarnopola: z Hanaczowa i Kozłowa *χudoba*, Firlejowa *χudoba* ‘inwentarz żywy’ i *bydło* ‘z wyjątkiem konia i owiec’, z Boryczówki *χudoba* i *bydło*, z Sorocka *χudoba*, z Borków Wielkich *χudoba* i *bydło* ‘też z wyjątkiem konia i owiec’, z Kaczanówki *χudoba* (Tarnopol 2007, s. 476, nr 421). Znajomość wyrazu *chudoba* w znaczeniu ‘zwierzęta domowe’ w polskich gwarach kresowych potwierdzają poza tym Cechosz-Felczyk z Podola: z Oleszkowiec (także *chudoba rogata* ‘bydło rogate’) i Hreczan (Cechosz-Felczyk, 2004, ss. 43, 283) oraz Kostecka-Sadowa u przesiedleńców z Trembowli i Wierzbowiec (Podole) *chudoba* ‘bydło, konie’ (Kostecka-Sadowa, 2018, s. 106), Lewaszkiewicz *chudoba* ‘bydło’ u przesiedleńców z Nowogródka (Lewaszkiewicz, 2017, s. 397). Wiele miejsca przedstawieniu występowania w tym znaczeniu pary wyrazów *bydło* i *chudoba* ‘zwierzęta domowe, bydło’ w polskich dialektach kresowych poświęca Rieger (2019b, ss. 20, 43, 89, 97, 134, 146, 154, 156, 158).

Widać zatem, że wyraz *chudoba*, również w gwarowym znaczeniu ‘inwentarz żywy’, ‘zwierzęta domowe’, ‘bydło’, jest u nas rodzimy, jedynie jego znaczną żywotność w polskich dialektach kresowych można przypisać współoddziaływaniu języka ukraińskiego.

Chusta ‘płat płótna lub innej tkaniny do ubioru’, chusty ‘bielizna (do prania)’

Il. 5. Kobieta w odświętnej chuście, Hola (powiat włodawski), ze zbiorów Instytutu Sztuki PAN, nr neg. 16 133

Wyraz *chusta* nie ma ustalonej etymologii, uważany jest za dialektyzm prasłowiański: **χusta* < **χut-ta*, powiązany z **χytiti*, **χvatati*, a znaczenie ‘tkanina’ wyprowadza się z pierwotnego ‘zdobycz’ lub uznaje za pożyczkę z rumuńskiego *fîusta* ‘spódnica’ (ESSJ, t. 8, s. 117; ESUM, t. 6, s. 224), gdzie zapewne jest bałkanizmem pochodzenia łacińskiego (Mańczak PSE, s. 24) lub włoskiego (por. ESSJ, t. 8, s. 117; ESUM, t. 6, s. 224).

Wypowiedzi na temat stosunku nazw ruskich do polskich są zupełnie przeciwstawne. Vasmer uważał, że wyrazy wschodniosłowiańskie z tym rdzeniem pochodzą najpewniej z polskiego (Vasmer ESRJ, t. 4, s. 286), co podtrzymuje ESSJ (t. 8, s. 117). Inni przyjmują pożyczkę rumuńską i pośred-

nictwo ukraińskie (por. Sławski SE, t. 1, ss. 89–90; ESUM, t. 6, s. 224; Bańkowski SE, t. 1, ss. 161–162; Boryś SE, s. 72; Kostecka-Sadowa, 2015, ss. 177, 196, 200).

Wyraz ten wykazuje wielką różnorodność form i znaczeń w rejonie karpackim. W OKDA na północy w dialektach polskich, słowackich i ukraińskich występują znaczenia ‘kobieca chustka na głowę’ (sporadycznie też w Macedonii), także ‘chustka na plecy’, rzadko ‘płachta do noszenia serów’ (w Słowacji, ale raz też w Macedonii), ‘płachta do noszenia trawy’ (w Polsce, w Komańczy), na południu zaś w Mołdawii, Rumunii i w dialektach południowosłowiańskich notowano go w znaczeniu ‘spódnica’ (OKDA 2, m. 21).

Na terenie Polski, Słowacji i częściowo w Ukrainie zapisywano formy *χ¹usta*, *χ¹ustka*, *χ¹ust’a*, w Ukrainie zwłaszcza na pograniczu rumuńskim *f¹usta*, *f¹usty*, *f¹ustka*, w Mołdawii *f¹usty*, w Rumunii *f¹ustă*, w Serbii i Macedonii *f¹ust’an*, w Chorwacji i Macedonii *vis¹t’an*.

Według BER formy z nagłosowym *f*- wywodzą się z języka włoskiego (BER, t. 8, ss. 862–863).

Za pożyczkę z języka ukraińskiego uważa się wyraz *chusty* w znaczeniu ‘bielizna’, ‘brudna bielizna’, ‘bielizna do prania’ (por. Pelcowa, 1994, s. 88, 1997, ss. 192, 197, 2001, s. 66, 2012a, s. 258, 2015, s. 93; Rieger, 2011/2019c, s. 170).

Wyraz *chusta* na terenie słowiańskim ma ograniczony zasięg, występuje tylko w językach wschodniosłowiańskich oraz w języku słowackim i polskim.

Ma on dawne poświadczenie staroruskie w gramocie Wielkiego Księcia/Kniazia Aleksandra Witolda dla Żydów litewskich z 1388 roku: „А о тых то речехъ жадного габаня не чинечи, вунявши одноѡ кривавоѡ мокроѡ *хусты* светоѡ костелное” (Срезневский, 1893–1912, t. 3, s. 1424). Później Dal notuje ros. *хўста*, *хўстка* ‘kawałek grubego płótna’, *хўсты* ‘bielizna (do prania)’ jako regionalne południowo-zachodnie (Даль, 1955–1956, t. 4, s. 569), a SSRLJ określa je mianem ukraińskich i południoworosyjskich (SSRLJ, t. 17, s. 528).

Również dla języka ukraińskiego jako przykład podawany jest tekst ze wspomnianej gramoty z roku 1388 w wersji alfabetem łacińskim „wyniawszy odnoje kriwawoje, mokroje *chusty* swietoje, kostelnoje” (SSUM, t. 1, s. 515 s.v. *кровавыи*; i t. 2, s. 521), potem Tymczenko notuje z XVI wieku *хустка* ‘chustka’ i *хусты* ‘bielizna’ (Тимченко, 2002–2003, t. 2, s. 467), a Hrinchenko ma formy *хўста*, *хўстка* ‘kawałek płótna’, *хўсту*, *хўстя* ‘bielizna’ (do prania) oraz jako regionalne *фўста*, *фўстка*, *фустина* (Грінченко, 1907–1909/1958, t. 4, ss. 380, 420). Słownik współczesnego języka ukraińskiego rejestruje zaś tylko postaci z nagłosowym *x*: *хўста*, *хўстка* ‘kawałek płótna, tkaniny’, lm. *хўсту*, dial. *хўстя* ‘bielizna’ (SUM, t. 9, ss. 175–176).

W języku białoruskim najdawniejsze użycie wyrazu *хуста* również dokumentowane jest przykładem z gramoty z 1388 roku. Kolejne jej poświadczenie pojawia się w XV wieku, a w wieku XVI i XVII *хуста* i *хустка* stają się już powszechne (HSBM, t. 36, ss. 184, 185). Dziś brus. *хўста*, *хўстка* ‘kawałek płótna, tkaniny’ znane są zarówno w języku literackim (TSBM, t. 5/2, s. 222), jak i w gwarach (SPZB, t. 5, ss. 330–331). W znaczeniu ‘brudna bielizna’ białoruski atlas gwarowy notuje w obwodzie grodzieńskim formę liczby mnogiej *хўсты* i sporadycznie collectivum *хўстя* (LAB, t. 3, s. 56, m. 108).

Wyrazy *chusta* i *chustka* mają dosyć bogatą dokumentację również w języku słowackim. *Chusta* i *chustka* ‘kawałek płótna, tkaniny’, ‘chustka’ znane są od XVI wieku (HSSJ, t. 1, s. 482), w gwarach występują w większości dialektów wschodniosłowackich, najszerzej jako ‘chustka na głowę’. Gwarowy atlas słowacki notuje *xustka* w znaczeniu ‘chustka zakładana na plecy’, również w licznych połączeniach wyrazowych *vel’ka xustka* (*hustka*), *zimušna/zimušna xustka*, a także ‘chustka na głowę’ *xustka* (*hustka*), *xustečka* (*hustečka*), w Zemplinie *xustočka*, ‘chusteczka do nosa’, *xustečka* (*hustečka*) (ASJ, t. 4, m. 400, m. 9, ss. 205–206, 211). Słownik gwarowy podaje *chusta* ‘wielka, ciepła chusta’, sporadycznie lm. *chusty* ‘bielizna (do prania)’, *chustka* ‘chusta zakładana na głowę, na szyję’, ‘wielka, ciepła chusta’ (SSN, t. 1, s. 690).

Machek słowackie *chust* ‘chusteczka’ i wschodniosłowackie (*c*)*hustka* uważa za pożyczki z języka polskiego (Machek 1957b, s. 165). Bardziej prawdopodobne byłoby zapożyczenie z języka ukraińskiego, ale tak dawna i obfita dokumentacja pozwala ewentualnie przyjąć też ich rodzimość w języku słowackim.

Chusta, *chustka* i pochodne są rozpowszechnione również w języku polskim. SSStp rejestruje *chusta* ‘chustka na głowę’, lm. *chusty* ‘odzienię, bielizna’ z XV-wiecznych mazowieckich zapisków sądowych, z *Rozmowy mistrza Polikarpa ze śmiercią* oraz z *Rozmyślenia przemyskiego*, poza tym notuje *chustkę* ‘płat płótna’, może ‘część odzienia’ z XIV-wiecznych *Kazań świętokrzyskich* (SSStp, t. 1, ss. 260–261). Również w SPXVI *chusta* ‘płat płótna lub innego materiału, szmata’, a także ‘ubiór, odzienie, bielizna’ ma świadectwa z licznych zabytków, m.in. z Grzegorza Knapskiego, dawnych słowniczków, ze Stefana Falimirza, Mikołaja Reja, Marcina Bielskiego, przekładów Biblii, z prawnych zapisków z Kościerzyny itp., poświadczane są też derywaty *chustka*, *chusteczka* itp. (SPXVI, t. 3, ss. 339–340).

Podobnie wielokrotnie pojawia się *chusta*, *chustka* i pochodne w znaczeniu ‘(obrębiony) płat płótna do obwinięcia lub zawiązania’, a także ‘bielizna’ w kartotece SXVII–XVIII wieku oraz u Lindego, w SWil i w SW (Linde, 1854–1860/1951, t. 1, s. 274; SWil, t. 1, s. 159; SW, t. 1, s. 307). SJPD określa *chustę* jako ‘płat płótna do różnych celów, najczęściej jako ubiór lub bielizna pościelowa’, wymienia również derywaty *chustczyzna*, *chusteczka*, *chustka* (SJPD, t. 1, s. 930).

Chusty, *chuście* ‘bielizna’ mają dosyć duży zasięg w gwarach polskich. Występują w zwartym szerokim pasie na pograniczu wschodnim. Notuje je często Pelcowa (1985, s. 34, 1994, ss. 74, 88, 1997, ss. 192,

197, 198, 2001, m. 63, SGL VII, ss. 83–89; SGL VIII, s. 94) – właściwie na całej Lubelszczyźnie, Osipowicz spod Augustowa (Osipowicz, 2009, s. 61), Czarkowski z ziemi drohickiej (Czarkowski, 2009, s. 179), Gloger spod Tykocina (Gloger, 1893, s. 807). Poświadczone są w polskich gwarach południowokresowych, np. w Tuligłowach pod Lwowem (Paryl & Mieszczankowska, 2004, s. 30), na Podolu (Cechosz-Felczyk, 2004, s. 43). W MAGP występują jednak także poza ścisłym pasem wschodnim, sięgając w dwóch miejscach w sposób zwarty dużo dalej na zachód, a mianowicie aż po Grójec, Opoczno i Radom oraz po Tarnobrzeg, Busko i Mielec (MAGP, t. 9, ss. 119–121, m. 441). Potwierdza to również SGP poświadczeniami wyrazu *chusty* spod Radomia, Iłży, Garwolina, Grójca, Skierniewic, Koźienic, Opoczna; przytacza poza tym *chusty* w znaczeniu ‘szmaty, gałgany, łachmany’ aż u Słowińców pod Słupskiem (SGP, t. 4, s. 137). O wielkiej żywotności tego rdzenia w dialekcie słowińskim świadczy ponad 10 utworzonych od niego derywatów (Lorentz PW, t. 1, s. 290). Trudno sobie wyobrazić, że dostały się one tam w wyniku kontaktów gwarowych lub za pośrednictwem polskiego języka literackiego.

Zatem historyczne oraz gwarowe przykłady polskie nie dostarczają jednoznacznie przekonującego dowodu, że ta pożyczka dostała się do języka polskiego za pośrednictwem ukraińskim. Może trzeba tu przyjąć dawną wspólną pożyczkę rumuńską na pograniczu polsko-słowacko-ukraińskim. Później najlepiej utrzymała się ona w Ukrainie, ale język ukraiński nie musiał być pośrednikiem w jej szerzeniu się na gruncie słowackim i polskim.

***Druh* ‘towarzysz’, ‘przyjaciół’**

Omaiwany przykład pokazuje, jak nieraz trudno ustalić źródło pożyczki, a zwłaszcza jej charakter: zapożyczenie leksykalne, fonetyczne lub graficzne bez przejęcia obcej wymowy.

Na temat wyrazu *druh* pisano już dużo i sporo już wiemy o jego pochodzeniu, ale dotychczasowe twierdzenia wymagają jeszcze uściśleń i uzupełnień.

Franz Miklosich widział tu wpływ języka rosyjskiego „*druh, druch* ‘Brautführer’ aus dem R[usischen]” (Miklosich, 1886, s. 51), Brückner w swoich artykułach (Brückner, 1901, s. 232, 1909, s. 189) oraz w *Słowniku etymologicznym* (Brückner SE, s. 98) wyraził przekonanie, że przyjmowanie wpływu obcego, czeskiego lub ruskiego jest nieuzasadnione, ale formy *druhowie* u Bartłomieja Zimorowica oraz użyte przez Stanisława Jagodyńskiego w przysłowiu „niet *druhow* bez rublow” uznaje za rusycyzmy (JPE, cz. 1, s. 197). Tadeusz Lehr-Spławiński (NSJP, t. 1, s. 683) wskazuje na pożyczkę z czeskiego, Hrabec wspomnianą już formę *druhowie* u Bartłomieja Zimorowica uważa za pożyczkę ukraińską (Hrabec, 1949, ss. 102, 134). Sławski, ze względu na późne poświadczenie omawianego wyrazu w języku polskim, wygłosowe *-h* (*-ch*) i jego ograniczone występowanie w gwarach polskich, opowiada się za pochodzeniem obcym i w związku z częstym użyciem przez pisarzy pochodzących ze wschodu raczej za wpływem ruskim niż czeskim (Sławski SE, t. 1, s. 170). Wpływ ukraiński lub białoruski przyjmuje tu również ESUM (t. 2, ss. 133–134).

Rozpatrując spółgłoskę *h* jako wyznacznik obcości wyrazów w języku polskim, przypomniano dawne twierdzenie Karłowicza, że *druch* jest rodzimym spieszczeniem na wzór takich polskich form, jak *brach, Jach, klech, swach* itp. z *brat, Jan, kleryk, swat* (Karłowicz SWO, t. 1, s. 132). W związku z tym powstała u nas sytuacja dosyć skomplikowana, bo oprócz kontynuantów dawnej formy **drugъ* ‘towarzysz, przyjaciel’ mamy też formy wywodzące się z postaci **družъ* ‘družba na weselu’, ale też ‘towarzysz, przyjaciel’. Zwrócono uwagę na to, że *druch* w pisowni utrzymuje się jeszcze w XVII–XVIII wieku, a w gwarach polskich postać ta zachowała się do dziś, nie ma więc potrzeby przyjmowania obcej pożyczki wyrazowej, jedynie dzisiejsza pisownia przez *h* ustaliła się pod wpływem ukraińsko-białoruskim (Siatkowski BFJP, t. 1, ss. 56–57; Basaj & Siatkowski, 2006, s. 52), co zostało powszechnie przyjęte (por. SP, t. 4,

ss. 269–271; Popowska-Taborska, 1996a, s. 97, 1996b, s. 126; AJKLW, t. 7, s. 147, m. 637; Kostecka-Sadowa, 2015, ss. 74–75).

Pełniejsze materiały pozwalają to twierdzenie nieco uściślić i zmodyfikować.

Pierwotna forma **drugъ* ‘towarzysz, przyjaciel’ ma w języku staropolskim tylko kilka poświadczeń. W SS^tp występuje w *Biblii królowej Zofii* „bo gesz dobrego *druga* a czsnego mōza sin” Tob 7, 7, w traktacie Parkosza „exemplum de *u: druga, druug*” (s. 401) oraz w formie wołacza *dobry druze* w *Rozmyślaniu przemyskim* (SS^tp, t. 2, s. 191), SPXVI notuje zaś z utworu *Fortruny i cnoty różność* (1524) „ieden dobri *drug* lékárz” D2/19, w tym samym utworze w formie wołacza „dobry *druze*” B2/7, w *Historii o szczęściu* (1522) „dobry *druze*, ráczy winić knam” A4v/7 oraz w postaci z obcym *h* w *Kronice* (1582) Macieja Strykowskiego „szczęście *Druhom* pomahaiet śmiałym” (s. 732), w *Brodzie* Jana Kochanowskiego „móy *druhu*” (s. 152) oraz w *Przyganie* (1600) Piotra Zbylitowskiego z zastąpieniem obcego fonetycznie *h* przez *ch*: „moy *druchu*” (A4v). U Strykowskiego należy przyjąć wpływ ukraiński, u Kochanowskiego, a może i u Zbylitowskiego, chyba czeski.

Częściej *druh/druch* ‘przyjaciel, towarzysz’ i pochodne występują dopiero od XVII wieku. W materiałach kartoteki SXVII–XVIII oraz u Lindego wyraz ten w podanym znaczeniu zapisywany jest zarówno przez *h*, jak i przez *ch* (Linde, 1854–1860/1951, t. 1, s. 541).

Jak podaje kartoteka SXVII–XVIII, zapisy z obcym *h*, we wcześniejszym okresie nieco częstsze, odnotowano w *Pamiętnikach* (1606–1608) Stanisława Niemojewskiego „Wdzięcen barbarus z ofiarowaniem *druhostwa*” (s. 268), w *Setniku przypowieści ucieśnych* (1608) Marcina Błażewskiego „Bo ty jako cudzemu, tak też i *druhowi* nie folgujesz” (s. 30), w utworze *Examen obrony* z 1621 roku „pytał się *druh* u *druha*”, (s. 38), u Jana A. Morsztyna (1637–1661) „Snadno o *druha* i o kuma bywa”, s. 40, w *Pamiętniku* 1640–1684 Jana W. Poczobuta-Odlanickiego „tych *druhów* moich skturemim ladał y piiał” (s. 23), w *Sielankach* (1663) Bartłomieja Zimorowica, wymienione już wyżej przez S. Hrabca, „tak to wierni *druhowie*” (s. 147), przymiotnik *druhowy* w *Historyi o buntach Chmielnickiego* (1681) „chłoptwo pobuntował *Druhowe* Chmielnickiego” (k. 21v), z przełomu XVII/XVIII wieku „z twojej woli Wroga nie *druha* dostałam”, w *Groszu* (1705) Stanisława Jagodyńskiego „Lepsze sto *druhów* niżli rublów w kalecie, Lecz co gorsza niet (‘nie masz’) *druhów* bez rublów na świecie” (B4b), w poezji (1787) Franciszka Kniaźnina

„Jak to *druh* dobry do swojej drużyny Bocian do liszki przyszedł w nawiedziny” (s. 146).

Przekształcone zaś obce *h* na *ch* znajdujemy w tłumaczeniu Sebastiana Petrycego utworu Horacego (1609) *druchowie mili* (B)2, w *Pamiętniku* 1640–1684 Jana W. Poczobuta-Odlanickiego obok wspomnianych już *druhów* też przekształcone „dobrych *druchow* gospodarskiemu gościu” (s. 119), u Trztyprztyckiego (1650) „Tak rzekł do *drucha*” (E2), w *Argenidzie* (1728) Wacława Potockiego „Ty tymczasem *druchu* [...] posiedzisz w łańcuchu” (s. 727), w tłumaczeniu Minasowicza *Pieśni* Horacego (1773) „z *druchów* moich pierwszy mój kompanie” (s. 219) oraz w późniejszym wydaniu (z 1778) *Sielanek* B. Zimorowica „Wierni *druchowie*” (s. 229).

Przedstawione materiały pokazują, że w XVII–XVIII wieku pisownia z obcą spółgłoską *h* jeszcze się nie ustaliła. Poza tym można wnioskować, że zapisy z *h* nie dotyczyły tylko pisma, lecz w pewnym stopniu weszło ono też do wymowy części Polaków mieszkających na Kresach. Częste postaci z *ch* świadczą natomiast, że w tym czasie w wymowie jeszcze nie rozróżniano powszechnie *h* od *ch*, co zresztą przez współczesnych było krytykowane. Już Knapski (1643): pisał: „*Ch* initio dictionum vitiosissime Poloni quidam pronuntiant in sua lingua et in Latina, ut *Hálástrá* pro *Chálástrá*, *Haritas* pro *Charitas* et e contra: *H* ut *Ch* efferunt: *Chálicz* pro *Hálicz*, *chabeo* pro *habeo*”. Podobnie wypowiadali się Maciej Dobracki (1669, s. 12), Georg Schlag (1734, s. 163), Jan Jakub Dzwonkowski (ok. 1750, s. 17). Wszystkie te opinie te przywołuje Siatkowski (1965, ss. 56–57).

SWil w haśle wymienia *druh* i *druch* ‘przyjaciół, towarzyszy, współników’, w przytoczonych cytatach podaje zaś tylko *druh* z obcym *h* (SWil, t. 1, s. 256). W SW w znaczeniu ‘człowiek życzliwy, przyjaciel’ też podano obie formy *druh* i *druch*, ale przytoczono użycie jedynie formy *druh* z utworu Adama Mickiewicza *Pierwiosnek* „Czy dla bogów szukasz datku, czy dla *druha* lub kochanki”, poza tym zacytowano podaną tu jako już przestarzałą formę *drug* z utworu *Fortuny i cnoty różność* (SW, t. 1, s. 564). W SJPD występuje już wyłącznie ortograficzny zapis *druh* w znaczeniach: 1. ‘przyjaciół, towarzyszy’, 2. ‘członek organizacji harcerskiej’, 3. jako dawne ‘drużba (na weselu)’ z przykładem z utworu Juliusza Słowackiego (SJPD, t. 2, ss. 389–340).

Forma **druхъ* ‘swat’, ‘drużba na weselu’ w języku polskim w piśmie pojawia się późno i zupełnie sporadycznie. Jest to *weselny druch*, *druch dziewosłób* ‘swat’ w słowniku Daneta, t. 2 (1745) ss. 237, 238 (Kartoteka

SXVII–XVIII). U Lindego pod hasłem *druh*, *druch* podano przykłady tylko w znaczeniu ‘towarzysz, kolega, przyjaciel’ (Linde, 1854–1860/1951, t. 1, s. 541). SW ma *druch* ‘dziewosław, swat’ (SW, t. 1, s. 564), a SJPD ortograficzną postać *druh* też jako ‘družba’ (SJPD, t. 2, ss. 389–390).

Wyraz *druch* ‘swat’, ‘družba na weselu’ mógł być znany jednak wcześniej, skoro *druchna* ‘towarzyszka panny młodej’ została wpisana około roku 1500 dwukrotnie jako glosa do łac.-niem. słowniczka wydanego w 1490 r.: „*Drvchną* paranympa” oraz „Pronuba, id est paranimpha *drvchna*” (SStp, t. 2, s. 199). W SPXVI *druchna* ‘panna towarzysząca pannie młodej’ jest poświadczona w *Zapiskach mazowieckich* oraz w Słowniku Calepina (SPXVI, t. 6, s. 57), Linde przytacza *druchnę* (na weselu) z *Sielanek* (1794) Jana Gawińskiego (Linde, 1854–1860/1951, t. 1, s. 541), w kartotece SXVII–XVIII znajdujemy „swatka *druchna* przyjaciółka” ze słownika Daneta (Danet, 1743, t. 1, s. 520, t. 2, 1745, t. 2, s. 237). Jest ona poświadczona też w SWil (t. 1, s. 256) i SW (t. 1, s. 563) oraz w ortograficznym zapisie *druhna* ‘towarzyszka, przyjaciółka’, ‘panna towarzysząca pannie młodej przy ślubie’, ‘harcerka’ w NSJP (t. 1, s. 683) i w SJPD (t. 2, s. 390).

Druch i *druchna* w terminologii weselnej powszechne są w gwarach polskich. W SGP umieszczono je pod hasłami ortograficznymi *druh* i *druhna*, ale w dokumentacji występują powszechnie zapisy z *χ* (SGP, t. 6, ss. 340–341). Potwierdzają to także materiały podawane w innych opracowaniach pod hasłami ortograficznymi, jak w SOWM (t. 2, s. 118), AJKLW (t. 7, s. 147, m. 637) – *druh* sporadycznie, a *druyna* tylko w jednym punkcie, w SMPP (s. 54). Dejna natomiast i samo hasło podaje w postaci gwarowej *druχna* (Dejna, 1974–1985, t. 21 (1975), s. 255).

Należy też zwrócić uwagę, że w słownikach wiele zapisów potraktowano błędnie, umieszczając formy zakończone na spółgłoskę *-χ*, wymieniającą się z *-š*, pod hasłami kończącymi się na spółgłoskę *-g/-h*, wymieniające się z *-ž*. Zresztą niektóre formy trudno zinterpretować ze względu na upodobnienia pod względem dźwięczności. Na Kaszubach występują formy z końcowym *-χ* :*-š*, np. *drëx*, lm. *drëšë* i forma zdrobniała *drëšk*, „To jã, *drëšku* zapamiętają” (Sychta, 1967–1976, t. 1, s. 238, pod Wejherowem też w znaczeniu ‘metalowy zaczep na końcu dyszla służący do zakładania dodatkowych koni’), którą SGP (t. 6, s. 357), a podobnie i Kostecka-Sadowa (2015, s. 74), bezzasadnie zmieniają na *drużek*. Pod hasłem *drużek* błędnie umieszczono nawet wyraźnie zapisaną formę *druszek* „i *drušek*, i *druχna* śadaio za stoł” z miejscowości Degucie

pod Gołdapią. W Wiśniowie pod Elkiem Bień-Bielska zapisała *drušek*, ale odczytuje jako *družek* (Bień-Bielska, 1959, s. 25); powtarza to SOWM, powołując się na SGP (SOWM, t. 2, s. 120), jakoby rejestrujący taką formę z Wielkopolski, czego SGP w druku nie potwierdza. Rzeczywistą postać *družek* SGP ma zatem tylko z zapisu Chludzińskiej-Świąteckiej z terenu Warmii lub Mazur (brak ścisłej lokalizacji) (Chludzińska-Świątecka, 1972, s. 241) oraz spod Radzyna Podlaskiego *družek*, w postaci z mazurzeniem. Z Horodyszcza zapisu nie przytoczono, a poświadczenie „u nas to sfaty, *druški*” z Budek pod Oleckiem (SOWM, t. 2, s. 120) nie pozwala na ustalenie formy mianownika liczby pojedynczej.

Wypada zwrócić uwagę, że wyraz *druhna* jest typowo polski i nie ma wzoru ani w języku czeskim, ani w ukraińskim czy białoruskim. Jungmann cytujący wyjątkową nazwę *druhna* informuje w nawiasie, że przejął ją z języka polskiego (Jungmann, 1835–1839, t. 1, s. 486). Podobnie polonizmami są *drúchna* w słowniku Hrinczenki z niewyjaśnionym skrótem *Любл.* (zapewne wskazującym na Lubelszczyznę, jednak autor błędnie przypisuje ten skrót Ljubiczowi Mohylnyćkiemu) (Гринченко, 1907–1909/1958, t. 1, s. 450) oraz białoruska *дрўхна* zapisana w SPZB z dwóch miejscowości na Grodzieńszczyźnie (SPZB, t. 2, s. 94). W gwarach wschodniosłowiańskich na Białostocczyźnie dla ‘druhny weselnej panny młodej’ nazwę *druxna* zanotowano tylko w dwóch wysepkach na zachodzie: pod Białymstokiem i koło Siemiatycz (AGWB, t. 7, ss. 236–237, m. 294), powszechniej występują nazwy *druxka* i *svaxa*. Stanowi ona tu niewątpliwie polską pożyczkę z Mazowsza.

W polskich zapisach gwarowych zupełnie sporadycznie pojawiają się zapisy typu *druhna* z dźwięcznym *h*, np. w materiałach z polskich gwar kresowych, jak *druhna* u przesiedleńców z Boryczówki i Borków Wielkich pod Tarnopolem (Tarnopol 2007, s. 226, nr 1653) i z Ilnika pod Lwowem (Lwów 2015, s. 202, nr 1653), a także *druhna* w Widugirach na Wileńszczyźnie (Rieger i in., 2006, s. 135). Przy braku tego wyrazu w językach ruskich i w czeskim nie można mówić o pożyczce wyrazowej, lecz trzeba przyjąć hiperpoprawne użycie *h* na miejscu *χ* spowodowane procesem odwrotnym, tj. zastępowaniem w pożyczkach ruskich obcego fonetycznie *h* przez *χ*.

Jak widać z powyższego przeglądu, sprawa wpływu obcego przedstawia się tu w sposób dosyć skomplikowany. Przede wszystkim obok pierwotnej formy **drugъ* ‘towarzysz, przyjaciel’ pojawiła się również forma **druχъ* ‘družba na weselu’, ale również ‘towarzysz, przyjaciel’. Pierwotne

**drugъ* wyjątkowo w XVI wieku pod wpływem ruskim i czeskim przybiera postać *druh*. Dopiero od XVII wieku pod wpływem ukraińskim staje się ona częstsza na Kresach u części Polaków zarówno w mowie, jak i w piśmie. Obocznie obce fonetycznie *h* bywa często zastępowane przez *χ*, na co wpływa też występująca głównie w gwarach forma **druχъ*. Właściwa językowi polskiemu forma *druchna* ‘druhna na weselu’, ‘towarzyszka, przyjaciółka’ pod wpływem polskim pojawia się sporadycznie w pogranicznych gwarach ukraińskich i białoruskich. W języku polskim pod wpływem języków ruskich występuje sporadycznie też *druhna* z dźwięcznym *h*, wprowadzonym hiperpoprawnie na miejsce powszechnego *χ* nawet w wyrazie, który we wschodniej Słowiańszczyźnie jest nieznanym.

Pomijamy tu dalsze derywaty od *druh/druch*, które też można uznać za pożyczki.

(H)uzer, uzior ‘dolna część snopa’, huzica ‘kuper ptaków’,
stpol. huzno ‘kuper ptaków’

Il. 6. *Uzior* ‘dolna część snopa’, fot. Dorota K. Rembiszewska

Podstawę podanych w tytule wyrazów stanowi psł. **gōzъ*, **gōza*, **guzъ*, **guza* ‘wypukłość, pośladek, tyłek’ (ESSJ, t. 7, ss. 91–92; SP, t. 8, ss. 175–176), niewątpliwie u nas rodzimy, zarówno w postaci z samogłoską nosową, jak i z *u*, por. stpol. od XV wieku *guz* ‘wypukłość, guz’ na ciele lub na tarczy (SStp, t. 2, s. 523), później ‘narosł, obrzmienie’, ‘naturalna wypukłość ciała’, ‘człowiek małego wzrostu’ oraz zupełnie sporadycznie w XVI wieku u Jana Cervusa z Tucholi *gqz* ‘wypukłe stwardnienie na ciele jako objaw choroby lub obrażenia’ (Karplukówna, 1973, s. 32; SPXVI, t. 8, s. 238). Wymienione zaś derywaty wykazują różnego typu wpływy ruskie, trudne zresztą do ścisłego rozstrzygnięcia.

Wchodzą również w grę pożyczki zwrotne. Określenie charakteru tego wpływu jest przedmiotem niniejszego opracowania.

Derywat z sufiksem *-ica* ma w języku polskim również postaci z samogłoską nosową oraz z *-u-*.

W SStp występuje zapis „Łądzvye, *gaczyczq*” ‘pośladek’, który redakcja odczytuje jako *gęzica* (SStp, t. 2, s. 412). Postać *gęzica* na zwartym terenie w gwarach Wielkopolski występuje w znaczeniu ‘kość ogonowa’ (też *gęzlica*) oraz sporadycznie w znaczeniach ‘część kręgosłupa powyżej miednicy’ pod Kościanem i ‘kuper ptaka’ koło Śremu (SGP, t. 8, s. 316).

Postać *guzica* ma poświadczenia w języku polskim w znaczeniach ‘kość ogonowa’, ‘ptasi kuper’, ‘tylna część tułowia u człowieka lub zwierzęcia, tyłek, pośladek’, ‘wypukłość’ z XVI–XVIII wieku: w słowniku Murmeliusza (1528), u Falimirza (1534), u Marcina Siennika (1564), Jana Mączyńskiego (SPXVI, t. 8, s. 240), w XVII wieku m.in. u Jana

Ursinusa (1610), kilkakrotnie w słowniku Knapskiego (Kartoteka SXVII–XVIII), u Jędrzeja Krupińskiego (1774) (Linde, 1854–1860/1951, t. 2, s. 154). W gwarach *guzica* odnotowana jest sporadycznie z południowej Małopolski i ze Śląska (SGPK, t. 2, s. 148; SGP, t. 9, s. 429; SGŚ, t. 9, s. 116). Występowanie tej formy aż na Śląsku (SGŚ, t. 9, s. 116) wydaje się wskazywać, że postać wyrazu z oboczną w tym rdzeniu samogłoską *-u-* może być u nas rodzima. Nie można jednak wykluczyć współoddziaływania języka ukraińskiego, ponieważ sporadycznie pojawia się w języku polskim też postać *huzica*. Podaje ją słownik Knapskiego w hasle *Gużicá, hużicá, gástrzycá, rzq̃p, kustrzycá* i jako odsyłacz *Hużicá v. Gużica*. Linde właściwie przytacza hasło Knapskiego *guzica, huzica, gastrzyca, rzq̃p, hustryca, krzyże* i odsyłacz *huzica* por. *guzica* (Linde, 1854–1860/1951, t. 2, ss. 154, 193). SGP pod hasłem *guzica* obcą fonetycznie postać *huzica* ‘pośladki, zadek’ podaje tylko z polskiej gwary kresowej spod Komarna w pobliżu Lwowa (SGP, t. 9, s. 429). Postać *huzica* SW również uznaje za pożyczkę ukraińską (SW, t. 2, s. 67).

Z języka ukraińskiego słowniki notują: *zyzuця* ‘tylna część ciała, tyłek’ sporadycznie: *zyzuця* z początku XVII wieku z Rakowa pod Bolechowem w obwodzie stanisławowskim (SUM XVI–XVII, t. 7, s. 115), później *zyzuця, гузниця* ‘ts.’ (Грінченко, 1907–1909/1958, t. 1, s. 535). Słownik współczesnego języka ukraińskiego wyrazu tego już nie notuje.

Huzno ‘zadek, tyłek’ pojawia się w języku polskim w XVII wieku w *Pamiętnikach* (1656) Jana Chryzostoma Paska oraz u Wacława Potockiego, które za pożyczkę z Rusi uznał już Brückner (Brückner SE, s. 164). Jako ukrainizm przytacza *huzno* ‘zadek, tyłek’ z Paska słownik Arcta (Arct, 1920, s. 99).

U Paska jest to neologizm, na co wskazują poświadczenia wyrazu. Warto je w pełni przytoczyć. Najpierw jest to cytat wyrazu obcego: „Car, Ossudar Wieliki Biłojej i Czornyjej Rusi [...] tebe pryjatela swoiho prosit zajutra na *biłhużyne koleno* i na *lebedyje huzno*” (*huzno* ‘kuper łabędzia’). Potem już wypowiada się od siebie: „Jużem chciał wymówić: niechże to *huzno* sam zje!”. Po wyjaśnieniach tłumacza, że jest u nich taki zwyczaj, iż zapraszają „na lebedyje *huzno*, choć będzie przy tym wiele potraw, [...] to znaczy walny bankiet”, pisze dalej: „Pytałem i o to, czemu na *huzno* zapraszają, czemu nie na głowę, albo na skrzydło, lub na piersi? Jam na to powiedział, żeby już lepiej na całego łabędzia zapraszać, niżeli na samo *huzno*” (Pasek, b.d., s. 113; por. też Kajtoch, 2015, s. 118). W *Słowniku Paska* hasła *huzno* nie ma, widocznie autorzy (H. Koneczna

i W. Doroszewski) nie potraktowali go (por. Gruszczyński, 2010, s. 36) jako wyraz polski, choć w tekście *Słownika* znajdujemy go pod hasłami *niechże, zapraszać, zjeść* (SJPas, t. 1, s. 490, t. 2, ss. 709, 745).

Wacław Potocki wyrazu *huzno* ‘zadek, tyłek’ użył trzykrotnie we *Fraszkach* (1669–1677), które cytujemy na podstawie jego *Ogrodu fraszek* w lwowskim wydaniu Aleksandra Brücknera z 1907 roku.

Przybiegł łysy furyer od chorągwie wprzody
 Żeby pisał dla Niemcow w mojej wsi gospody
 Lecz tylko błysnie łbem z kapelusza gołem
 Aż *huzno* napisane przeczytam nad czołem
 Zwady ten złodziej szuka, aż go kat z odunzem
 Zadzierzgnie, swoją głowę zowie *huznem*
 Śmieszno mi, cóż po piśmie, co, myślę po świadku?
 I bez tego twój nagi łeb podobien do zadku (Potocki, 1907, t. 2, s. 418).
 Kowalmi są mistrzowie, szkoły nasze kuźnie,
 Gdzie, chociaż czasem weźmie pan młody po *huźnie*
 Z pociechą tego potym zażyje, nie z żalem
 Złotem, z żelaza, pod tym stawszy się kowalem” (Potocki, 1907, t. 1, s. 34).

Brückner w dodanym słowniczku wyjaśnia *oduzne* (*oduzdne*) jako ‘napiwek’ (chodzi zapewne o podarunek dawany stajennemu od kupionego/sprzedanego konia) oraz *huzno, guzno* jako ‘tyłek’.

Fragment „Swoją własną głowę zowie *huznem*” Potockiego przytaczają Linde (1854–1860/1951, t. 2, s. 842; na podstawie wydania Potockiego *Jowialitates albo Żarty i Fraszki Rozmaite*, 1747, t. 2, s. 30) oraz *Słownik wileński* (SW, t. 2, s. 67).

Huzno występuje w polszczyźnie tylko w tej postaci, form z samogłoską nosową oraz z nagłosowym g- nie zapisano.

Polskie nazwy ‘dolnej części snopa (*h*)uzer, *uzior* i pochodne są fonetycznie bardzo zróżnicowane i ich stosunek do sąsiadujących nazw ruskich jest dosyć skomplikowany. Mają one ścisłe wzory w języku ukraińskim i białoruskim, ale pewne rzadko poświadczone formy zdają się wskazywać, że pierwotnie były one znane także u nas. Do ich interpretacji potrzebne jest dosyć szczegółowe przedstawienie zebranych materiałów zarówno z języka polskiego, jak i ukraińskiego i białoruskiego.

Nazwy te uznaje się za prasłowiańskie. Mariola Jakubowicz w *Słowniku prasłowiańskim* rekonstruuje jako prasłowiańskie formy z dwoma sufiksami: **gōzyrь* : **guzyrь* dla Słowiańszczyzny wschodniej (dla brus. i ukr.) oraz **gōzerь* : **guzerь* dla Słowiańszczyzny południowej (dla

bułg., mac., serb-chorw.) i wschodniej (dla ukr.) w znaczeniu ‘dolna lub tylna część czegoś’ (SP, t. 8, s. 176). W ESSJ podano tylko jedną prapformę **gōzyrʲb* (na pierwotne *o* wyraźnie wskazują przykłady bułgarskie i macedońskie) (ESSJ, t. 7, ss. 92–93). Przyjmujemy **gōzyrʲb* : **guzyrʲb* oraz **gōzerʲb* : **guzerʲb*, dając na końcu wyrazu *-b*, a nie *-ʲb* ze względu na miękkie *ʲ* w zapisach ukraińskich. W wygłosie bowiem możliwa jest depalatalizacja, natomiast nie ma przykładów wtórnego zmiękczenia spółgłosek twardych. Polskich form gwarowych oba wspomniane słowniki nie uwzględniają, naszym zadaniem będzie więc też ocena, co mogą one wniesić do rekonstrukcji prasłowiańskiej.

W języku ukraińskim występują omawiane wyrazy w licznych postaciach fonetycznych. Tymczenko notuje *zyzyrʲb* ‘sноп bez kłosów’ (tj. ‘dolna część snopa’) z Włodzimierza Wołyńskiego z roku 1577 (Тимченко, 2002–2003, t. 1, s. 192), Hrinchenko *zyzʲupʲb*, *zyzʲepo*, *zyzʲip* ‘dolna część pnia drzewa’, ‘miejsce, gdzie zawiązuje się worek’ (Грінченко, 1907–1909/1958, t. 1, s. 537), SUM *zyzʲup* ‘dolna część snopa’, ‘miejsce, gdzie zawiązuje się worek’ (SUM, t. 2, s. 190). Ma on liczne poświadczenia w gwarach ukraińskich. Iwan Sabadosz z języka flisaków w Karpatach przytacza wiele odnotowań wyrazu *zyzʲupʲ*, *zyzʲepʲ*, *zyzʲipʲ* i liczne derywaty w znaczeniu ‘gruby koniec kłody w tratwie’, ‘tylna część tratwy’ itp. (Сабадош, 2015, ss. 12, 103, 150, 152, 155, 166, 178). Na terenie *Atlasu gwar bojkowskich* występują liczne formy, zazwyczaj w rozproszeniu: *hʲuzirʲ*, *hʲuzirʲ*, *ʲuzerʲ* itp. na całym niemal terenie, *hʲuzero*, *ʲuzero*, *ʲuzero* itp. na znacznym obszarze od Dniestru aż po rzekę Świcę, *huzyrʲa*, *vuzeʲra* itp. w Słowacji oraz w Polsce we wsiach Polanki (gm. Solina), Polana (gm. Czarna), Kuźmina (gm. Bircza), *ʲuzora* i Kalnica (gm. Cisna) *ʲuzara*, we wsi Dobra Szlachecka (gm. Sanok) *uzora*, we wsi Hłomcza (koło Sanoka) *ʲuzyryna*, w Wojtkowej (gm. Ustrzyki Dolne) *huzʲirok* (AGB, t. 7, s. 33, m. 383). Poza tym na Łemkowszczyźnie, zarówno na terenie Polski, jak i Słowacji notowano *huzir* i *huzer* ‘dolna część snopa’ (Rieger, 1995, s. 58), na Huculszczyźnie zaś *huzarʲ*, *huzyr* i *huziarʲ* ‘dolna część snopa’, ‘grubsza część ściętego drzewa’ (Janów, 2001, s. 78).

Szczególnie ciekawa jest różnorodność zapisów podana przez Riegera w ukraińskich gwarach nadszańskich (Rieger, 2017, m. 68 i s. 32). Dominują tu formy z nagłosowym ukraińskim *h* < *g*: *hʲuzirʲ*, *hʲuzorʲ*, *hʲuzerʲ*, *hʲuzʲirok* lub wtórnym *v* < *h*: *ʲuzira*, *ʲuzora*, *ʲuzirka*, *ʲuzoryny*, na język ukraiński wskazuje częsty sufix *-ir* *hʲuzirʲ*, *ʲuzirʲ*, *uzirʲ*, raz zanotowany sufix *-er* *hʲuzerʲ*. Wpływem polskim natomiast tłumaczą się formy z przegłosem *e* > *o*:

uźor (Skołyszów), *h¹uźor* (Niżankowice), *h¹uźur* (Żurawica), *u¹uźora* lm. (Tarnawka i Kuźmina), *v¹uźori* lm. (Olszany), *v¹uźoryny* (Ruska Wieś, dziś Wybrzeże). Oddziaływaniu języka polskiego należy przypisać także miękką spółgłoskę *ż*.

W języku białoruskim *зыбы́р* ‘dolna część snopa’, ‘dolna część pnia drzewa’ ma charakter regionalny (TSBM, t. 2, s. 93). W białoruskim atlasie gwarowym *зыбы́р* ‘dolna część snopa’ pojawia się tylko w południowej części kraju w pasie sięgającym od Homla aż niemal do granicy z Polską. Sporadycznie, odczuwane jako proteza, nagłosowe *h-* bywa zastępowane przez *v-*: *вызы́р* *ы́* lub zanika: *ызы́р* (por. ESBM, t. 2, s. 218; ESUM, t. 1, s. 614, t. 6, ss. 24–25). W dużej wyspie językowej na wschód od Brześcia aż po rzekę Horyń występują postaci *ыздо́р*, *ы́здо́ро*, *вызды́р*, *выздзі́р*, *ыздзі́р* itp. (łącznie zmapowane błędnie pod jednym hasłem *ыздо́р*). Na wschodzie w Turowie nad Prypecią zanotowano *зыбы́р* (TurSł, t. 1, s. 235). Głównie koło Brześcia i Mohylewa notowane są w rozproszeniu formy *азы́зак*, *азы́зык*, *азы́сык*, *азы́цак* itp., koło Brześcia *ызды́зак*, *ады́зак* (LAB, t. 2, s. 81, m. 175).

Znaczne zróżnicowanie nazw ‘dolnej części snopa’ od omawianego rdzenia przynosi atlas gwar z północno-wschodniej części obwodu brzeskiego na terenie od Słonima i Baranowicz aż po rzekę Jasiołdę: w części północnej dominuje tu postać *вызы́р*, w części południowej *ызды́р* i *ыздзі́р* (Чарнякевіч, 2009, m. 251). Bogate zestawienie nazw ‘dolnej części snopa’ w białoruskich opracowaniach gwarowych daje też słownik tematyczny gospodarstwa wiejskiego (SGTS, s. 199).

W słowniku polsko-białoruskiego pogranicza w znaczeniu ‘dolna część snopa’ w areale wyznaczonym dla tych nazw w LAB zanotowano *гузы́р*, *гузы́р*, *вызы́р* (SPZB, t. 1, ss. 336, 499), poza tym *одзы́cki* ‘snop poniżej przewiąsła’ (tj. ‘dolna część snopa’) we wsi Dmitrowicze blisko granicy państwowej z Hajnówką po polskiej stronie oraz w znaczeniu ‘dolna część pnia drzewa’ w Polsce, w Kuraszewie, gmina Kleszczele w powiecie hajnowskim (SPZB, t. 3, s. 255).

Do dialektów ukraińskich i białoruskich ściśle nawiązują gwary wschodniosłowiańskie na Białostocczyźnie (AGWB, t. 1, s. 72, pytanie V 31). Różne derywaty od rdzenia **gōz-*, **guz-*, podobnie jak w Białorusi, występują tu tylko w części południowej, na południe od Białegostoku. Najczęstsze są formy z licznymi wariantami dyftongu w wygłosie typu *uzer¹ie*, (*h*)*uzer¹ye* oraz *uzer¹e* w pasie od źródeł Supraśli po Siemiatycze. Dużą wyspę wokół Hajnówki od Narwi aż po Policzną u źródeł rzeki

Nurzec tworzy *odh^luzok*. Pod Bielskiem Podlaskim sporadycznie zanotowano *hu^lzer* (p. 85), *uz^lyr* (p. 90), *uz^lyr'* (p. 95). W dwóch wyspach językowych zapisano formę żeńską: na południowy wschód od Suraza w Zawykach koło Łap (p. 67) *oz^lora* i w Czerewkach (p. 68) *uz^lera* i *uz^lora* oraz koło Mielnika w powiecie siemiatyckim w Mętnej (p. 109) *uz^lera* i w Niemirowie (p. 111) *oz^lera*, *uz^lera*.

Na szczególną uwagę zasługuje tu kilka zapisów: *guzer^lye* obok *huzer^lye* w Proniewiczach pod Bielskiem Podlaskim (p. 84) z zachowanym pierwotnym *g* (w całym naszym materiale jest to przykład jedyny) oraz podane już *oz^lora* i *uz^lora*, zapewne z polskim przegłosem, kilka (p. 60, 67, 68, 107) form z *o-* w nagłosie, które trudno tu uznać za przekształcenie *u-*:

W języku polskim (*h*)uzer, uzior i pochodne znane są tylko z gwar. Już Aleksander Kremer, przytaczając *huzir*, *huzer* ‘dolna część snopa’ w swoim *Słowniku prowincjonalizmów podolskich*, uznaje go za pożyczkę z rosyjskiego (Kremer, 1870/1999, s. 282). Kazimierz Nitsch po zgromadzeniu materiałów z południowo-wschodniej Polski ustala zasięg tego wyrazu w postaciach *udzior*, *odzior* lub *uzior* w gwarach polskich między Krosnem a Rymanowem (Nitsch, 1936/1955, ss. 191–192). Ponadto podaje z ruskiej wyspy językowej na prawym brzegu Wisłoka formę *wuzir*. Łączy je z ogólnosłowiańskim **gqz-* || **guz-*, od którego tworzone są wyrazy oznaczające tylne części ciała i uważa, że forma z *u-* „na niewidziane pachnie małoruszczyzną” (Nitsch, 1936/1955, s. 192). Współcześnie w okolicach Krosna (Rogi, Lubatowa) ‘dolna część snopa’ znane są tylko małopolskie nazwy: *dupa*, *dupka*¹.

Późniejsze prace umożliwiają uściślenie zasięgu tego wyrazu w gwarach polskich, a liczne jego formy fonetyczne pozwalają ustalić charakter wpływu ukraińskiego. Kuraszkiewicz podał z Włodawy, uznając je za ruskie, *uzery* lub *uzera* ‘ostre końce snopa’ (Kuraszkiewicz, 1931, s. 312). W MAGP wyraz ten tworzy dwie wyspy: jedną obejmującą teren od Krosna aż po Lubaczów, gdzie zapisano formy *udzior* w Komborni koło Krosna, *udziory* w Domaradzu koło Brzozowa oraz *uzior* w Niebieszczanach koło Sanoka, w Michałowie koło Jarosławia i w Płazowie koło Lubaczowa, a drugą wyspę koło Białej Podlaskiej z zapisami *uzer* w Żukach koło Białej Podlaskiej, *uzory* w Derewicznej koło Radzyna Podlaskiego, a we Włodawie *uziero* (MAGP, t. 9, ss. 131–133, m. 541, t. 12, ss. 182–186,

¹ Dane pochodzą z materiałów z badań terenowych Doroty Rembiszewskiej, z roku 2025.

m. 597). W komentarzu MAGP uogólniając wskazano, że *uzior* i pokrewne występują na południowym wschodzie Polski od Krosna po Radzyń. Poza tym Atlas podaje z polskich dialektów południowokresowych: *özeret* z Majdańskiej Huty koło Zdołbunowa, *użur* w Tuligłowach w rejonie gródeckim na południowy zachód od Lwowa, *huzier* w Hanaczowie w rejonie przemysłańskim na południowy wschód od Lwowa i *użoro* w Starej Hucie koło Buczacza.

Z wyspy na Lubelszczyźnie Czyżewski podaje *ozer*, *uzera* ‘dolna część snopów’ z Łomaz koło Białej Podlaskiej (Czyżewski, 1976, s. 115), a później liczne poświadczenia przytacza Pelcowa (1994, ss. 78, 89, 1997, ss. 194, 198, 2001, ss. 46, 66, 69, 75 i m. 124). Na mapie umieszcza dwa, uznawane przez nią za pożyczki ukraińskie, uogólnione hasła: *uzer* i *uziory*, które notuje z całej Lubelszczyzny wschodniej: spod Białej Podlaskiej, Radzyna Podlaskiego, Parczewa, Włodawy, Chełma, Hrubieszowa, Zamościa, Biłgoraja i Tomaszowa Lubelskiego. Ponadto Pelcowa w tak wyznaczonym areale dołącza w dwóch punktach *uzer*, w jednym *uziory* oraz w jeszcze jednym *uzior* i *uziory* (SGL I, ss. 321–322, m. 16). Z kartoteki SGP można jeszcze dodać *uzer* z Kornicy koło Łosic (Cyran, 1960, s. 22), *uzyr* – „іуш та слова v uzyrax ruvna” z Niemirowa koło Mielnika nad Bugiem (Janiak, 1986, s. 121), *ożura* lm. we wsi Zagroda koło Krasnegostawu.

W kartotece SGP znajdujemy też dalsze potwierdzenia tego wyrazu z polskich dialektów południowokresowych: *vużiro* ‘knowie’ z Berezowicy Małej koło Milna w rejonie zborowskim obwodu tarnopolskiego, koło Buczacza w Dulibach *użur* i w Starej Hucie *użoró*, *hużoró* oraz *hużur*. Dalsze przykłady przynoszą publikacje podające słownictwo gwarowe przesiedleńców z Ukrainy spod Lwowa: z Wołoszkowa *onżor*, z Białego *hużel*, z Tuligłów *użur*, *vużur*, z Wołczuch *użor* i z Kołtowa *użar* (Lwów 2015, s. 59, nr 300) oraz spod Tarnopola: z Krowinki *użór*, z Boryczówki *hużer*, z Sorocka *hużer*, z Kaczanówki *vużur*, *użur* oraz z Firlejowa (obecnie obwód stanisławowski) *hużar* i *komle* (Tarnopol 2007, s. 72, nr 300).

W poszczególnych formacjach od rdzenia **gqz*- || **guz*- wpływy ruskie prezentują się różnie. Wyraz podstawowy **gqzъ*, **guzъ* ma wyłącznie formy rodzime z *g*- w nagłosie i powszechnie *guz* z samogłoską *u* w rdzeniu oraz sporadycznie *gqz* z samogłoską nosową w XVI wieku u Jana Cervusa z Tucholi. Podobnie formacja z sufiksem *-ica* charakteryzuje formy rodzime z samogłoską nosową *gęzica* (< **gqzica*) w gwarach i sporadycznie w staropolszczyźnie oraz z samogłoską *u* (*guzica* < **gqzica*) w gwarach,

wyjątkowo z ruskim *h* z *g* u Knapskiego i w polskiej gwarze kresowej w Komarnie koło Lwowa.

Huzno ‘zadek, tyłek’, występujące tylko w tej postaci u J.Ch. Paska i W. Potockiego, stanowi ruską pożyczkę wyrazową.

Najbardziej skomplikowana jest sytuacja w wypadku derywatów **gōzyrʲb*, **guzyrʲb* || **gōzerʲb*, **guzerʲb* i pochodnych. Zapożyczona jest forma (h)uzer i formy rodzaju żeńskiego (h)użera oraz nijakiego (h)uzero ze względu na nagłosowe *h*-. Do języka polskiego pożyczka ta została przejęta dosyć wcześnie, kiedy jeszcze żywy był polski przegłos *e* w *o*, często więc na znacznym terytorium występują formy *uzior*, *uziór*, *udzior*, *uziora*, *uzora*, *użoro*, *hużoró*, *uziory*.

Reliktowe postaci wyrazów **gōzyrʲb*, **gōzerʲb* z samogłoską nosową zapisano na ścisłym pograniczu polsko-ruskim pod Chełmem (*wużory*) i w polskich gwarach kresowych koło Lwowa (Kartoteka SGP), a z kontynuującym zapewne również nosówkę nagłosowym *o*- koło Białej Podlaskiej i Krasnegostawu (Kartoteka SGP). Pierwotnie były one na tym terenie wspólne dla języka polskiego oraz dla języków ruskich. Zdecydowaną przewagę form z *u*: **guzyrʲb*, **guzerʲb* w zapisach polskich należy przypisać współoddziaływaniu języków ruskich, choć pierwotnie również mogły być polskie. Wpływem ruskim tłumaczy się powszechność nagłosowego *h*- (< *g*), np. *huzno*, *huzica*, *huzer*, *huzir* itp., a także sporadyczne przejście w *u* i *v*, np. *użor*, *użoro*, *vużur*. Jego zanik możliwy był zarówno na gruncie ruskim, jak i polskim. Pierwotne *g* zachowało się w reliktowym zapisie *guzerʲye* < **gōzerʲje*, **guzerʲje* niespodziewanie w gwarze ruskiej w Proniewiczach pod Bielskiem Podlaskim. Ze względu na nieprzejrzystość formacji polonizacja fonetyczna jest tu mało prawdopodobna. Natomiast oczywistymi pożyczkami ukraińskimi są *huzno* i *huzica* ‘tylna część ciała, tyłek’.

Kidać, kinąć ‘rzucać, rzucić’

Przyjmowany w kilku publikacjach polskich wpływ wschodniosłowiański dla *kidać, kinąć* ‘rzucać, rzucić’ jest naszym zdaniem zupełnie nieuzasadniony.

Mieczysław Buczyński stwierdza, że *kidać, kinąć* ‘rzucać, rzucić’ ma liczne derywaty z wszystkimi przedrostkami (Buczyński, 1967, s. 239), SGPK podaje czasownik ten różnych stron Polski (SGPK, t. 2, s. 337), a Sławski uważa za wyraz polski (Sławski SE, t. 2, ss. 136–137). *Atlas gwar Lubelszczyzny* zaś na mapie 29 rejestruje go tylko ze wschodniej części województwa i ze względu na tę lokalizację Buczyński traktuje go jako pożyczkę ukraińską. Michał Kondratiuk stwierdza, że czasowniki *kidać, kinąć* ‘rzucać, rzucić’, występujące według niego w gwarach polskich na Podlasiu, w okolicach Drohiczyna, Tykocina i dalej na północ, a także we wschodniej części województwa lubelskiego, są pożyczkami białoruskimi – *kidać, kinuć* (Kondratiuk, 1975, s. 52).

Pożyczkę obcą, ukraińską, dla *kidać, kinąć* zakładała również Zofia Kurzowa (1985, ss. 182–183, 290, 292, 337). Według niej przemawia za tym ograniczony zasięg tych nazw, w SGP obejmujący polskie wschodnie gwary peryferyczne oraz dialekty południowokresowe w okolicy Stanisławowa i Buczacza; jedynie prefiksalne *wykidać* znane jest szerzej spod Nowego Targu, z Orawy słowackiej, z Rybnika na Śląsku, Zawoi i Limanowej, wyjątkowo z Kaszub. Podawane przez nią informacje są nieścisłe. Już SGPK i cytowany tam słownik Hieronima Łopacińskiego (Łopaciński, 1899, s. 760) notuje *kidać* ‘rzucać’ m.in. ze Śląska (Malinowski), spod Raciborza oraz Puław, Węgrowa i Sokołowa, *kinąć* < *kidnąć* ‘rzucić’ z Mazowsza (m.in. spod Przasnysza) i powszechnie z Kaszub (SGPK, t. 2, ss. 337, 355).

Należy zwrócić uwagę, że na Kaszubach są to wyrazy szczególnie częste. Sychta notuje *kidac* ‘strącać owoce’, *kidac są* ‘łamać się’, (o kaszlu) ‘przechodzić’, (o nici) ‘rwać się’ oraz *kidnąć* ‘uderzyć’, a także 10 formacji prefiksalnych od tych czasowników (Sychta, 1967–1976, t. 2, s. 321). Przytacza je także Lorentz (Lorentz PW, t. 1, ss. 401, 403–404), m.in. *kinąć* ‘rzucić’ z archaicznego dialektu Słowińców. Tak wielkie bogactwo czasownikowych formacji prefiksalnych zdecydowanie przemawia za rodzimością czasownika rdzennego.

Należy dodać, że Kurzowa w późniejszej pracy *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.* o czasownikach *kidać, kinąć*

jako regionalizmami i wpływami wschodniosłowiańskimi na Wileńszczyźnie już nie wspomina.

Wpływ białoruski dla *pokinać* ‘porzucić robotę, opuścić służbę, strony rodzinne’ spod Augustowa w słowniczku Aleksandra Osipowicza (Osipowicz, 2009, s. 98) przyjmuje Bogusław Nowowiejski (2004/2010c, s. 271), a Ludmiła Januszewska i Oksana Zakhutska *skidać* ‘zdjąć’ (welon) w polskiej gwarze kresowej w Hreczanach na Podolu uważają za pożyczkę ukr. *ckudamu* (Januszewska & Zakhutska, 2012, s. 98).

Józef Kość twierdził zaś, że trudno rozstrzygnąć, czy w wypadku wyrazu *kinąć* ‘rzucić’ mamy leksykalny wpływ wschodniosłowiański, czy polski archaizm zachowany pod wpływem wschodniosłowiańskim (Kość, 2000, s. 460).

Od dawna jednak pol. *kidać*, *kinąć* ‘rzucać, rzucić’ uważano też za rodzime dziedzictwo wyrazu prasłowiańskiego i ogólnosłowiańskiego (por. np. Brückner SE, s. 226). Według Franciszka Sławskiego psł. **kydati*, **kydnŏti* pierwotnie znaczyło ‘rzucać, ciskać’, skąd rozwinęło się ‘kapać’ i ‘padać’ (Sławski SE, t. 2, ss. 136–137). Szczególnie bogate poświadczenie tych wyrazów w poszczególnych językach słowiańskich przynosi ESSJ, co znów przemawia za jego rodzimością w języku polskim (ESSJ, t. 13, ss. 252–254).

Halina Pelcowa stwierdziła, że wspólnota polskiego dialektyzmu kresowego *kidać* ‘rzucać’ z dialektami wschodniosłowiańskimi wynika wyłącznie z sąsiedztwa terytorialnego (Pelcowa, 2001, s. 67, 2012a, s. 258). Dorota Rembiszewska również uważa, że pol. *kidać* ‘rzucać’ nie jest pożyczką wschodniosłowiańską, lecz stanowi dziedzictwo psł. **kydati* (Rembiszewska, 2007, ss. 55, 154) i przywołuje słowniki etymologiczne Vasmera (Vasmer ESRJ, t. 2, s. 230), Sławskiego (Sławski SE, t. 2, ss. 136–137), ESBM (t. 5, s. 28). Podobnie Janusz Rieger w pracy *Język polski na Kresach* częste w polszczyźnie kresowej *rozkidać* ‘roztrząsać (gnój)’, *kinąć* ‘rzucić’ nie uznaje za pożyczki, lecz za archaizmy/dialektyzmy podtrzymywane w polszczyźnie kresowej wpływem ukraińskim (Rieger, 2019b, ss. 135, 136, 155, 185).

Za pożyczkę można uznać natomiast odnotowane w kartotece SGP pojawiające się w polskich dialektach formy *kinuć*, *kinuł* ‘rzucić’ na pograniczu wschodnim: w Budach koło Bielska Podlaskiego „okłucił [‘omłocił wstępnie’ snopek żyta] i *kinuł*”, na Zamojszczyźnie „reście...*kinuł* do żeki” we wsi Krasne oraz *kinuć*, *kinuł* ten cyrograf ‘rzucić’ w Jacni, koło Biłgoraja *ćisność*, *ćisność*, *kinuć* (Mazur, 1976–1978, t. 2, s. 147) oraz

na Kresach: *kinuć* ‘rzucić’ w Dulibach koło Buczacza (uznawane przez Hrabca za pożyczkę z ukraińskiego; Hrabec, 1955, s. 63) i w kresowej gwarze chłopskiej we wsi Zielona koło Wołoczysk na Podolu (Rieger, 2019b, ss. 135, 155).

Przyjmowanie tu wpływu ukraińskiego wydaje się nie budzić wątpliwości. Należy jednak zwrócić uwagę, że w polskich gwarach na pograniczu wschodnim występują zapisy mogące świadczyć, że formy *kinuł*, *kinuć* powstały również niezależnie na gruncie polskim. Mianowicie w karto-tece SGP wielokrotnie pojawiają się postaci niewątpliwie rodzime, jak *kinoć* ‘rzucić’ w Dobrzniewie koło Białegostoku, w Białej Podlaskiej i w Bacikach Średnich pod Siemiatyczami oraz *kinóc* ‘rzucić’ koło Biłgoraja (Mazur, 1976–1978, t. 1, s. 74), *kinoć* ‘zaniechać’ w Huszczy koło Białej Podlaskiej, *kinóńc* obok *kinóc* ‘rzucić’ u Kudzinowskiego pod Knyszynem (Rembiszewska, 2007, ss. 154, 155). Tłumaczą się je na gruncie polskim rozpodobnieniem sekwencji dwóch spółgłosek nosowych w formie *kinqć* [*kinońc*]. Następnie forma *kinoć* na tych terenach, gdzie częste są ścieśnienia samogłosek, łatwo przechodzi w *o* ścieśnione (*ō*, *o*), które z kolei daje *u*. W grę wreszcie może wchodzić częsta w gwarach Podlasia pół-nocnego denazalizacja samogłoski tylnej w wygłosie. Zatem powstanie formy *kinuć* można tłumaczyć współdziałaniem wpływu ukraińskiego i tendencji do ścieśniania samogłosek oraz denazalizacji wygłosowej samogłoski nosowej w gwarach polskich.

Rozwój polski w wypadku formy czasu przeszłego jest zupełnie oczywisty. Przed *ł* dochodzi do charakterystycznej dla języka polskiego zraty nosowości, a następnie do ścieśnienia samogłoski *o*. Tu chyba zresztą nikt wpływu ukraińskiego nie zakładał.

Omawiany wyraz był zapewne zapożyczony z języka ukraińskiego, ale mógł ukształtować się również niezależnie na gruncie polskim. Można zatem przyjąć oddziaływanie obu czynników.

Kołosza, chołosza ‘nogawka’, chołosznie ‘spodnie’

Ze względu na występujący w wyrazach *kołosza*, *chołosza* ‘nogawka’ i *chołosznie* ‘spodnie’ pełnogłos stanowią one niewątpliwie pożyczki z języków wschodniosłowiańskich (por. Sławski SE, t. 1, s. 74; ESUM, t. 2, s. 524; Kurzowa, 1993, s. 372; Kostecka-Sadowa, 2015, ss. 176–177, 183–184). Dalsze pochodzenie nie jest w pełni ustalone i bywa przedstawiane różnie, dlatego warto dokładniej omówić różne formy tych wyrazów.

Zazwyczaj dla obu wyrazów przyjmuje się pochodzenie romańskie: bezpośrednio z łacińskiego *calcea* albo raczej z języków reto-romańskich lub z języka friulskiego/furlańskiego. Wzajemny sto-

Il. 7. *Kołosza* ‘nogawka’, fot. Helena Krasowska

sunek obu tych form bywa rozmaicie traktowany. Zwykle oba wyrazy rekonstruuje się jako psł. **kol-ša* i **χol-ša* < **χol-ča*, podawane łącznie lub jako odrębne hasła. Obie formy uznaje się za pożyczki romańskie (por. Berneker, 1908–1913, t. 1, s. 510; Vasmer ESRJ, t. 2, s. 297; Bezłaj, 1977–2005, t. 1, s. 195; BER, t. 2, ss. 425–426; ESSJ, t. 8, s. 56 (**χolča*), t. 10, s. 151 (**kolša*)). Niektórzy jednak uważają, że formy z rdzennym **χol-* są rodzime oraz łączą je z pol. *chłonać* (Lehr-Splawiński, 1939, s. 40) i z ros. *холить*, ukr. reg. *холіти* ‘czyścić, pielęgnować’ (Baxpoc, 1959, ss. 108–110). Słownik etymologiczny języka ukraińskiego wykazuje niekonsekwencję: najpierw obie formy ukraińskie *колóша* i *холóша* ‘nogawka’ uważa za dawne zapożyczenie z języków romańskich (ESUM, t. 2, s. 524), w późniejszym tomie zaś dla ukr. *холóша* ‘nogawka’ jako źródło pochodzenia podano psł. **χol-ša*, uznając je za derywat od psł. **χoliti* ‘czyścić’ (ESUM, t. 6, ss. 197–198). Kostecka-Sadowa połączyła te różne tłumaczenia w jedno, wyprowadzając *kołosza*, *chołosza* ‘nogawka’ z psł. **kolša*; wywodzi je z **χolča*, powiązanego z psł. **χoliti* ‘czyścić,

pielęgnować, ubierać’, co sugeruje genealogię słowiańską, ale w nawiasie podaje pochodzenie romańskie (Kostecka-Sadowa, 2015, ss. 183–184). Należy jeszcze dodać, że Petar Skok jako źródło podaje łac. *calcea*, ale zakłada jeszcze kontaminację z wyrazem *cholewa* (Skok, 1971–1974, t. 1, s. 670), a ESBM w obszernym artykule przytacza niezwykle bogatą dokumentację dla formy *kološa* i jej derywatów w językach słowiańskich, krytykuje przedstawiane wcześniejsze poglądy, jednakże sam wyraźnie tego pochodzenia nie ustala (ESBM, t. 4, ss. 192–194).

Przyjmujemy, że omawiane wyrazy stanowią dawną pożyczkę, jeszcze sprzed metatezy. Romańskie – zapewne dawne friuńskie/furlańskie **kalča* < łac. *calcae* ‘trzewiki’ (Bezłaj, 1977–2005, t. 1, s. 195) – uległo w językach słowiańskich regularnej metatezie: w południowych na *tlat*, we wschodnich na formy z pełnogłosem, por. np. południowe: słwn. *hlāče* ‘spodnie’, dial. *hlāča* ‘pończocha’ i liczne derywaty oraz pochodne nazwy miejscowe (Bezłaj, 1977–2005, t. 1, s. 195), serb-chor. *hlāča*, lm. *hlāče* ‘pończocha’, ‘spodnie’, ‘nogawka’ (Skok, 1971–1974, t. 1, s. 670) i wschodnie: brus. *калоша* ‘nogawka’ (TSBM, t. 2, s. 592), w gwarach też *колоша*, *кхалойша*, *калаишá* ‘nogawka’ i liczne derywaty (SPZB, t. 2, s. 379), ukr. *холоша* i dial. *колоша* ‘nogawka’ (ESUM, t. 2, s. 524), ros. dial. południowe o szerokim zasięgu *калоши*, *колоши* ‘nogawka’, ‘dolna część spodni’, *калоши* ‘dolna część nogawki (od kolan)’, ‘spodenki dla dzieci’ (Даль, 1955–1956, t. 2, ss. 79, 142; SRNG, t. 12, s. 364).

Już na gruncie słowiańskim od zapożyczonych **kol-ša* i **chol-ša* < **chol-ča* powstał derywat **kolšyna*, reprezentowany zarówno na południu, jak i na wschodzie Słowiańszczyzny, por. serb-chor. *клѧшња*, lm. *клѧшње* ‘grube sukno’, ‘pończocha’, ‘spodnie z sierści’, mac. *клашина* ‘sukno samodziałowe’ i liczne derywaty (TRMJ, t. 2, s. 525), bułg. dial. *клѧшине*, *клѧшина*, *клѧшня* ‘gruby wełniany materiał’, *клѧшник* ‘wełniane górne ubranie męskie lub żeńskie, często bez rękawów’ (BER, t. 2, ss. 425–426), brus. dial. *калошина*, *калошини* ‘nogawica’ (ESBM, t. 2, s. 192), ukr. dial. *колошини*, *холошини* ‘zimowe spodnie z sukna’ (ESUM, t. 2, s. 524).

Niezależnie od tego, jak będziemy tłumaczyć formy od rdzenia **chol-*, wszystkie formy z pełnogłosem należy przypisać wpływowi języków wschodniosłowiańskich.

Na Polesiu Józef Tarnacki w znaczeniu ‘nogawka’ notował powszechnie *kołōša*, też *kołōšva* (Tarnacki, 1939, s. 24, m. 35). Występowanie omawianego leksemu na tym obszarze potwierdza wydany współcześnie słownik gwar zachodniego Polesia: *калоша*, *голошва*, *холошва*, *хлōшва*,

кулóшва, калóшва, колéшва (Аркушин, 2016, s. 236). Do tego kompleksu nawiązują gwary wschodniosłowiańskie na Białostocczyźnie. W AGWB na całym niemal obszarze, z wyjątkiem niewielkiego skrawka południowego i na zachodzie między Supraślą i Narwią, powszechnie notowano *kałóša* (*gałóša*, z przestawką *lagłóša*) (AGWB, t. 9, ss. 200–201, m. 473).

Tarnacki na pograniczu białorusko-ukraińskim w okolicach Prużan, Brześcia, Kowla, a zwłaszcza w pasie nadbużańskim, a więc głównie w gwarach typu ukraińskiego, odnotował innowację *kłeśńa*, *kl^leśńa* ‘nogawka’, której jednak w gwarach polskich na tych terenach nie znaleźliśmy. Może mamy tu do czynienia z nawiązaniem semantyczno-formalnym do wyrazu *klesznia* ‘część chomąta’, znanego m.in. w języku rosyjskim (Tarnacki, 1939, s. 24, m. 35).

Jako pożyczka weszła do polszczyzny w Litwie oraz do gwar polskich na pograniczu wschodnim. Aleksander Walicki pisze: „*kołosza* – wyraz powszechnie używany, wzięty z białoruskiego, znaczy nogawka, nogawica” (Walicki, 1886, s. 155), zaś Aleksander Łętowski komentuje: „*kołosza* wyraz wzięty z języka ukraińskiego, dziwoląg ten oznacza na Litwie nogawicę, nogawkę” (Łętowski, 1915, ss. 94–95). Karłowicz notuje z Litwy *kołosza*, *kałosza* (Karłowicz, 1984, s. 45), Turska *kołoša* ‘nogawka’ z brus. *kałaśa* (Turska, 1982, s. 74). Nowowiejski przyjmuje tu wpływ z języka białoruskiego (Nowowiejski, 2000/2010a, s. 280). *Kałosza*, *kołosza* znana jest w gwarach polskich w Litwie (Zdaniukiewicz, 1972, s. 156; Rieger i in., 2006, s. 227) i na Brasławszczyźnie (Smułkowa, 2009, s. 319; Rieger, 2014, s. 121) oraz na pograniczu wschodnim pod Sejnami, Supraślem, Dąbrową Białostocką i Sokółką (Zdancewicz, 1964, s. 242, 1966, s. 32; Kowalska, 1975–1979, t. 1, s. 82, m. 71; RóżnSłow, s. 165; Nowowiejski, 1992/2010b, s. 244) i pod Knyszynem *kałosa* ‘nogawka’ (Rembiszewska, 2006, ss. 36, 178, 2007, ss. 17, 34, 128, 153).

Cholośnie ‘spodnie’ pojawiają się w języku polskim w XVI wieku. SPXVI podaje z dodatkowego źródła z 1521 roku „Item pastori ad Lubrza pro *holossnye* Dedimus grossos 3 ½” (SPXVI, t. 3, s. 285; por. Minikowska, 1980, s. 34). Dalsze przykłady znajdujemy w kartotece SXVII–XVIII z zabytków związanych z południowo-wschodnią Polską: z *Regestru złoczyńców grodu sanockiego* (1554–1638) „Przedał... troje *cholośnie*, co był u popa moczarskiego wziął”, „gdym szedł od krawca z *cholośniami*”, z akt w Muszynie (1654) „mnie *cholośnie* sył Wachnio sołtys krzyzowski”, z Woli Jasienickiej koło Brzozowa (1742) „Ten, co na warcie był w krótkiej gurmianie, w *cholośniach*, w kyrpcach”,

z 1700–1740 „Bo Moskala po Wiśle do morza puścili, A drugich po *chołásniach* dobrze wyłupili”.

Linde, SWil i SJPD wyrazów tych nie notują, natomiast SW, wskazując na źródło ukraińskie, przytacza jako gwarowe *chołosznie*, *hołosznie*, *chołosznik*, *choluśnik* ‘spodnie płócienne chłopskie, portki’ (SW, t. 1, s. 291), dokumentując przykładami z Tomasza T. Jeża „miał na sobie *chołosznie* z płótna zgrzebnego” oraz z *Króla i Bondaryny* (1875) Józefa I. Kraszewskiego „Był to Sydor Bondar, [...] w jednej koszuli, butach i *chołoszniach*, podpasany pasem zielonym w baraniej czapce” (s. 90).

Również zasięgi omawianego wyrazu w gwarach prowadzą do źródła ukraińskiego. Na terenie Polski we wschodniej części Karpat aż po Łomnicę zanotowano *chołuośne*, *chołośne* ‘spodnie męskie z sukna samodziałowego’, w Słowacji też we wschodniej połowie aż po Myto nad Ďubierom *chołuośne*, *chołośne*, *chołošni*, najpowszechniej zaś w gwarach ukraińskich *chołošn’i*, *chołošn’i* itp. (OKDA 2, ss. 32–33, m. 9). Występowanie nazwy *chołosne* (*hološne*, *kološne*) w gwarach słowackich aż po Brezno w środkowej Słowacji potwierdza słowacki słownik gwarowy (SSN, t. 1, s. 673) oraz słowacki atlas językowy (ASJ, t. 4, s. 201).

Szeroką znajomość nazwy *холóшн’i*, *холóс’н’i* ‘spodnie wełniane’, ‘spodnie z grubego samodziału’ w ukraińskich gwarach zachodnich dokumentują bogate zbiory materiałowe z tych terenów (SDUP, s. 67). Występuje ona na Huculszczyźnie (Janów, 2001, s. 26; Нерич, 2008, s. 179), u Łemków (AJDL, t. 1, m. 43; Rieger, 1995, s. 36), w ukraińskich dialektach nadszańskich (Rieger, 2017, m. 77). *Холóшні* ‘spodnie z grubego białego sukna’ podaje też Hrinchenko (Грінченко, 1907–1909/1958, t. 4, s. 409), a słownik języka współczesnego uznaje za gwarowe (SUM, t. 11, s. 123).

W Białorusi jest to wyraz rzadki, SPZB notuje sporadycznie w znaczeniu ‘nogawka’ ze wschodniej Białorusi *калашнiя*, *калóшні* oraz z samej północy znad granicy rosyjskiej *калашавiнa* (SPZB, t. 2, ss. 371, 379).

Pożyczka *chołosznie*, *chołocznie*, *kołosznie* ‘spodnie wełniane’, ‘spodnie z grubego samodziału’ ma dosyć bogate poświadczenie w gwarach południowo-wschodniej Polski oraz w polskich gwarach kresowych. W MAGP i w SGP notowano je w okolicach Nowego Targu, Nowego Sącza, Krosna, na wschodniej Rzeszowszczyźnie i w południowo-wschodniej Lubelszczyźnie (MAGP, t. 12, ss. 68–71, m. 565, s. 186, m. 597; SGP, t. 4, ss. 17–18; por. też Pelcowa, 1994, s. 87, 1997, ss. 193, 199, 2012a, s. 258, SGL VII, s. 82, m. 6), a pod Tomaszowem Lubelskim poświad-

czony jest w tym znaczeniu *choluśnik*, *chołosznik*. Poza tym zapisano u przesiedleńców z Ukrainy: z Hanaczowa koło Przemyślan i ze Starej Huty koło Buczacza *chołosznie*, z Majdańskiej Huty koło Zdołbunowa *kołosznie*. Kremer podawał *chołosznie* z Podola (Kremer, 1870/1999, s. 318), a Parylak spod Drohobycza (Parylak, 1877/1999, s. 348).

Zakres pożyczek poszczególnych form od omawianego rdzenia przedstawia się bardzo różnie, mogły się one dokonać też niezależnie.

Kurdupel ‘człowiek niski, niedorostek’, przezwiśko ‘smarkacz’

O moŝliwości wpływu wschodniosłowiańskiego na pol. nazwę *kurdupel* ‘człowiek niski, niedorostek’, przezwiśko ‘smarkacz’ wspomniano kilkakrotnie, ale argumentów przemawiających za pożyczką nie przytoczono. SW polskie gwarowe *kurdupel*, *kordupel*, *kurdupeć* ‘człowiek niski, pękaty, niedorostek’, ‘malec, smarkacz’ jedynie zestawia z ukr. *kurdupel*, jednak wyraźnie nie stwierdza, ŝe jest to pożyczka (SW, t. 2, s. 641). Brückner w haśle *dupło*, *dziupło*, *dupa* pisze: „nasze *kurdupel* zawiera toŝ słowo, ŝeśli to nie pożyczka raczej z ruskiego” (Brückner SE, s. 104 s.v.), ale w innym miejscu o zapoŝyczeniu nie wspomina: „*kurdupel* ‘malec’, pogardliwie, w XVII w. teŝ *kordupel*, to *kur-* wywodzą z cerk. *kŕn-* ‘obcięty’, prasłowo, u nas zaginęło” (Brückner SE, s. 283). Nowowiejski polskie gwarowe *kurdupel* ‘ktoś niskiego wzrostu’ spod Sokółki zdecydowanie uznaje za pożyczkę ukr. *kurdupel* (Nowowiejski, 1997/2010d, ss. 222, 223). Sławski ze względu na szeroki zasięg wyrazu w gwarach polskich moŝliwość wpływu ruskiego kategorycznie odrzuca (Sławski SE, t. 3, ss. 398–399).

Przyjmuje się, ŝe **kŕno-dupŕ*, **kŕno-duŕpljŕ* stanowi dialektyzm północnosłowiański (por. Vasmer ESRJ, t. 2, s. 424; Sławski SE, t. 3, s. 398). Polskie *kurdupel* zdecydowanych znamion obcości właściwie nie ma. Wprawdzie na miejscu *r* zgłoskotwórczego twardego dominuje w języku polskim kontynuant *ar*, ale sporadycznie pojawiają się równieŝ formy z *or* i *ur* (Stieber, 1966, s. 53), a wchodzi teŝ w grę wtórne skojarzenie z wyrazem **kurŕ*. Formy z *or*, *ur* mogą więc, ale nie muszą, wskazywać tu na pożyczkę. Nie sposób więc wykluczyć ich rodzimości w języku polskim. By rozstrzygnąć, czy w polszczyźnie moŝna mówić o ewentualnej pożyczce, trzeba zatem przede wszystkim dokładniej przyjrzeć się historii wyrazu i jego zasięgowi w językach słowiańskich.

Omawiany regionalizm słowiański ma dosyć szeroki zasięg.

Występuje w całej Słowiańszczyźnie wschodniej, ale ma tu różną frekwencję. W języku rosyjskim jego występowanie ogranicza się tylko do gwar. SRNG notuje *кypдѣн*, *кypдѣнка* ‘kostka do gry’ z Orenburga, *кypдѣнель* ‘zwierzę z kusym ogonem’ z zachodniej Rosji, *кypдѣный* ‘zwierzę z długim tułowiem i krótkimi nogami’ spod Smoleńska i równieŝ stamtąd *кypдѣнуk* ‘diabeł’ (SRNG, t. 6, ss. 116–117). Z języka ukraińskiego są potwierdzone następujące postaci: *кypдѣнель* ‘człowiek

małego wzrostu’ (Грінченко, 1907–1909/1958, t. 2, s. 329; SUM, t. 4, s. 407) oraz *кypдyнeльka* ‘kobieta małego wzrostu’ i *кypдyнeльный чoлoвiк* ‘człowiek małego wzrostu’ (SUM, t. 4, s. 407). Szczególnie bogate poświadczenia dotyczą wyrazów: *кypдyнeль*, *кypдyнeль* ‘człowiek małego wzrostu’, ‘zwierzę z krótkim ogonem’ w języku białoruskim. ESBM notuje go z gwar białoruskich spod Witebska, Łohojska (na północ od Mińska), Mohylewa, Homla, Bobrujska, Turowa, Grodna i ze słowników bez ściślej lokalizacji (ESBM, t. 5, s. 168).

Kurdupel i pochodne mają również szeroki zasięg w gwarach polskich. Już w SGPK zapisano *kurdupel* ‘człowiek małego wzrostu’, ‘mały chłopiec’, ‘malec, smarkacz’ z Kaszub (Gustaw Pobłocki, Stefan Ramułt), z Mazur (Jan Sembrzycki), ustnie z Litwy, spod Malborka (Dr. Nadmorski – Józef Łęgowski), z Kujaw, spod Kalisza, z południowej Małopolski, spod Przasnysza, Augustowa, Tykocina, *kurdupec* ‘ts.’ znad Skawy (SGPK, t. 2, s. 530), Sławski podaje dalsze przykłady z Domaniewka pod Łodzią, z Wielkopolski (Tomaszewski, 1930) i Podkarpacia (Sławski SE, t. 3, s. 398).

Walery D. Łabko przedstawił zasięg słowiańskiego wyrazu *kurdupel* ‘człowiek małego wzrostu’, ‘mały, krótki, z krótkim ogonem’ na mapie (Łabko, 1975, ss. 71–73). Omawiany wyraz zajmuje duży obszar, obejmujący całą niemal Białoruś (jedynie na samym wschodzie występują *kurdupec* i *kurdupyj*), w Ukrainie zaś *kurdupel* tworzy sporą wyspę od Lwowa po Użgorod na Zakarpaciu. W Polsce *kurdupel* pojawia się na mapie w rozproszeniu we wschodniej połowie kraju, sięgając sporadycznie na zachód aż poza Łódź, w znacznym zagęszczeniu występuje zaś koło Gdańska i Krakowa. Znany jest m.in. w kaszubszczyźnie – Lorentz podaje *kʳdūpāl* ‘mały, gruby człowiek’ z Ramułta oraz *kʳdūpāls* z Budziszka (Lorentz PW, t. 1, s. 431), Sychta ma *kurdēpel* i *kuʳdupel* ‘człowiek małego wzrostu’ (Sychta, 1967–1976, t. 2, s. 304) oraz na Kociewiu – *kurdupel* ‘człowiek małego wzrostu’ (SychKoc, t. 2, s. 99), w Sztumskiej Wsi pod Malborkiem – *kurdupel* ‘człowiek małego wzrostu’ (Górniewicz, 1973–1974, cz. 1, s. 201). Powszechnie występuje na terenie południowo-wschodniej Litwy. Zdaniukiewicz wymienia wyraz *kurdupel* jako pogardliwą nazwę człowieka niskiego z Łopatowszczyzny koło Turgiel nad granicą białoruską (Zdaniukiewicz, 1972, s. 15), słownik z Wileńszczyzny *kurdupel*, *kurdupelek* ‘człowiek małego wzrostu’ z Widugir, Świętnik, spod Mejszagoły i Landwarowa (Rieger i in., 2006, s. 244). Łabko twierdzi, że tak szeroki zasięg w gwarach polskich wskazuje

na zapożyczenie lub archaizm. Ze względu na brak wiarygodnego źródła zapożyczenia i przejrzystą budowę słowotwórczą opowiada się raczej za archaizmem (Łabko, 1975, ss. 71–73).

Kartoteka SGP przynosi dalsze liczne przykłady obecności tego wyrazu w gwarach polskich: z Wileńszczyzny, z Wielkopolski – *kurdupel* z Łopienna, *kurdupelek* z Kramska, ze Śląska – *kurdupel* i *kurdypel* spod Tarnowskich Gór, Olesna, Krapkowic, Raciborza, Rybnika, z Zaolzia (SGŚ, t. 16, s. 208), ze Śląska Cieszyńskiego – *kurdupel* pogard. o osobniku małego wzrostu, także o złym chłopcu podrastającym (SGŚC 1, s. 160, SGŚC 2, s. 170), Małopolski – Kozienice, Radom, Opoczno, Częstochowa, Chrzanów, Książnice Wielkie, Tarnów, Gorlice, Limanowa, Jasło i z pogranicza wschodniego – Biłgoraj, Siemiatycze, Dobrzyniewo, Huszcza koło Białej Podlaskiej. Pod Limanową występuje też postać *kurdupek*. Franciszek Giedroyć w swoim słowniku lekarskim daje *kurdupel* obok *kurdupeć* ‘człowiek małego wzrostu’, ‘dzieciak, smarkacz’ (Giedroyć, 1931–1933, t. 1, s. 366). Z okolic Wysokiego Mazowieckiego znana jest postać *kordupel* ‘pogardliwie o niskim człowieku’, np. „taki *kordupel*, nie ma na czym oka zawiesić”².

W piśmie *kurdupel* pojawia się w języku polskim w utworze *Złote jarzmo małżeńskie* w przedruku z 1784 roku: „Jeśli obiawisz to, żeć podeyżrzana, aż ty u ludzi zostaniesz *Bece cornuto*. Jeśli nie obiawisz, aż rzeką żeś *Hordupel*” ‘rogacz, zdradzany mąż’ (Kartoteka SXVII–XVIII, według Estreichera tłumaczem był Abraham Prowana, według Brücknera Seweryn Bączalski spod Jasła), później w Słowniku Bandtkiego z 1806 *kordupel*, *kurdupel* w znaczeniu ‘licha krótka szpada noszona z tyłu pod płaszczem’ (Bańkowski SE, t. 1, s. 857).

SWil *kordupel*, *kurdupel* ‘człowiek małego wzrostu, przytem niezgrabny’ uznaje za pospolity (SWil, t. 1, s. 526), SW *kurdupel*, *kordupel*, *kurdupeć* ‘człowiek niski, pękaty, niedorostek, malec’ za gwarowe, zestawiając z ukr. *kurdupel*, podaje też współrzeczny przymiotnik *kurdowny* ‘niski, krępy, przysadzisty’ z trzema cytatami z pism Wincentego Pola (SW, t. 2, s. 641).

Kurdupel znany jest też w polszczyźnie współczesnej. SJPD jako pogardliwe i wulgarne ‘o człowieku niskim, pękatym, niepokąznym’ przytacza *kordupel*, powołując się na SWil i „Przegląd Kulturalny” z 1956 roku i *kurdupel* z przykładami z Joachima Lelewela i Witolda Zaleskiego

² To poświadczenie pochodzi z kartoteki gwarowej Doroty K. Rembiszewskiej.

(ur. 1821) oraz *kurduplowaty* z Emila Zegadłowicza (por. też u Melchiora Wańkowicza „małe to, *kurduplowate*, ale oczy jak gwiazdy” – Sokólska, 2005, s. 204) (SJPD, t. 3, ss. 1006, 1305–1306). Znane są wypadki powoływania do sądu za obrazę przez nazywanie kogoś *kurduplem*³.

Omawiany wyraz został udokumentowany również w gwarach słowackich. SSN przytacza *kordupel* ‘małe dziecko’, ‘człowiek niskiego wzrostu’ z kilku miejscowości we wschodniej części kraju (SSN, t. 1, s. 827). Najdalej wysunięte na zachód poświadczenie pochodzi ze wsi Kameňany koło Revúcy w Gemerze. Jeśli przyjęta przez nas etymologia wyrazu jest słuszna, to ze względu na fonetykę należy tu przyjąć wpływ wschodniosłowiański.

Poza tym wyraz ten występował powszechnie w dialektach niemieckich w byłych Prusach Wschodnich jako *Kordupel*, *Kurdupel* ‘mały, gruby człowiek’, ‘małe i grube, dobrze odżywione dziecko’, sporadycznie został zanotowany także pochodny przymiotnik *kordupelig*, *kurdupelig* ‘mały i gruby’ (Frischbier, 1882–1883, t. 1, s. 409; PrWb, t. 3, s. 477). Bańkowski zupełnie bezzasadnie przyjmuje dla polskiego zapożyczenie niemieckie (Bańkowski SE, t. 1, s. 827). Wyraz niemiecki jest natomiast oczywistą pożyczką z języka polskiego (Sławski SE, t. 3, ss. 398–399; PrWb, t. 3, s. 477; Siatkowski, 2015, ss. 253, 327). Z języków słowiańskich zapożyczono też litewskie *kurdùpelis* ‘mały skurczony człowiek’, ‘pokurczone zwierzę domowe’ (Sławski SE, t. 3, s. 399).

W świetle przedstawionych materiałów sprawa pożyczki przedstawia się dosyć jasno. Wprawdzie postać fonetyczna omawianego wyrazu z kontynuantem *or*, *ur* na miejscu *r* zgłoskotwórczego może ewentualnie wskazywać na zapożyczenie, poza tym bezpośrednia podstawa derywacyjna omawianych wyrazów *кypдýный* ‘z obciętym ogonem, bez ogona’, ‘krótki, kusi’ zachowana jest tylko w dialektach białoruskich i rosyjskich, jednak tak szeroki jego zasięg w gwarach polskich, jak przyjmował już Sławski, zdecydowanie przemawia za pierwotnym archaizmem (Sławski SE, t. 3, ss. 398–399).

³ Polityk Janusz Palikot w 2009 roku nazwał prezydenta Andrzeja Dudę *kurduplem*, za co miał odpowiadać przed sądem. Ostatecznie za wpis na blogu (zawierającym ten wyraz) śledztwo zostało umorzone.

Łukno i ustaw ‘naczynia na miód’, jednocześnie ‘miary miodu’

Nazwy *lukno* i *ustaw* jako ‘naczynie do przechowywania miodu’, a jednocześnie jako ‘miara miodu’, zajmują ważne miejsce w dawnej terminologii bartniczej przedstawionej z wielkim znanstwem przez Agatę Kwaśnicką-Janowicz (Kwaśnicka-Janowicz, 2018, ss. 225–231, 2020, ss. 220–221). Obie sięgają epoki prasłowiańskiej, ale pierwsza jest ogólnosłowiańska, druga natomiast ma w Słowiańszczyźnie ograniczony północno-wschodni zasięg regionalny.

Nazwom tym poświęcono dotychczas wiele uwagi, a na temat ich rodzimości w języku polskim zdania są podzielone. Nie mają one cech formalnych wyraźnie przemawiających za obcością/rodzimością w języku polskim, w związku z tym trzeba dokładniej przedstawić ich zasięgi w językach słowiańskich z uwzględnieniem szczegółów w słownikach często pomijanych.

O szerokim zasięgu wyrazu *lukno* ‘naczynie’, a jednocześnie ‘miara miodu’ pisano już dawno. Anna Kutrzebianka, powołując się na ówczesną literaturę (Brandl, 1876, s. 199; Mażuranić, 1908–1922, t. 5, hasło *mje-ra*; Miklosich, 1886, ss. 175–176; Niederle, 1921, s. 166), pisała o występowaniu nazwy *lukno* na Rusi, w Serbii, w Czechach i na Węgrzech (Kutrzebianka, 1938, s. 96). Późniejsze badania zasięg ten bardzo rozszerzyły, może najpełniejszy zestaw daje ESSJ (t. 16, s. 149), ale i tu pominięto język polski. Wskazujemy materiał uwzględniający możliwie wszystkie języki słowiańskie.

W języku słoweńskim występują dwie formy: *lókno* ‘danina składana proboszczowi’ we wschodniej Styrii, w tym w materiałach Franza Miklosicha i Antona Janežiča (Pleteršnik, 1894–1895, t. 1, s. 529) oraz *lukno* ‘ts.’ z materiałów C. Cafa reprezentującego dialekt regionu Fram spod Mariboru i Celja (Pleteršnik, 1894–1895, t. 1, s. 536). Obie te formy przytacza również w swoim słowniku etymologicznym France Bezljaj (1977–2005, t. 2, s. 149). Przykłady te są ważne, bo wskazują na dawną prasłowiańską oboczność *o* : *u*. RSHJ ma *lukno* w znaczeniu ‘miara żyta’, które według redakcji rozwinęło się z psł. ‘koszałka, koszyk’ (RSHJ, t. 6, s. 213) oraz *лѹкно* ‘danina składana przez wiernych duchownym katolickim’ (RSHJ, t. 11, s. 619). Skok łączy je z wykazującym oboczność rdzeniem **lōk-* i **luk-* i zwraca uwagę, że wyraz ten od Słowian przejęli Węgrzy jako *lukma* (Skok, 1971–1974, t. 2, ss. 280–281).

W językach wschodniosłowiańskich omawiana nazwa ma bardzo dawne poświadczenia. Srezniewski i SRJ notują *лукно* już od XII wieku (np. w tekście *Prawdy Ruskiej*) w znaczeniach ‘naczynie drewniane lub z łyka do przechowywania miodu’ i ‘miara pojemności produktów sypkich i płynnych’ (Срезневский, 1893–1912, t. 2, s. 54; SRJ XI–XVII, t. 8, s. 302; por. też Даль, 1955–1956, t. 2, s. 272). W języku ukraińskim ten wyraz pojawia się w różnych znaczeniach – *лукно* ‘miara miodu’ z 1386 roku (SSUM, t. 1, s. 558), *лукно* ‘naczynie na miód’ (SUM XVI–XVII, t. 16, s. 109), *лукно* ‘kosz na miód’ (Тимченко, 2002–2003, t. 1, s. 409), w XIX-wiecznym słowniku małorusko[ukraińsko]-niemieckim zanotowano *лукно* ‘gniazdo bobra’ (Żelechowski, 1886, t. 1, s. 415). Białoruski słownik historyczny ma kilka potwierdzeń występowania wyrazu *лукно* w znaczeniu ‘miara produktów sypkich i lepkich, ciągliwych’ z XV–XVI wieku oraz jeden przykład w znaczeniu ‘rodzaj daniny’ z 1387 roku (HSBM, t. 17, s. 132).

We współczesnych wschodniosłowiańskich językach literackich wyraz *лукно* już nie jest podawany. Znane są tylko pochodne: ros. *луко́шко* ‘koszyk z łyka lub wici wierzbowych’ (SSRLJ, t. 6, s. 395) i brus. dial. *луко́шка* ‘kosz, łubianka’ (SPZB, t. 2, s. 681), poza tym *лукно́* ‘miara ziarna, mąki itp.’ ma dosyć szeroki zasięg w gwarach rosyjskich; zanotowano je m.in. pod Nowogrodem, Pskowem, Twerem oraz w dialektach rosyjskich na terenie Łotwy i Litwy (SRNG, t. 16, s. 189).

Lukno było dobrze znane też Słowianom zachodnim. W dawnym języku czeskim *lukno* oznaczało ‘kosz z kory drzewnej’, ‘miarę pojemności na zboże i miód’ (Jungmann, 1835–1839, t. 2, s. 360; Kott, 1878–1893, t. 1, s. 952, t. 6, s. 900; PS, t. 2, s. 647; SSJČ, t. 1, s. 1141; por. też Machek 1957a, s. 343). W języku słowackim *lukno* r.n. i *lukna* r.ż. ‘miara pojemności przedmiotów sypkich’ rejestrowano od XVI wieku (HSSJ, t. 2, s. 238; por. też Blánár, 1961, ss. 129, 152, 175, 279), współcześnie jako nazwa ludowa i przestarzała oznacza starą miarę pojemności około 90 litrów (SSJ, t. 2, s. 65).

Jedynie w językach łużyckich pojawia się tylko derywat: dluž. *luk-naško* ‘boczna przegródka w górnej części skrzyni na odzież’ i głuż. zachodnie *luknješko* ‘małe okienko w budynkach gospodarskich’ (Muka, 1911–1928, t. 1, s. 792; Schuster-Šewc, 1978–1996, t. 2, s. 788).

W świetle przedstawionych materiałów słowiańskich również polskie *lukno* należy uznać za wyraz dawny, sięgający najpewniej okresu prasłowiańskiego. Ma ono u nas liczne poświadczenia z XIV–XV wieku

(1387–1449), występujące tylko w jednym zabytku, mianowicie w *Kodeksie wileńskim*, zawierającym tłumaczenia przywilejów króla Władysława Jagiełły, księcia Aleksandra Witolda i kilku dostojników w Wielkim Księstwie Litewskim. SS^tp przytacza niemal wszystkie przykłady (SS^tp, t. 4, s. 129), pomija np. „yesze przydalysmy koszdey czyrkwy *vstawne lukno*” (1389, s. 30), cytuje materiał z trzech zeszytów *Kodeksu wileńskiego*, a w wykazie źródeł podaje tylko dwa zeszyty. Częste są połączenia typu *stawne lukno* (1387, s. 7, 1397, s. 52, 1411, s. 85) i *ustawne lukno* (1387, s. 19, 1389, s. 30, 1395, s. 41), co należy rozumieć jako *lukno* (miara miodu) ‘ustanowione, ustalone, zgodne z przepisami’. Należy dodać, że połączenie *ustawne lukno* notuje też słownik historyczny języka białoruskiego: „с *лукномъ* *установнымъ* меду на реце на Узле” 1473 (HSBM, t. 17, ss. 132–133).

W związku z konsekwentnie występującą w języku polskim samogłoską *u* powstaje pytanie, czy można formę tę uznać za rodzimą jako kontynuację prasłowiańskiej oboczności *o* : *u*, czy może jednak należy przyjąć pożyczkę ruską.

Brückner przy omawianiu tej oboczności zestawia *lukno* z rdzeniem *łacz-* i o możliwości pożyczki w języku polskim nie wspomina (Brückner, 1908, s. 355), podobnie jak i słowiańskie słowniki etymologiczne (Vasmer ESRJ, t. 2, s. 532; Skok, 1971–1974, t. 2, ss. 280–281; Bezlaj, 1977–2005, t. 2, s. 149; ESUM, t. 3, ss. 303–304; ESSJ, t. 16, s. 149), a także Trubaczow w swojej monografii o terminologii rzemieślniczej (Трубачев, 1966, ss. 164–166). Sławski pisząc o tej oboczności pod rdzeniem **lōk-* : **luk-*, wyrazu *lukno* w ogóle nie wymienia, za rodzime uznaje *Paluki*, uważa natomiast, że *luk* jako nazwę broni łatwo uznać za pożyczkę (Sławski, 1939–1947, s. 277). Jak widać, sama prasłowiańskość tej oboczności świadczy jedynie, że postać z *-u-* może, ale nie musi być rodzima. O stpol. postaci *lukno* ‘naczynie, jednocześnie miara miodu’ Sławski wypowiada się w słowniku etymologicznym:

pol. i słwn. postaci z rdzennym *-u-* mogą się tłumaczyć jako jeden z wypadków już prasłowiańskiej oboczności *o* : *u*. Geografia przykładów staropolskich z XIV–XV wieku wskazywałaby jednak raczej na lokalny rusycyzm (Sławski SE, t. 5, ss. 307–308).

Pożyczkę ruską przyjmuje tu także Kwaśnicka-Janowicz (2018, ss. 225–227, 2020, ss. 220–221). Jest to bardzo prawdopodobne, zwłaszcza że

w językach wschodniosłowiańskich wyraz ten występował powszechnie przez kilka wieków, w języku polskim zaś pojawia się tylko w jednym zabytku, do tego związanym z Wileńszczyzną. Jednak dawnej, prasłowiańskiej oboczności tak zupełnie wykluczyć nie można.

Należy jeszcze wyjaśnić pewną sprzeczność w wywodach Sławskiego, który pod hasłem *lukno* podaje bez wskazania źródła (a jest to Sychta, 1967–1976, t. 3, s. 30) „por. kasz. *Łukno* ludowa nazwa jeziora *Kno* między Mściszewicami a Podjazami” (Sławski SE, t. 5, ss. 307–308). Gdyby ten przykład był w pełni wiarygodny, to dla stpol. *lukno* trzeba by bez najmniejszych wahań przyjąć prasłowiańską oboczność $o : u$ i stwierdzić jej niewątpliwą rodzimość w języku polskim. Wpływ ruski na powstanie ludowej nazwy w centrum Kaszub pod Kartuzami należy uznać za niemożliwy. Z podanym tu *Łuknem* niewątpliwie wiąże się zanotowana przez Sychtę (Sychta, 1967–1976, t. 3, s. 30) nazwa lasu *Łuknica* w Podjazdach. Poza tym jednak w materiałach kaszubskich podane nazwy nie mają żadnego potwierdzenia. Powstały zapewne przez przekształcenie jakieś innej nazwy. Dzięki pomocy profesora Jerzego Dumy udało się ustalić, że w tej lokalizacji na mapach dla tego samego jeziora podawane są tylko nazwy *Kno* i *Okno*.

Poza tym *Łukno* występowało jako nazwa miejscowa i wodna na Kresach Północno-Wschodnich: w Litwie jako nazwa kilku jezior: w powiecie wileńskim koło folwarku Komarowszczyzna (SGKP, t. 4, s. 307), w powiecie trockim: koło zaścianka szlacheckiego Lidziańcze (SGKP, t. 5, ss. 220, 818), w pobliżu zaścianka Opaciszki (SGKP, t. 7, s. 538) i pod Prudczanami (SGKP, t. 9, s. 74) oraz jako nazwa zaścianka szlacheckiego koło Świecian, a na Łotwie jako nazwa wsi w powiecie rzeżyckim (SGKP, t. 5, s. 817). Te ojkonimy i hydronimy jednak nie stanowią żadnego dowodu ani za rodzimością, ani za obcością formy *lukno* w języku polskim.

Staropolski *ustaw* jako ‘jakaś miara miodu’ za rutenizm uznała redakcja *Słownika staropolskiego* (SStp, t. 9, s. 461). Podtrzymywał to Wiesław Witkowski (2013, s. 165), zakwestionował natomiast Adam Fałowski w referacie wygłoszonym na międzynarodowej konferencji naukowej *Symposium Etymologicum. Śladami myśli etymologicznej, W stulecie urodzin wybitnego sławisty i etymologa Profesora Franciszka Sławskiego*, Kraków 25–27 maja 2016 roku, zwracając uwagę, że we wschodniej Słowiańszczyźnie wyraz ten jest słabo znany. Materiały z tej konferencji nie zostały opublikowane, ale w późniejszej swojej publikacji Fałowski

powtarza, że w słowniku Izmaïła I. Srezniewskiego wśród 20 znaczeń staroruskich tego wyrazu brak znaczenia ‘jednostka objętości ciał płynnych’ (Fałowski, 2018, s. 38) i możliwość wpływu ruskiego odrzuca, podobnie A. Kwaśnicka-Janowicz (2018, s. 231).

Znane obecnie materiały słowiańskie pozwalają dokładniej określić miejsce tego dawnego terminu bartniczego w Słowiańszczyźnie.

W języku staropolskim *ustaw* ‘jakaś miara miodu’ poświadczony jest kilkoma przykładami z XV wieku (1435–1499), podobnie jak nazwa *lukno*, jedynie z *Kodeksu wileńskiego*, np. „cum tributo mellis [...], dimidiam alterm pullam, *vstaw* dictam” 1435, s. 157, „sex pullas magnas al. szesz *vsthawow* mellis” [...] 1495, s. 503 (SStp, t. 9, s. 461, redakcja uznała wyraz za rutenizm). Poza tym zostały zanotowane derywaty: *pólustawa* „mellis al. duarum pullarum al. *puolustwi*” 1436 z tego samego kodeksu i „medium astaminis mellis al. *polustawa*” (1470) ca 1540 z archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie (SStp, t. 7, s. 19) oraz *pulstawne* „mediam pullam dictam *pulstawne* mellis [...]” 1391 z *Kodeksu wileńskiego* w znaczeniu ‘połowa miary miodu zwanej ustaw, składana jako danina’.

Podobne potwierdzenia mają te wyrazy w dawnym języku białoruskim, przy czym należy zwrócić uwagę na lokalizację podawanych przykładów. HSBM notuje kilka egzemplifikacji na *устаць* ‘miara miodu’, np. *устаць* меду 1449 z *Metryki litewskiej*, „*устаць* меду радцомь места Виленского” 1441–1480, „до ключа Виленского выгналь дани медовое сорокъ *уставовъ*” itd. z akt południowej i zachodniej Rosji, wyjątkowo z akt Pińska (HSBM, t. 35, s. 195).

Rejestrowany jest też derywat *полвстава* ‘miara równa połowie miary miodu’ „*полвстава* меду у Вильни съ ключа, а другая *полвстава* въ Троцехъ” 1488 z *Metryki litewskiej* (HSBM, t. 26, s. 115). Poza tym krótki białoruski słownik historyczny podaje w tym znaczeniu *полустава* i *полустаба*, niestety bez lokalizacji (KHSBM, s. 967).

Jak informuje nas profesor Nikołaj Antropow, wyraz ten z innych źródeł białoruskich jest nieznany.

W znaczeniu ‘naczynie na miód’, jednocześnie ‘miara miodu’ brak wyrazu *устав* w języku ukraińskim (SSUM, t. 2, s. 487; Тимченко, 2002–2003; Грінченко, 1907–1909/1958; SUM, t. 10, s. 495; również w SUM XVI–XVII; por. też ESUM, t. 6, s. 48), a także w języku rosyjskim (Срезневский, 1893–1912, t. 3, ss. 1277–1280; Даль, 1955–1956, t. 4, ss. 514–515; współczesny SSRLJ, t. 16, ss. 946–948), również w gwarach –

w tomie 48. SRNG wśród 13 znaczeń hasła *ycmáw* nie ma znaczenia ‘naczynie na miód’, ‘miara miodu’ (SRNG, t. 48, ss. 90–91).

W świetle przedstawionych materiałów można stwierdzić, że *ustaw* jako ‘naczynie na miód’, ‘miara miodu’ jest lokalną innowacją polsko-białoruską, przy czym ze względu na bogatszą i nieco wcześniejszą dokumentację nazwy polskiej można nawet przypuszczać, że powstała ona najpierw w języku polskim i została przeniesiona do języka białoruskiego. Zatem zależność może tu być zupełnie odwrotna, niż zakładano początkowo.

Makutra, makotra ‘gliniana misa do ucierania maku’

Il. 8. *Makutra*, fot. Dorota K. Rembiszewska

Wyraz *makutra, makotra* ‘gliniana misa do ucierania maku’ jest charakterystyczny dla języka białoruskiego i ukraińskiego, por. brus. *макацѣр*, reg. *макімпа* ‘gliniana misa do tarcia maku, ziarna lnu i konopi’ (TSBM, t. 3, s. 87). W gwarach białoruskich występuje powszechnie, zwłaszcza w zachodniej części kraju, aż po Mińsk *макацѣр, макацѣрт, макацѣр*, rzadziej *макóмпа, макóтап* (SPZB, t. 3, ss. 14, 15; ESBM, t. 6, s. 172). Częsty jest też w Ukrainie, por. ukr. *макортець* z 1583 r. z Żytomierza (SUM XVI–XVII, t. 17, s. 18), *макімпа, ма́кортець, ма́кортець* (Грінченко, 1907–1909/1958, t. 2, ss. 399–400), dial. również *макатьóр, макотéр, ма́котерть, макóмпа* (ESUM, t. 3, ss. 365–366), w SUM *макімпа* i dialektalne *ма́котерть, ма́кортець, ма́кортець* (SUM, t. 4, ss. 602, 603). Z gwarami białoruskimi i ukraińskimi ściśle się łączą dialekty wschodniosłowiańskie na Białostocczyźnie. W AGWB zanotowano kilka podobnych formacji: wokół Dąbrowy Białostockiej *makac¹ort* (7 razy) i *makac¹or* (2 razy) oraz analogiczną formę *makac¹orka* w Saczkowcach nad granicą białoruską, a w rozproszeniu *mak¹otra* koło Dąbrowy Białostockiej (2 razy), nad górną Supraślą (3 razy) i nad Narwią na zachód od Białegostoku (1 raz) (AGWB, t. 6, ss. 226–227, m. 192).

Do areału białorusko-ukraińskiego nawiązują wyrazy rosyjskie i polskie. Z języka rosyjskiego Dal notuje *макімпа, макóмпа*, określając je jako

regionalne południowe i zachodnie oraz *макотёрть* (Даль, 1955–1956, t. 2, s. 292). Z języka współczesnego podano obcą fonetycznie formę *маку́тра*, wskazując na źródło ukraińskie (SSRLJ, t. 5, s. 511) oraz jako regionalne *мако́тра* (SSRLJ, t. 6, s. 515 z cytatem lokującym wyraz „в Малороссии” – w Ukrainie). Z gwar rosyjskich notowana jest stosunkowo często forma *маку́тра*, rzadziej też *маку́дра*, *макатёр*, *макатёрь*, *макотёр*, *макотёрть*, *мако́тра*, przeważnie z południowej i zachodniej Rosji (SRNG, t. 17, ss. 309, 310, 314). Słusznie więc przyjmuje się tu wpływ ukraiński (ESUM, t. 3, ss. 365–366).

Ze względu na ograniczony zasięg występowania wyrazu *makutra*, *makotra* ‘gliniana misa do ucierania maku’ do języków wschodniosłowiańskich, a w gwarach polskich jedynie do północno-wschodniego krańca Polski Kurzowa uznała go za pożyczkę ruską (Kurzowa, 1985, s. 200, 1993, s. 386; por. też Nowowiejski, 1997/2010d, s. 217).

Nowsze materiały poszerzają nieco zasięg omawianych wyrazów w gwarach polskich. Ich dokumentacja jest zresztą bardzo bogata. Już SGPK ma z XIX wieku *makutra* ‘głęboka misa do ucierania maku’ z Kamieńca Podolskiego (Kremer, 1870/1999, s. 296) i Drohobycza (Parylak, 1877/1999, s. 355) oraz *makotra* spod Tykocina (Gloger, 1893, s. 811: *donica*, *makotra* (nad Narwią) ‘gliniane naczynie do wiercenia maku’) (SGPK, t. 3, s. 102). Kurzowa na podstawie materiałów SGP wyznacza dosyć szeroki zasięg występowania *makutry/makotry* w gwarach polskich na terenach wschodnich w okolicach Białej Podlaskiej, Sokółki, Białegostoku, Włodawy, Chełma, Kraśnika, Jarosławia i Przemyśla oraz w dialektach kresowych na Polesiu, pod Tarnopolem, Stanisławowem, Kamieńcem Podolskim (Kurzowa, 1985, s. 200, 1993, s. 386). Nowsze i częściowo pominięte materiały potwierdzają, a także nieco rozszerzają ten zasięg. Kowalska ma powszechnie *makotra* na Suwalszczyźnie, a także spod Łomży i Siedlec oraz *makutra* spod Ostrołęki (Kowalska, 1975–1979, t. 2, s. 88, m. 183). Pelcowa *makutrę*, uznawaną za genetycznie wschodniosłowiańską, notuje wyspowo pod Włodawą, pod Lublinem i w dużej wyspie na południowo-wschodniej Lubelszczyźnie (Pelcowa, 1994, ss. 78, 83, 88, 96, 1997, ss. 193, 197, 199, 2001, m. 82, ss. 47, 66, 68, 2012a, ss. 258, 260). Czyżewski natomiast pod Włodawą zapisał nazwę *mak¹otra* tylko z dialektów ukraińskich (Czyżewski, 1986a, m. 29).

W kartotece SGP jest wiele dalszych poświadczeń omawianych nazw. Pod Siemiatyczami zapisano *makutra*, na Podkarpaciu w Bliznem koło Brzozowa podano jako nowsze *makutra* obok starszego *dońica*, w Komborni

koło Krosna *makutra*, Kudzinowski notuje *dunica* ‘donica, makutra’ spod Knyszyna (Rembiszewska, 2007, s. 163), na Kurpiach w Puszczy Zielonej zapisano *makotra*.

W kartotece SGP jest też wiele poświadczeń *makutry* z polskich dialektów kresowych: z Halicza, Wołczkowa i Delejowa koło Stanisławowa, ze Starej Huty i z miejscowości Duliby koło Buczacza, z Hanaczowa koło Przemyśla, z Milna w rejonie zborowskim pod Tarnopolem. Powszechnie też występuje *makutra* w języku przesiedleńców z Kresów Południowych: spod Lwowa z Wołostkowa, Białego, Różanki, Ilnika, Siemianówki, Wołczuch i Kołtowa, również w postaci fonetycznie ukraińskiej *makitra* (Lwów 2015, s. 111, nr 805) i z okolic Tarnopola z Hanaczowa (por. też Paryl & Mieszczankowska, 2004, s. 5), Kozłowa, Firlejowa, Krowinki, Boryczówki, Sorocka, Borków Wielkich i Kaczanówki (Tarnopol 2007, s. 133, nr 805). Ponadto *makutrę* w tym znaczeniu notuje Cechosz-Felczyk z Oleszkowiec i Hreczan pod Płoskirowem (Chmielnickim) na Podolu (Cechosz-Felczyk, 2004, ss. 108, 316).

Omawiany wyraz podają słowniki języka polskiego: *makutra* ‘donica w Ukrainie do tarcia maku’ (Linde, 1854–1860/1951, t. 3, s. 28), *makotra* ‘doniczka do tarcia maku’ i *makutra* jako odsyłacz (SWil, s. 624), *makotra* i *makutra* ‘donica do tarcia, wiercenia maku’ (SW, t. 2, s. 854, wywodząc z ukr. *makitra*, mającego być z kolei zapożyczeniem z greckiego), SJPD ma *makutra* i jako odsyłacz *makotra* (SJPD, t. 4, ss. 394, 398). Słownik Arcta uznaje wyraz *makotra* ‘donica do tarcia maku; cierlica, donica’ za pochodzący z języka ukraińskiego (Arct, 1916, t. 1, s. 696).

W świetle przedstawionych materiałów twierdzenie Kurzowej, że mamy tu do czynienia z pożyczką ruską, wydaje się bardzo możliwe. Za przyjęciem pożyczki nie przemawiają żadne względy formalne. Jedynym argumentem może być jedynie zasięg wyrazu na terenie słowiańskim. Pierwotnie sądzono, że jest on ograniczony tylko do języków wschodniosłowiańskich. Natomiast Trubaczow stwierdził, że już sama budowa występujących tu nazw ma cechy starych formacji, a formy z **-tbra*, **-tbrtʲ* w drugim członie złożenia gwarantują ich dawność, więc nie ma przeszkód dla rekonstrukcji formacji prasłowiańskich: **makotʲbra*, **makotʲbrtʲ*, **makoterʲ* (Трубачев, 1966, ss. 259–260). Przypuszczenie o istnieniu takich formacji już w epoce prasłowiańskiej popiera początkowo nieprzytaczany tu słoweński gwarowy *makóter* ‘tłuczek do rozcierania ziarna’ z północno-wschodniego krańca Słowenii (Pleteršnik, 1894–1895, t. 1, s. 544; Bezljaj, 1977–2005, t. 2, s. 162; por. ESSJ, t. 17, ss. 140–141).

Skoro dawne, to powinno być w słowniku staropolskim, a nie ma, brak tego wyrazu również w słowniku Jana Kochanowskiego, w słowniku XVII wieku. Z drugiej strony, słowniki wyrazów obcych tych nazw nie notują. Można więc stwierdzić, że postać *makotra* może być pożyczką zwrotną lub przejawem tendencji do mieszania *o*, *u*, *ó* w polszczyźnie kresowej. W *Kucharce litewskiej* – książce kucharskiej wydanej w Wilnie jest użyta kilkakrotnie tylko forma *makotra*, np. „Utrzeć wiśnie z pestkami w *makotrze*”, „ucierać na misce lub w *makotrze*” (Zawadzka, 1913). Ta postać pojawia się również w utworze Elizy Orzeszkowej *Milord*: „jaki tam herb na liberyjnych guzikach wryty: garnek czy *makotra*” (Orzeszkowa, 1886).

Warto dodać, że we współczesnej polszczyźnie lokalnej w Polsce północno-wschodniej wyraz *makotra* funkcjonuje jako ‘głowa’. Zapisano go na przykład we wsi Bęckowo w gminie Szczuczyn w powiecie grajewskim (Kartoteka SGP).

Zatem w języku polskim przedstawione nazwy mogą być oczywiście pożyczkami z języków wschodniosłowiańskich, ale nie można zupełnie wykluczyć możliwości zachowania relików prasłowiańskich.

Miękiny ‘plewy’, miękusza ‘miększ chleba’

Spotykamy się z twierdzeniem, że *miękiny* ‘plewy’ i *miękusza* ‘miększ chleba’ stanowią pożyczki wschodniosłowiańskie. *Miękiny* ‘plewy’ wywodzone są z ukr. *мякіна* i brus. *мякіна*, *mekína* (por. Walicki, 1886, s. 191; SW, t. 2, s. 972; Łętowski, 1915, s. 128: wpływ białoruski w Litwie, na Rusi ukraiński; SJPD, t. 4, s. 673; Pelcowa, 1994, s. 87, 1997, s. 193; Nowowiejski, 2000/2010a, s. 279); *miękusza* uważana jest za replikę ukr. *мякушка* (por. Krawczyk, 2007, ss. 64, 123; Rieger, 2019b, s. 134).

Wyraz *miękiny* ‘plewy’ znany był w języku staropolskim (w SSStp, t. 4, s. 247, notowany w 1455 roku), poświadczony jest w słownikach Jana Mączyńskiego (Mączyński, 1564) i Knapskiego (Knapski, 1621, 1643), w *Gospodarstwie* 1558 Anzelma Gostomskiego (SPXVI, t. 14, s. 193), w *Zielniku* 1613 Szymona Syreniusza (Kartoteka SXVII–XVIII). Występuje szeroko w gwarach polskich, nie tylko na wschodzie (por. np. na całej Lubelszczyźnie *miękiny*, *miękwiny*, *miękieliny*, *omiękiny* – Pelcowa, 2001, m. 26), lecz także w okolicy Opatowa, Dąbrowy Tarnowskiej, Krakowa, Opoczna, Garwolina, Radomia (Dejna AtlKiel, t. 5, s. 596), Łowicza, a także z Kaszub (Lorentz PW, t. 1, s. 518). Znana jest również nazwa osobowa *Miękina* z XV wieku z Wielkopolski (SSNO, t. 3, s. 480) oraz nazwy miejscowe *Miękinia* na zachód od Chrzanowa (może jednak od **miękinia* ‘grząski, podmokły teren’) oraz *Miękinki* i *Miękiny* koło Wyszogrodu (NMP, t. 7, s. 101).

ESSJ pokazuje, że *miękiny* ‘plewy’ są wyrazem prasłowiańskim i ogólnosłowiańskim (ESSJ, t. 18, ss. 251–252). Już Kurzowa stwierdziła, że jest to wyraz rodzimy w języku polskim, ale wyszedł z użycia ogólnopolskiego i utrzymuje się w gwarach, a w dialekcie północnokresowym stanowi archaizm leksykalny (Kurzowa, 1993, ss. 387–388).

O pożyczce leksykalnej nie ma więc mowy, ale okazuje się, że wyraz ten na pograniczu białoruskim i ukraińskim oraz w polskich gwarach kresowych często przybiera obcą postać fonetyczną. Zresztą wpływy fonetyczne są dwustronne. Czyżewski notuje w gwarach polskich obok *menkiny*, *menkina* dosyć liczne formy bez samogłoski nosowej, jak *makkiny*, *makkeny*, *maxkiny*, *makiny*, *makliny*, *makeny*, uznając je za zapożyczenia ukraińskie, ale z drugiej strony również w gwarach ukraińskich ma kilka zapisów z kontynuantami polskiej samogłoski nosowej, jak *menkina*, *menkiny*, *myńkiny* (Czyżewski, 1986a, m. 98, 1986b, s. 95). Mamy więc do czynienia również z wpływem polskim w gwarze ukraińskiej.

Formy beznosówkowe pod wpływem białoruskim notowano często w gwarach polskich w Litwie oraz na Brasławszczyźnie. Turska przytacza z Wileńszczyzny *makina* ‘miękina, plewy’ z brus. *mak^lina* (zwraca u niej uwagę wyraz *miękina* jako ekwiwalent polski) (Turska, 1982, s. 67), Rieger, Masojć, Rutkowska mają formę *miekina* spod Wilna (Landwarów, Mejszagoła, Świętniki) i z południa z Dojlid (obok *mienkina*), poza tym *miakina* spod Landwarowa, z miejscowości Widugiry i z północy ze Smołów koło Jeziorosów (Rieger i in., 2006, s. 263). Natomiast Zdaniukiewicz z Łopatowszczyzny podaje formy z kontynuantem nosówki *meńk^lina*, *mińk^lina*, *mańk^lina* (Zdaniukiewicz, 1972, s. 171). Również w gwarach polskich na Brasławszczyźnie notowano obce fonetycznie formy *miakina* i *miekina* (Smułkowa, 2009, ss. 111, 686; Rieger, 2014, s. 156).

Słownik wileński wymienia jako prowincjonalne dwie formy: *miakina* ‘miękina, plewy’ oraz *miękina* ‘plewy drobne ze zboża’ (SWil, t. 1, ss. 652, 660), SW zaś jako gwarowe *miękina*, *miakina*, *miekina*, ale z literatury przytacza tylko formę *miękina* (SW, t. 2, s. 972).

W wypadku nazwy *miękiny* ‘plewy’ możliwość obcego wpływu leksykalnego należy zatem zdecydowanie odrzucić, natomiast pod wpływem białoruskim i ukraińskim często wyrazy te przybierają postać fonetyczną obcą.

Miękuszka ‘mięksiz chleba’ też została uznana za prasłowiańską (ESSJ, t. 18, ss. 245–246). U nas jest ona bardzo rzadka i występuje tylko w polskich dialektach kresowych. SGPK zawiera zapis Parylaka spod Drohobycza *miękuska* ‘mięksiz w chlebie’ (SGPK, t. 3, s. 160), w SW powtórzono jako gwarowy właściwie ten sam przykład (SW, t. 2, s. 973). Kurzowa z międzywojennej polszczyzny lwowskiej przytacza formy *mięņkuška*, *mięņguška*, *mińkuška* (Kurzowa, 1985, s. 204). Kartoteka SGP notuje tylko ze Starej Huty buczackiej na Podolu *mńiguška*, Krawczyk podaje z Maćkowiec na dalekim Podolu *miętkuszka*, uważając ją za polonizację rosyjskiego *мякѹшка* (Krawczyk, 2007, ss. 64, 123). Obce fonetycznie formy zapisano też u przesiedleńców spod Tarnopola: z Hanaczowa *miukuška*, z Krowinki i Sorocka *mekuška*, z Boryczówki *mńekuška*, tylko z Kaczanówki *meńkuška* (Tarnopol 2007, nr 868) i od osób przesiedlonych spod Lwowa: z Wołostkowa, Tuligłów i Wołczuch *miukuška* oraz z Białego, Różanki i Ilnika *mekuška*, a z Kołtowa *mełkuška* (Lwów 2015, nr 868).

Ze względu na ograniczony zasięg *miękuski* ‘mięksiz chleba’ i jej form beznosówkowych występujących tylko w dialektach kresowych, należy tu chyba przyjąć pożyczkę lub replikę ukraińskiego i rosyjskiego *мякѹшка*.

Nawlecзка, nawłoka, nawłoczka ‘poszewka na poduszkę, na pierzynę’, ‘pokrowiec na meble’

Il. 9. *Nawlecзка* ‘poszewka na poduszkę’, Skansen-Muzeum Architektury Ludowej i Życia Codziennego (Закарпатський музей народної архітектури та побуту), Užgorod (Ukraina), 2019 r., fot. Dorota K. Rembiszewska

Zofia Kurzowa umieszcza wyrazy *nawlecзка, nawłoka, nawłoczka* w słowniku regionalizmów wschodnich, ale nie wypowiada się, co one reprezentują w kontaktach polsko-wschodniosłowiańskich (Kurzowa, 1993, ss. 123, 393). Można się jedynie domyślać, że uznaje wspólną dla nazw polskich *nawlecзка, nawłoka, nawłoczka* oraz ukr. *наволока, наволочка* i brus. *навалачка, навалочка* motywację przez czasownik *nawlekać, nawłóczyć* ‘nakładać na coś’ za przejętą do nas ze Wschodu.

W przytaczanych materiałach badaczka wydaje się dążyć do wykazania, że *nawlecзка* ‘poszewka na poduszkę, na pierzynę’, ‘pokrowiec na meble’ ma w gwarach polskich zasięg charakterystyczny dla pożyczek ruskich. Wskazuje na jego znajomość na Wileńszczyźnie, dawną (Walicki, Łętowski) i w okresie międzywojennym, również w gwarach (w Łopatowszczyźnie), na Brzławszczyźnie i gwarach wschodniej Polski.

Przywołuje poświadczenia ze słowników: SWil, SW i SJPD z cytatem z utworów Poli Gojawiczyńskiej. Natomiast nad ich budową, przemawiającą ewentualnie za rodzimością czy zapożyczeniem, w ogóle się nie zastanawia. Nowowiejski *nawleczkę* ‘poszewkę na poduszkę’ w polszczyźnie wileńskiej zdecydowanie uważa za pożyczkę białoruską (Nowowiejski, 2000/2010a, ss. 279–280).

Stosunki są tu jednak dosyć skomplikowane i nie sposób wykluczyć wpływów obustronnych. Należy formy te omówić od strony ich cech polskich lub ruskich.

Nowsze materiały ten duży zasięg potwierdzają, a także znacznie rozszerzają. Słownik kresowy ma *nawlecčka*, deminutywne *nawleczczka* powszechnie z Wileńszczyzny: z południa spod Ejszyszek, z centrum spod Landwarowa i Świętnik i z północy spod Jeziorosów (Rieger i in., 2006, s. 278). W komentarzu autorzy odwołują się do białoruskiej gwarowej formy *наўлёчка*. Czyżby zakładano tu, chyba bezpodstawnie, pożyczkę białoruską? Rieger wymienia z Brasławszczyzny z kilku miejscowości *nawlecčka* w znaczeniu ‘poszwa na pierzynę’ i ‘poszewka na poduszkę’ (Rieger, 2014, s. 169). Smułkowa z dialektów polskich na Brasławszczyźnie przytacza *navl'ečka* i *navlečk'i*, a w zapisach białoruskich odpowiadają im natomiast *n^lavałačka* i *n^lavałačk'i* (Smułkowa, 2009, s. 283). W kartotece SGP *nawlecčka* zanotowano na Suwalszczyźnie i Sejneńszczyźnie (Degucie, Magdalenowo, Bilwinowo) oraz w Sławatyczach pod Włodawą (*nawl'ečka*), ale także w Wysoczu pod Ostrowią Mazowiecką, zaś na Mazurach *nawlecčka* ‘poszewka na poduszkę, na pierzynę’ spod Mrągowa, Giżycka i Olecka oraz *nawleka* ‘powłoka na pierzynę’ spod Olecka. Dalsze poświadczenia *nawlecčki* ‘poszewki na poduszkę’ przynosi słownik podlaski z Ciechanowca oraz z Niemirowa nad Bugiem (RóżnSłow, s. 197). U przesiedleńców spod Nowogródka Lewaszkiewicz zanotował *nawlecčka* i *nawłoczka* (Lewaszkiewicz, 2017, s. 417). Mędełska przytacza *nawleczkę* z międzywojennej odmianki polszczyzny kowieńskiej i uznaje ją za białorutenizm, nie odrzucając w dobie powojennej oddziaływania też języka rosyjskiego (Mędełska, 2000, s. 330; por. Sawaniewska-Mochowa, 2002, s. 164).

Należy wreszcie zwrócić uwagę na nazwy ‘poszwy na pierzynę’ i ‘poszewki na poduszkę’ w dialektach wschodniosłowiańskich Białostocczyzny. W AGWB wśród nazw ‘poszwy na pierzynę’ dominuje *n^lavołocka* (AGWB, t. 6, ss. 36–37, m. 111), ale w kilku rozproszonych punktach zanotowano *navl'ečka*, natomiast wśród nazw ‘poszewki na poduszkę’ (AGWB, t. 6,

ss. 38–39, m. 112) obok również dominujących form *n^lavalačka*, *n^lavoločka* w szerokim nadgranicznym pasie od Narwi na północ zapisano postać *navl^lečka* (*navl^lečka*, *navl^lečka*) aż w ponad 20 punktach.

Forma *навѣчка* jest dosyć częsta również w gwarach białoruskich. Słusznie jednak została uznana za pożyczkę polskiego wyrazu *nawlecza* ze względu na swoją postać fonetyczną bez pełnogłosu i z akcentem na przedostatniej sylabie oraz z wtórnym zastąpieniem polskiej spółgłoski *w* przez *ŷ*. To wszystko świadczy o przejściu wyrazu drogą ustną (ESBM, t. 7, s. 270). Jak pokazuje LAB, *навѣчка* występuje w rozproszeniu niemal na całym zachodzie kraju (poza terenami wokół Brześcia), a lokalnie sięga też daleko na wschód aż poza Mińsk (LAB, t. 4, s. 75, m. 195). Jej szeroki zasięg i koncentrację w pasie zachodnim potwierdza także słownik pogranicza SPZB, przynoszący również kilka przykładów z dialektów białoruskich w Litwie (SPZB, t. 3, s. 190). Pożyczką pol. *nawlecza* jest również zanotowana sporadycznie pod Nowogródkiem postać *навѣчка* (ESBM, t. 7, s. 178).

W znaczeniu ‘poszwa na pierzynę’ i ‘poszewka na poduszkę’ w języku polskim poświadczane są również fonetycznie polskie formy *nawłoka* i *nawłoczka*, mające regularne odpowiedniki fonetyczne w języku białoruskim i ukraińskim.

W białoruskim języku literackim *наволочка* pojawia się w XVI wieku, współcześnie znane są formy *навалóчка* i *навалачка* (TSBM, t. 2, s. 213), w gwarach niemal na terenie całego kraju występuje powszechnie *навалачка* (i rzadziej jej warianty *наво́лочка*, *нава́лочка*), a w rozproszeniu pod Grodnem, Mińskiem, Mohylewem i Homlem także *навалка*, poza tym pojawia się *навалака* (LAB, t. 4, s. 75, m. 195). Dosyć szeroki zasięg ma wspomniana już wyżej pożyczka polska *навѣчка*. SPZB notuje *навалачка* z gwary białoruskiej w Łotwie (SPZB, t. 3, s. 122).

W języku ukraińskim znana jest *наволока*, *наво́лочка* ‘poszewka na poduszkę’, ale poświadczona dosyć późno (SUM, t. 5, s. 39). Horbacz przytacza *наво́лочка* ‘poszewka na poduszkę’ ze wsi Romanów leżącej nieco na wschód od Lwowa (Горбач, 1965, s. 64). W dialektach łemkowskich na terenie Polski i Słowacji pojawia się forma *nawołoky* w znaczeniu ‘wełniane sznurowadła do kierpców’ (Rieger, 1995, s. 86, 2016, s. 116).

W języku polskim *nawłoka*, *nawłoczka* ‘poszwa na pierzynę’ i ‘poszewka na poduszkę’ ograniczona jest głównie do gwar, gdzie notowano ją rzadko i w rozproszeniu, ale na dosyć rozległym terenie. Kartoteka SGP dokumentuje nazwy *nawłoka*, *nawłoczka*, *nawłóczka* ‘powłoka na kołdrę,

na poduszkę’ spod Knyszyna (Rembiszewska, 2007, s. 169), ze Żdżar koło Łukowa, Jakubowic Końskich koło Lublina, ale także z Warmii *nawłoka* ‘powłoka na pierzynę’ z Dywit pod Olsztynem (SOWM, t. 4, s. 284) oraz daleko poza ścisłym pograniczem wschodnim pod Łodzią, Piotrkowem Trybunalskim, Łaskiem, Sieradzem i Wieluniem (Dejna, 1974–1985, t. 25 (1979), s. 152, 1981, s. 138). Kurzowa przytacza zupełnie odosobniony dawny zapis z 1706 roku: „*nawłoczek* na poduszki czternaście” (Kurzowa, 1993, s. 123).

Ze względu na tak szeroki zasięg wyrazów *nawłoka*, *nawłeczka* ‘poszwa na pierzynę’ i ‘poszewka na poduszkę’ w gwarach polskich należy je uznać za rodzime, pożyczką jest tylko pojawiająca się w polskich dialektach kresowych w Ukrainie, podawana przez Riegera bez ścisłej lokalizacji forma z pełnogłosem *nawołeczka* (Rieger, 2019b, s. 133).

Należy dodać, że *nawłoka*, *nawłeczka* znane są w języku polskim jeszcze w innych znaczeniach, co podkreśla ich rodzimość. U Knapskiego i w słowniku Szyrwida zanotowano *nawłoka* ‘gruby powróż w sieci rybackiej’ (Kartoteka SXVII–XVIII), później to znaczenie odnotowuje SWil (t. 1, s. 749), SW (t. 3, s. 207) i SJPD (t. 4, s. 1272), a Lorentz przytacza od Słowińców (Lorentz PW, t. 1, s. 572). Wyrazy *nawłoka*, *nawłeczka* znane są poza tym w gwarach polskich w znaczeniu ‘wełniany sznurek do przywiązywania kierpców kobiecych do nogi’, głównie z Podhala, z południowej Małopolski i ze Śląska, ale też z Puszczy Zielonej u Kurpiów i na Mazurach (SW, t. 3, s. 207; SJPD, t. 4, s. 1272; SGPK, t. 3, ss. 277–278; Kartoteka SGP).

Z przytoczonego przeglądu widać, że mamy tu skomplikowane wpływy dwustronne, na szczególną uwagę zaś zasługuje pożyczka polska *наўлэчка*, uważana nieraz błędnie za zapożyczenie odwrotne, to jest z języka białoruskiego do polskiego.

Niewiasta, niewiastka 'synowa'

Il. 10. *Niewiastka* 'synowa', młoda mężatka w stroju odświętnym, Haczów (powiat krośnieński), 1959 r., ze Zbiorów Instytutu Sztuki PAN, nr neg. 18 640

Wyrazy **nevěsta*, **nevěstka* są niewątpliwie prasłowiańskie i ogólnosłowiańskie. Na gruncie słowiańskim zaś stanowią neologizmy. Bogate zestawienia materiałowe z języków słowiańskich oraz szczegółowy przegląd etymologii przynosi ESSJ (t. 25, ss. 70–76). Wyrazy te są polisemiczne, do najczęstszych należą znaczenia: 'kobieta (zwłaszcza zamężna)', 'narzeczona', 'panna młoda', 'panna na wydaniu', 'synowa, żona syna', 'bratowa, żona brata'. W języku polskim za pożyczki obce uznaje się pewne ich postaci fonetyczne, a także przypisuje się wpływowi obcemu znaczenie 'synowa'.

SStp notuje *niewiasta*, *niewiasta* powszechnie w znaczeniu 'kobieta (zwłaszcza zamężna)', a jako 'synowa' głównie z *Biblij królowej Zofii* oraz z *Mamotrektów* (SStp, t. 5, ss. 248–250). Zapewne w związku z tym Bańkowski uważa,

że w języku polskim jest to bohemizm (Bańkowski SE, t. 2, s. 312). Mamy tu pełną zależność tekstową, bo we wszystkich podanych wersetach, również we wzorach czeskich, występuje *niewiasta* (BZC; *Mamotrekt*, 1972). Poza tym jednak *niewiasta* jako 'synowa' pojawia się również w *Wokabularzu trydenckim* i w zapiskach sądu przeworskiego, a także jako 'żona brata, bratowa' w traktacie Parkosza, a *niewiastka* w znaczeniu 'synowa' w zapiskach sądu przemyskiego oraz klasztoru w Miechowie, a sporadycznie również w znaczeniu 'kobieta'. Zatem przyjmowanie czeskiego wpływu semantycznego nie jest tu tak zupełnie oczywiste.

Przypisywane wpływom obcym formy nieprzełożone *niewiasta* i *niewiastka* mogły jednak powstać na gruncie rodzimym jako wyrównanie

do celownika i miejscownika lp. *niewieście*, a zwłaszcza do długo używanej liczby podwójnej (*dwie*) *niewieście*, por. przysłowie: *Trzy gęsi, dwie niewieście uczyniły jarmark w mieście*. Formy nieprzegłoszone mają liczne poświadczenia w zabytkach staropolskich (SStp, t. 5, ss. 248–250).

We wcześniejszym okresie w pewnych zabytkach możliwy jest jednak wpływ czeski, np. w zwrocie *Pozdrowienia anielskiego* „między niewiastami”. Forma *newessthami* pojawia się w kilku przekazach tej modlitwy z 1407, 1412, około 1500 roku (SStp, t. 5, s. 249), poza tym występuje w kilku dalszych zabytkach religijnych i glosowanych, jak w pieśni postnej z początku XV wieku *newesta*, w *Epistole św. Bernarda* z II połowy XV wieku *nyewyestach*, w XV-wiecznym rękopisie glosowanym *nyewiasta* (Brückner, 1895, ss. 33, 40), następnie w XVI wieku w *Modlitewniku Konstancji* „medzy nyewyestamy” 246/10, 254/6 (Siatkowski BFJP, t. 2, s. 155).

Późniejsze formy nieprzegłoszone mogą być rodzime, ale niektóre należy uznać za pożyczki ruskie. W licznych wydaniach traktatu o prawie miejskim Jan (Cervus) Tucholczyk używa różnych form tych wyrazów: najczęściej jest to *niewiasta* ‘kobieta’, ‘bratowa’ i *niewiastka* ‘synowa’, ‘bratowa’, w wydaniu z roku 1531 zaś użył formy *nyewyesthka* k. 49v (por. Łopaciński, 1899, s. 429, który przytacza również podobne formy z innych wydań oraz z najdawniejszych słowników polskich). Maria Karplukówna w publikacji dzieła Tucholczyka akurat przy hasle *niewiasta* tego wydania nie przytacza, natomiast oprócz powszechnych form *niewiasta* i *niewiastka* podaje z wydania z 1607 roku „*niewistka*, żona synowska i bratowa” (Karplukówna, 1973, s. 76). U autora pochodzącego z Tucholi, ale potem przez wiele lat związanego ze Lwowem, forma nieprzegłoszona może być zarówno rodzima, jak i ruska, natomiast *niewistka* ze względów fonetycznych (przejście dawnego *ě* w *i*) jest w wydaniu zamojskim (1607) najpewniej nowo wprowadzonym ukrainizmem (Karplukówna, 1973, s. XVIII), mogącym jednak mieć wsparcie w rodzimym ścieśnieniu *-e-* w formie nieprzegłoszonej.

SPXVI notuje powszechnie tylko formę z przegłosem *niewiasta*, głównie w znaczeniu ‘kobieta’, natomiast jako ‘synowa’ tylko ze słowniczków Murmeliusa i Bartłomieja z Bydgoszczy, z *Pamiętki* Jana Kochanowskiego i z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej *Libri legationum*, poza tym sporadycznie też w znaczeniu ‘służąca’ oraz ‘samica zwierzęcia’ (SPXVI, t. 18, ss. 202–211). Trzeba poza tym dać sprostowanie, że podawana przez Siatkowskiego na podstawie kartoteki SPXVI forma *niewiasta* w druku nie

znajduje potwierdzenia (Siatkowski BFJP, t. 2, s. 155). Znacznie rzadsza forma *niewiastka* ma najczęściej znaczenie ‘kobieta, zwłaszcza młoda’, a jako ‘synowa’ występuje głównie w tekstach biblijnych, ponadto w znaczeniu ‘siostra męża’ sporadycznie u J. Mączyńskiego: „Zełw álbo zełwica, też *niewiastká* niektorzi zowá, to yest mężowa siostrá”, k. 146v.

Form nieprzegłoszonych w SPXVI odnotowano tylko kilka: dwukrotnie z dzieła *Libri legationum* (1500–1547): „doczka Duscha zynya wuchna. Oryнка a *niewiestka* wartwara Dyakowa Hapka” 11/102 i „Mytka z zoną Dobriką a *nyewyestką* mytką” 11/102v, ze Statutów Stanisława Sarnickiego „*NIEWIESTKA*, nurus: syná mégo zóná” (1594, s. 599) oraz z *Biblii* Szymona Budnego.

SPXVI (t. 18, s. 202) na początku hasła *niewiastka* daje zestawienie liczbowe poszczególnych form, wymieniając: BudBib *niewiastka* : *niewiestka* 1 : 1, ale żadnego zapisu nie przytacza. Poza tym trudno zrozumieć podany stosunek tych form, skoro z *Biblii* Budnego wskazano około 10 lokalizacji. W podanych tu poświadczeniach można się dopatrywać wpływu ruskiego, a w *Libri legationum* przemawia za tym kontekst z wyrazem *doczka*.

W Kartotece SXVII–XVIII forma przegłoszona *niewiasta* ‘kobieta’ jako wyłączna ma ponad 300 poświadczeń, natomiast obok kilkunastu zapisów przegłoszonej *niewiastki* ‘kobieta’ (zdrobniale), ‘synowa’ występuje też kilka zapisów bez przegłosu: w *Sielankach* (1614) Szymona Szymonowicza „nim w domu swym *niewiestki* nadobne oglądał” (s. 38) i „Zołwice i bratowe u jednego stołu/i świekry, i *niewiestki* jadają pospołu” (s. 54), w *Przeobrażeniach* (1636) Waleriana Otwinowskiego „Migdońskie *niewiestki* chwałę mi oddaia” (s. 216), „piękną pannę w śrzodek uprowadziely, y matki y *niewiestki*” s. 480 oraz w rękopisie z 1714 roku „Zięć *Niewiestka* Oyczym” (k. 359). Tu również można zakładać wpływ ruski.

Na niewątpliwą pożyczkę ruską (ukraińską) wygląda, jak twierdzi Karplukówna, pojawiająca się na początku XVII wieku w utworze Jana Tucholczyka w wydaniu z 1607 roku, wspomniana już postać *niewistka* ‘synowa’: „*Niewistká*, żona synowska, ciěść”, „Swieść ábo zołwica.vel fratris vxor. Brátowa, *niewistká*” (Karplukówna, 1973, s. XVIII). Wprowadza ją do swego słownika również Knapski, powołując się na Tucholczyka i Sarnickiego: „Synowa, Ciěść, *niéwistká* Tucholi. Sarnicio. Sneshká aliis” (Knapski, 1621, 1643; por. Nitsch, 1948, s. 156; Puzynina, 1961, s. 57, 1963, t. 2, s. 330). Należy jednak zwrócić uwagę, że wbrew twierdzeniu Knapskiego u Sarnickiego występowała forma *niewiestka*, a nie *niewistka*.

Formy *niewistka* poza tym kilkakrotnie użył w Rejestrze wydatków (1663–1697) Piotr Kunaszczyk „v młody naszy *niewistki* Co roznymi czasy napozyczła winna została złotych 3 y groszy 20”, k. 65r, „*niewistka* wzięła złoty ieden”, k. 76r, „Podczas pogrzebu Brata *niewistki* naszy pozyczyliśmy *niewistce* nastusi napogrzeb Brata, posłałem *niewistce* Dostryia terpetiany naiupe”, k. 98v (Kartoteka SXVII–XVIII). O rodzimości/obcości tych form nic to nam nie mówi, bo daty i koleje życia autora są nieznane. Zanotowano ją również w księdze gromadzkiej wsi Grotniki pod Zgierzem koło Łodzi „*niewystka* Horechkowa odkupiła czesc niebosczyka Danilka” („*Księga gromadzka wsi Grotniki*”, 1921, s. 485).

SWil notuje formy *niewiasta* ‘kobieta’, ‘kobieta zamężna’ i regionalne ‘synowa’, *niewiastka* zdrobniale o kobiecie, prowincjonalne ‘synowa’, dodając jako przestarzałą formę *niewiestka*, a w formie odsyłacza też *niwistka* (SWil, t. 1, ss. 776–777), SW *niewiasta* ‘kobieta’, ‘żona’, ‘mężatka’, *niewiastka* ‘kobieta’, ‘synowa’, ‘siostra męża’ (z powołaniem się na słownik Mączyńskiego), a w znaczeniu ‘synowa’ jako przestarzałą formę *niewistka* i jako gwarowe *niewiestka*, *niewistka* (SW, t. 3, s. 360). SJPD wyraz *niewiasta* ‘kobieta’, ‘żona’, ‘synowa’ uznaje za wychodzący z użycia, a *niewiastka* za dawny i rzadki (SJPD, t. 5, s. 259).

Szczegółowo historię nazwy *niewiasta* w konkurencji z synonimicznym wyrazem *synowa* przedstawił Mieczysław Szymczak (1966, ss. 165–167).

W gwarach polskich wyrazy *niewiasta*, *niewiastka* także charakteryzuje znaczne zróżnicowanie fonetyczne, w literaturze znane już od dawna. Już cytowany przez SGPK (t. 3, s. 316) Henryk Łopaciński (1892, s. 222) obok *niewiastka* ‘synowa’ podaje *niewiestka* ze wsi Suchożebry w pow. siedleckim oraz z Białki w pow. radzyńskim, a później z miejscowości Udrycze w pow. zamojskim *niewistka* ‘synowa’, informując, że taka postać występuje już w utworze Tucholczyka Farrago z 1607 roku (Łopaciński, 1899, s. 806). Zygmunt Gloger przytacza zaś *niewiestka* ‘synowa’ z okolic Choroszczy niedaleko Tykocina pod Białymstokiem (Gloger, 1893, s. 846). Postać *niewiasta* i deminutywną *niewiastecka* zarejestrowano w słowniku gwar spiskich (Kąs & Rak, 2024–2025, t. 2, s. 537).

Późniejsze informacje wykazują różny stopień dokładności. Stanisława Pastuszeńko z dialektów między dolną Wisłoką a dolnym Sanem na podstawie materiałów z ponad 200 punktów z tego terenu podaje, że we wschodniej jego części występuje postać *ńevistka* sięgająca nieco na zachód od Rzeszowa, Głogowa Małopolskiego, Sokołowa Małopolskiego (po miejscowość Widelka w pow. kolbuszowskim) i aż po Jeżowe w pow. niżańskim

i Majdan, Sarzynę w pow. leżajskim, z którą od północy graniczy postać *ńévasta*. W tej informacji są zapewne uproszczenia, bo pominięto znane z gwar inne postaci tych wyrazów.

Mieczysław Szymczak na podstawie wcześniejszych opracowań gwarowych szczegółowo przedstawił zasięgi form *niewiasta*, *niewiastka*, *niewiestka*, *niewistka* w gwarach polskich, a na podstawie badań własnych wyznaczył na mapie nr 7 północny zasięg nazwy *niewiasta* ‘żona syna’, obejmujący 35 punktów na terenie Śląska oraz południowej i wschodniej Małopolski, bez wyróżniania form *niewiastka*, *niewiestka* i *niewistka*. Ponadto informuje o poświadczeniach tych nazw w punktach przesiedleńczych w Polsce zachodniej i północnej (Szymczak, 1966, ss. 165–167).

Po kilku latach po pracy Szymczaka mapę gwarowych nazw ‘synowej’ opublikował MAGP. Na mapie tej pokazano formy: *niewiasta*, *niewiastka*, *niewiesta*, *niewiestka* i *niewistka* za pomocą osobnych znaków (MAGP, t. 12, ss. 90–92, m. 570). Zajmują one nadal znaczny obszar na Śląsku oraz w południowej i wschodniej Małopolsce, jednak znacznie mniejszy niż na mapie Szymczaka, tworząc dwa kompleksy: jeden na Śląsku i w południowej Małopolsce, a drugi w Małopolsce wschodniej.

Poza tym w MAGP na pograniczu wschodnim została wydzielona enklawa sięgająca od Białegostoku po Radzyń Podlaski z formą *niewiestka* (na samym jej południu w dwóch punktach także *niewistka*) oraz druga z formą *niewistka*, obejmująca teren od Tomaszowa Lubelskiego po Brzozów, a lokalnie na zachodzie sięgająca aż po Kolbuszową. Niestety, w *Atlasie* informacje o formach występujących w drugiej enklawie są sprzeczne. Na mapie podano tu dwa znaki: w części wschodniej dla formy *niewistka*, a koło Brzozowa (p. P30) i wokół Rzeszowa (p. 7a, R5, R6, R7) dla formy *niewiestka*, tymczasem w wykazie materiałowym w komentarzu do mapy na całym tym terenie wskazana jest tylko forma *niewistka*.

Z zachodniej Polski w MAGP odnotowano u przesiedleńców z miejscowości Tuligłowy pod Lwowem *ńívistka*, z Hanaczowa koło Przemyślan, Majdańskiej Huty koło Zdołbunowa oraz z Rzewuszek pod Kowlem *ńévistka*, a ze Starej Huty koło Buczacza *ńívistka*.

Szeroką znajomość formy *niewistka* ‘synowa’ w polskich gwarach kresowych potwierdzają też dalsze materiały: z języka przesiedleńców spod Lwowa z Białego *ńévistka*, z Tuligłów (Paryl & Mieszczankowska, 2004, s. 75 zaś podaje *ńévistka* i *ńívistka*) i Kołtowa *ńévistka* oraz z Wołczuch *ńívistka* (Lwów 2015, s. 219, nr 1828), a spod Tarnopola z Hanaczowa *ńévistka*, z Kozłowa *ńévistka* i z Kaczanówki *ńévistka* (Tarnopol 2007, s. 247, nr 1828).

W kartotece SGP są poza tym liczne przykłady wymienionych nazw, które z zasady uzupełniają i nieco modyfikują podane ich zasięgi w gwarach polskich. Należy także wspomnieć o powszechności nazwy synowej – *niewiastka* na Lubelszczyźnie (SGL VIII, s. 277), o formach *niewiestka*, *niewiastka* koło Ciechanowca (RóżnSłow, s. 233) oraz o sięgającym daleko na zachód zapisie *nyv'istka* w Lubatowej koło Iwonicza-Zdroju (współcześnie w Lubatowej, już nieużywana, przywoływana jest tylko postać *niewiasta*⁴). Bogate zestawienia materiałowe daje także Anna Kostecka-Sadowa (2015, ss. 130–131). Forma *névesta* ‘narzeczona’ w Baworowie (obecnie Baborowie) pod Głubczycami (Steuer, 1934, s. 108) jest oczywiście bohemizmem.

Wyraz **nevěsta* w znaczeniu ‘synowa’ na szerokim tle gwar słowiańskich prezentuje również mapa *Atlasu ogólnosłowiańskiego* (OLA 11, m. 37 w przygotowywanym do druku tomie bułgarskim). W tym znaczeniu **nevěsta* została zanotowana w dialektach słoweńskich, chorwackich, serbskich, słowackich i czeskich, sporadycznie w kilku punktach bułgarskich (na terenie Rumunii, Grecji i Turcji), białoruskich (pod Grodnem), ukraińskich (w Rumunii i na Zakarpaciu) oraz w kilku punktach polskich (w Słomiance koło Moniek, na Śląsku i w południowo-wschodniej Małopolsce oraz w punkcie przesiedleńczym koło Zielonej Góry), a **nevěstka* powszechnie w Białorusi, Ukrainie i w Rosji oraz w Polsce w odosobnionych punktach pod Rzeszowem (p. 321 *nev'istka*), Hrubieszowem (p. 324 *nev'astka*) oraz w punkcie przesiedleńczym koło Wrocławia (p. 268 *nev'istka*).

Poza tym w OLA odnotowano w rozproszeniu w południowej Słowiańszczyźnie **nevěsta* w znaczeniu ‘żona brata’, **nevěstka* ‘żona brata’ w Białorusi, Ukrainie i w Rosji, a zupełnie sporadycznie **nevěsta* jako ‘siostra męża’ lub ‘siostra żony’ (OLA 11).

W OLA w Białorusi najczęściej zapisywano postaci *n'a'v'estka*, lokalnie *n'iv'estka*, sporadycznie pod Grodnem w p. 343, 344, *n'iv'esta*, w Ukrainie *nyv'istka*, *ne'v'istka*, *nv'istka* (OLA 11). Gwarowy atlas białoruski notuje powszechnie *нявэстка*, a formę *нявэста* w kilku rozproszonych niewielkich wysepkach pod Połockiem, na północny zachód od Mohylewa oraz w zachodniej Białorusi pod Grodnem i na pograniczu litewskim nad rzeką Wilejką (LAB, t. 3, s. 156). Tę zachodnią lokalizację formy *нявэста* potwierdza SPZB, dodając jeszcze dwa zapisy z dialektów

⁴ Informacje z badań terenowych Doroty Rembiszewskiej (2025 rok).

białoruskich w Litwie spod Trok i Święcian (SPZB, t. 3, s. 243). Liczne poświadczenia form ukraińskich *нiвiстка*, *нeвiстка* i podobnych z terenu zachodniej Ukrainy podaje SDUP (s. 56, nr 273). Zarejestrowano także w gwarach huculskich *нeвiстка* ‘synowa’, ‘bratowa’, gdzie również znany jest frazeologizm *нeвiстка с сiном рáда, а на мéне зрáда* (Хобзей i in., 2015, s. 416), a także na pograniczu bojkowsko-naddniestrzańskim *нeвiстка* ‘kobieta zamężna w odniesieniu do rodziny i męża’ (Гнатишак, 2017, s. 354). Z dialektów łemkowskich na terenie Polski Janusz Rieger przytacza formy *нeвiста*, *нeвiстка* ‘młoda kobieta zamężna’, ‘synowa’ (Rieger, 1995, s. 87, 2016, s. 118).

Dialekty wschodniosłowiańskie na Białostocczyźnie wykazują ściśle nawiązania do dialektów w Białorusi i w Ukrainie, poza tym widoczny jest tu wpływ języka polskiego. W AGWB na północy aż po rzekę Supraśl notowano formę **nevěsta* (*ńiv^lesta*, *ńiv^lěsta*, *ńev^lesta*, *ńev^lěsta*) (AGWB, t. 7, ss. 28–29, m. 210), która nawiązuje ściśle terytorialnie do podawanej przez LAB uogólnionej formy *нявѣста* pod Grodnem i na pograniczu białorusko-litewskim (LAB, t. 3, s. 156). Na południe od Supraśli, a sporadycznie też i na północy, w AGWB występuje forma **nevěstka*: *ńev^lestka*, *ńev^lěstka*, *ńev^lěstka* itp., na samym południu *nev^listka*, *nyv^listka*, *ńiv^listka*. Mają one bezpośrednie nawiązania do podobnych zapisów na terenie Białorusi (najczęściej *ńev^lestka*) i Ukrainy (najczęściej *nev^listka*).

Na szczególną uwagę zasługuje, notowana w AGWB, zazwyczaj obocznie z nazwami **nevěsta* i **nevěstka*, pożyczka polska *synowa* i w postaciach morfologicznie przystosowanych do dialektów ruskich *synav^laia*, *synov^laia*. Występuje ona szczególnie często na północ od Narwi. Z wielojęzycznej Białostocczyzny MAGP przytacza gwarowe nazwy *niewiestka* i *synowa* również jako polskie (MAGP, t. 12, m. 570).

O polskich nazwach gwarowych ‘synowej’ **nevěsta*, **nevěstka* pisano różnie. Pastuszeńko wyraziła pogląd, że między dolną Wisłoką a dolnym Sanem pierwotnie występowała „ruska *ńev^lystka*, która przyszła ze wschodu i dała początek nazwie *ńev^lasta* w ten sposób, że wyraz, znany powszechnie w języku polskim w znaczeniu ‘kobieta’, przyjął pod jej wpływem znaczenie ‘synowej’” (Pastuszeńko, 1929–1930, s. 165). Twierdzenie to z aprobatą przyjmuje Szymczak, stwierdzając, że „na poparcie swej tezy autorka przytacza całkiem przekonujący fakt, że w niektórych wsiach jeszcze w okresie międzywojennym starsze pokolenie używało formy *ńev^lystka*, młodsze natomiast – *ńev^lasta*” (Szymczak, 1966, s. 166). Jednak już w kolejnym zdaniu Szymczak zaprzecza sobie: „nie ulega wątpliwości,

że istnienie nazwy *niewiasta* (*niewiastka*) w znaczeniu ‘synowa’ w gwarach Małopolski wschodniej **jest podtrzymywane** [wyróżn. D.R. i J.S.] wpływem gwar ukraińskich” (Szymczak, 1966, s. 166).

Jednoznacznie nie rozstrzyga tej kwestii Mieczysław Buczyński (w przypisie powołując się na M. Szymczaka), który stwierdza w odniesieniu do gwary wsi Huszcza w okolicy Białej Podlaskiej, że *niewiastka* to pożyczka ukraińska lub archaizm zachowany pod wpływem ukraińskim (Buczyński, 1967, s. 242).

Również Rieger uważa wyraz *niewistka* ‘synowa’ za rutenizm, który dalej na zachód dostosował się do systemu polskiego jako *niewiastka* (Rieger, 2011/2019c, s. 168). Czyżewski jako pożyczkę ukraińską traktuje tylko występującą pod Włodawą postać *ńevístka* (Czyżewski, 1986b, s. 95). Pelcowa uważa za wspólną dla gwar małopolskich i ukraińskich formę *niewiastka* i uznaje ją za ukrainizm (Pelcowa, 1997, s. 193). Rembiszewska stwierdza, że forma *niewiastka* bez przegłosu nie świadczy o wpływie ukraińskim, ale ostatecznie przyjmuje tu wpływ wschodniosłowiański (Rembiszewska, 2006, s. 106, 2007, ss. 39, 171).

Przypuszczenie, że wyrazy **nevěsta* i **nevěstka* w języku polskim przybrały znaczenie ‘synowa’ pod wpływem ruskim, jest mało prawdopodobne. Przeczy temu ich zasięg w Słowiańszczyźnie w tym znaczeniu. Na mapie ‘synowej’ w OLA 11 nazwy **nevěsta* i **nevěstka* jako ‘synowa’ występują na rozległym terenie, przy czym gwary polskie wykazują tu bezpośrednią łączność zarówno z gwarami wschodniosłowiańskimi, jak i z gwarami słowackimi i czeskimi. Należy przypuszczać, że w przeszłości gwary polskie wraz nimi tworzyły wspólny szerszy kompleks, który uległ pewnemu ograniczeniu pod wpływem polskiego nowotworu **synovA*. Nazwę *niewiasta* w ogóle w języku polskim znamionuje historycznie stała tendencja zanikowa.

Formy bez przegłosu stanowią tu rodzime relikty, podtrzymywane, jak twierdził również Szymczak, wpływem gwar ukraińskich. Formy typu *ńevístka*, *nevístka* z samogłoską *i/y* w rdzeniu uznaje się powszechnie za przejaw wpływu ukraińskiego, ale nie można wykluczyć co najmniej wsparcia występującego na tym terenie rodzimego zwężenia pochylonego *ě*. Janina Wójtowicz przytacza z tego terenu liczne przykłady takich ścieśnień z wydzieleniem kontynuantów pierwotnego *ě*, np. *byda*, *żyŕki*, *śmyx*, *kl’ysč*, *łyki* ‘leki’ itp. (Wójtowicz, 1966, ss. 93–95). Karol Dejna wyznacza zasięg tej zmiany, obejmującej m.in. dialekty południowo-wschodniej Polski (Dejna, 1981, m. 54, 1993, ss. 175–177 i m. 34).

Należy dodać, że z kolei w gwarach białoruskich pożyczkę polską *synowa* notowano również w kilku postaciach fonetycznych, a mianowicie *сынава́*, *сы́нава*, *сынава́я*, *сынóва*, *сынóвая*, szczególnie często na Grodzieńszczyźnie i w północno-zachodniej Białorusi oraz w gwarach białoruskich na terenie Litwy, a nawet w Łotwie (SPZB, t. 5, ss. 51–52). W atlasie gwar białoruskich ponadto sporadycznie odnotowano *сы́на-ва* pod Mohylewem i Homlem (LAB, t. 3, s. 69, m. 156.), a w *Atlasie ogólnosłowiańskim* głównie pod Grodnem *syna\’vaja*, ale też spod Homla *syna\’vaja* i z rosyjskiego punktu w Litwie koło Ignalina *sy\’nova* (OLA 11, m. 37). Z terenu Ukrainy w OLA zaś mamy zapis *sy\’nova* obok *ny\’v’istka* spod Lwowa, poza tym nazwę *синовá* ‘synowa’ przytacza Hrinczenko (bez lokalizacji) (Гринченко, 1907–1909/1958, t. 4, s. 121), a jako gwarową słownik etymologiczny (ESUM, t. 5, s. 233) oraz słownik współczesnego języka ukraińskiego (SUM, t. 9, s. 184; por. Rembiszewska & Siatkowski, 2012, s. 140). Historyczny słownik białoruski poświadcza nazwy *невеста*, *невестка* w znaczeniu ‘synowa’ i ‘bratowa’ od XV wieku (HSBM, t. 20, ss. 18–19), natomiast pożyczki *synowa* jeszcze nie notuje.

Z przedstawionych materiałów widać, że określenie wpływu i jego rodzaju jest tu dosyć trudne. Najpewniej mamy do czynienia z zakładanym już wcześniej wpływem fonetycznym języka białoruskiego i ukraińskiego, ale trzeba dodać, że przejmowane formy szerzyły się niewątpliwie również przy wsparciu przez podobne postaci niezależnie ukształtowane w gwarach polskich.

Można zatem stwierdzić, że osobny rozwój w języku ukraińskim (*ě* → *i*) i w polskim (*ě* → *ē* → *e*) doprowadził do powstania identycznej formy. Istnienie na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim takiej postaci wynika więc z paralelnego rozwoju. Natomiast z perspektywy języków literackich poczucie obcości formy *niewistka* wydaje się oczywiste.

***Prymak, pr(z)yjmak* ‘zięć przyjęty na gospodarkę żony, iść w prymy, w prymaki, w przystępy** ‘iść na gospodarkę żony’

Wymienione w tytule rozdziału *prymak, pr(z)yjmak, iść w prymy, w prymaki, w przystępy* to wyrazisty przykład przenikania się języków na obszarze niejednorodnym językowo. Mamy tu do czynienia z jednej strony z obecnością typowych cech wschodniosłowiańskich, z drugiej – występowaniem elementów znamienych dla polszczyzny.

Nazwy *prymak, pr(z)yjmak* ‘zięć przyjęty na gospodarkę żony’ oraz kolokacje *iść w prymy, w prymaki* ‘iść na gospodarkę żony’ właściwe są językom wschodniosłowiańskim, jednak zaznaczają one swoją obecność również w gwarach polskich pozostających w ścisłym sąsiedztwie z gwarami wschodniosłowiańskimi. Pojawiające się na tych terenach *iść w przystępy* może świadczyć o rodzimości i jednocześnie wpływać na postać form w kontaktujących się językach.

Szczególnie rozbudowaną rodzinę tworzą one w języku białoruskim: w białoruszczyźnie literackiej występują: *прыма́к* ‘mężczyzna, którego przyjęto do domu i na gospodarkę rodziny żony’, *пры́мы* ‘mieszkanie i życie w rodzinie żony’ (TSBM, t. 4, ss. 448, 454), zaś w gwarach *прыма́к, прыма́ка, пры́йма́к, прыма́ч, пры́мень* itp. ‘mężczyzna, którego przyjęto do domu i na gospodarkę rodziny żony’, *пры́мы* ‘mieszkanie i życie w rodzinie żony’ oraz *найсці ў пры́мы, прыма́кі, прыма́ке, пры́мачы, пры́мічы* ‘pójść do domu i na gospodarkę rodziny żony’ (SPZB, t. 4, ss. 146–148; ESBM, t. 10, ss. 104–105). Między innymi z okolic Sienna (Сянно) w południowo-wschodniej Białorusi zarejestrowano dwie postaci: *прыма́к, прыма́ка* (MSDS, t. 2, s. 112), a w gwarach białoruskich na terenie Rosji *пры́йма́к, прыма́к* (Расторгев, 1973, s. 218).

Forma *примака* poświadczona jest w białoruskim od XVI wieku (1591) (HSBM, t. 28, s. 336). Podstawę stanowi ściągnięta forma czasownikowa *прыма́ць < пры́йма́ць < *prijmati* ‘przyjmować’ (ESBM, t. 10, s. 107).

Obecność wyrazu *prymak* w gwarach białoruskich Polesia Rzeczyckiego w dawnej guberni mińskiej (z głównym miastem Rzeczyca, obecnie Рэчыца – w południowo-wschodniej Białorusi) i funkcjonowanie *примака* jako roli społecznej w życiu wiejskim odnotował Czesław Pietkiewicz:

W doli *примака*-zięcia, zamieszkałego u rodziców żony, dopatrują się podobieństwa do psiej doli, o czym mówi także przysłowie: *Chleb прымàcki жèта chleb*

sabacki. Podejrzewają go nawet o to, że zamłodu nakładał „piszczyki” na psie ogony i za karę podziela psi los (Pietkiewicz, 1938, s. 72).

[...] biada *prymakowi*, jeżeli po śmierci teściów żona umrze bezdzietnie, bo wówczas krewni jej rodziców wyrzucą go. W takim razie najmuje się za parobka u braci, a jeżeli jest zniedołężniały – staje się żebrakiem (Pietkiewicz, 2013, s. 46).

Częste występowanie frazeologizmu *прымачы хлеб – сабачы* w gwarach białoruskich potwierdza słownik przysłów białoruskich, podający liczne cytaty z użyciem tego związku wyrazowego (Лепешаў & Якалцэвіч, 2002, s. 330). *Słownik białoruskich frazeologizmów ludowych* rejestruje *найццi (іццi, прыіццi) на прымы (на прымакі)* ‘stać się zięciem w domu teścia’, z przytoczeniami z centralnej Białorusi z obwodu mińskiego: ze wsi Łubień (Лубень) w rejonie wilejskim; Swatki (Свátкі), Stare Haby (Старыя Гáбы) w rejonie miadzielskim (Мяцельская & Камароўскі, 1972, ss. 199–200).

W języku ukraińskim pojawia się *прийма́к, прийма́ка* ‘mężczyzna, który przeszedł do domu i rodziny żony’, poza tym w gwarach *прийма́ч* (SUM, t. 8, s. 623), *при́ймич* (Матіїв, 2013, s. 385) oraz *при́йми* ‘życie w domu i na gospodarstwie żony’: *приста́ти, іти у при́йми, у прийма́ку* ‘przejsć na gospodarstwo, do domu żony’, *бу́ти, жи́ти у при́ймах* ‘żyć w domu, w rodzinie żony’ (Грінченко, 1907–1909/1958, t. 3, ss. 417, 418; SUM, t. 8, ss. 623, 629). W gwarach naddniestrzańskich w Ukrainie zachodniej funkcjonują formy męskie – *прийма́к, прейма́к* oraz żeńska – *прейма́чка* ‘kobieta, którą przyjęto do domu męża jako synową’ (Шило, 2008, ss. 215, 216). Postać żeńską podano także w słowniku gwar zachodniopoleskich – *прима́чка* ‘kobieta, która przyjęła *prymaka*’ (Аркушин, 2016, s. 442) i bojkowskich – *при́ймичка* ‘zamężna kobieta, która mieszka w domu męża’ (Матіїв, 2013, s. 385).

W języku rosyjskim *примак* ‘zięć przyjęty do domu żony’ uważany jest za wyraz regionalny (SSRLJ, t. 11, ss. 574–575). Dal notuje w tym znaczeniu *примак* spod Kurska i *прима́ка* spod Pskowa (Даль, 1955–1956, t. 3, s. 424), natomiast *примак, прима́ка* w gwarach ma bogatą dokumentację terytorialną w znaczeniu ‘zięć przyjęty do domu żony’, rzadziej ‘adoptowany syn’ (SRNG, t. 31, s. 285). Poświadczone są też formy *прийма́к, прийма́ка* ‘zięć przyjęty do domu żony’, ‘mężczyzna przyjęty „bez rejestracji” do domu kobiety’, *прімень* ‘zięć przyjęty do domu żony’ spod Smoleńska i Pskowa, *прима́ч* ‘ts.’ spod Smoleńska i *прі́ма: взять в прі́мы* ‘przyjąć zięcia do domu żony’ (SRNG, t. 31, ss. 284, 291, 292).

Do terenów Białorusi i Ukrainy ściśle nawiązują gwary wschodniosłowiańskie na Białostocczyźnie. Zannotowano tu na całym terytorium postać *prym^lak* ‘zięć przybrany do domu rodziców żony’, *prym^lak* w kilku rozproszonych punktach od Siemiatycz po Hajnówkę, poza tym *pr^ly^lmić* w Lipinie w pow. sokólskim oraz na południe od Białegostoku we wsiach Hołówki Duże i Klewinowo w gminie Juchnowiec Kościelny (AGWB, t. 7, ss. 30–31, m. 211). W gwarach ruskich na Białostocczyźnie notowano też powszechnie *pry^lso^u* u *pr^ly^lmy* w rozproszeniu na całym niemal terenie, *u pr^ly^lmi^lcy* w widłach Biebrzy i Brzozówki, *u prymake* w pasie wschodnim, głównie na północy przy granicy z Białorusią, *u prymaki* w kilku punktach nad Bugiem (AGWB, t. 7, ss. 32–33, m. 212).

Amatorski słownik gwar wschodniosłowiańskich okolic Hajnówki potwierdza występowanie wyrazu *prymak*, zdefiniowanego jako ‘młody żonkoś mieszkający u teściów’ (Hajn, s. 84).

Wspomniane wyżej wyrazy, występujące sporadycznie na ścisłym pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim, w polskich dialektach kresowych oraz w polszczyźnie pisanej, stanowią pożyczki ruskie. Dla nazwy *prymak*, *pryjmak*, *przyjmak* wpływ wschodniosłowiański przyjmują niektóre słowniki języka polskiego oraz badaczki gwar kresowych (Koniusz, 1983, ss. 127–138, 1984, ss. 40–51, 2001, ss. 112, 133; Kostecka-Sadowa, 2015, ss. 101, 132).

Za pożyczką przemawia geografia i historia tych wyrazów w języku polskim.

Już Zygmunt Gloger w artykule *Nazwy weselne w przestrzeni byłej Rzeczypospolitej* z dialektu polskiego nad Berezyną podał *prymak* (*przyjmak*) ‘taki nowożeniec, który nie mając chaty i własnej gospodarki, zamieszkuje w domu swej żony lub jej rodziców’ (Gloger, 1877/2015, ss. 1075, 1076). SGPK notuje *prymak*, *pryjmak* ‘zięć’ z dialektu polskiego w Białorusi pod Mińskiem, *pryjmak* ‘parobek, za którego gospodarz wydał córkę i razem ich przy sobie trzyma’ z Wołynia (ze *Wspomnień* Józefa I. Kraszewskiego) i *prymak* ‘najemnik’ z Polesia (SGPK, t. 4, s. 358).

W kartotece SGP *prymak* ‘zięć przyjęty do domu żony’ udokumentowany jest z Huszczy pod Białą Podlaską (por. Buczyński, 1967, s. 243: *prymak* ‘zięć przyjęty do gospodarki żony’), ze wsi Budy pod Bielskiem Podlaskim (tu występuje też pochodny przymiotnik w szeroko rozpowszechnionym w białoruszczyźnie frazeologizmie *pryma^lcy ^lxlep soba^lcy*) w Wierzchjedlinie koło Sokółki oraz w gwarze kresowej w powiecie wilejskim w centralnej Białorusi.

Józefa Parszuta podaje *prymlaka* ‘ts.’ z gwary polskiej w Łotwie (Папшыта, 1984, s. 145). Halina Pelcowa z Lubelszczyzny w tym znaczeniu przytacza *przyjmak* określając jego zasięg jako rozproszony, ale powszechny (SGL VIII, s. 341). Jan Ignaciuk (1928–2013), działacz ukraiński, urodzony w Dańcach, gm. Hanna, pow. włodawski, wskazuje znane na Lubelszczyźnie *prymak*, *przyjmak* ‘ten, co poszedł do panny za zięcia’ (Ignaciuk, 2011). Józef Mazur przytacza spod Biłgoraja *pśyjma*, *pśyjmak* w znaczeniu ‘adoptowane dziecko’ (Mazur, 1976–1978, t. 2, s. 164). Należy tu najpewniej również *premiak* ‘pasierb’ z polskiego dialektu kresowego w Kaczanówce pod Tarnopolem (Tarnopol 2007, s. 243, nr 1805).

W słowniku podlaskim (RóżnSłow, s. 277) w znaczeniu ‘zięć przyjęty do domu i na gospodarstwo rodziców’ wymieniono z Supraśla *prymak* i *prymaka* (Wojciech Załęski), zaś z Niemirowa koło Mielnika nad Bugiem jako polskie *pśymak*, a jako ukraińskie *prymak* i *prystupnyk* (Bronisława Janiak). Kudzinowski podaje spod Knyszyna *prymy* ‘gdy mąż idzie na gospodarstwo żony’. Rembiszewska nazwę tę określa jako charakterystyczną dla gwar wschodniosłowiańskich na Białostocczyźnie i dla północno-wschodniej Białorusi (Rembiszewska, 2007, ss. 123, 186).

W gwarach polskich pod Brasławiem w północno-zachodniej Białorusi zanotowano *prymlak*, *prymaka* ‘mąż przychodzący na gospodarstwo żony’ oraz *pśyšed na pryme*, *na prymak* i ‘przyszedł na gospodarstwo żony’ (Rieger, 2014, s. 214; Smułkowa, 2009, ss. 369, 713). Lewaszkiewicz podaje z języka polskich przesiedleńców spod Nowogródka *prymak* ‘zięć mieszkający z żoną u teściów’ (Lewaszkiewicz, 2017, s. 429). W tekstach informatorów z okolic Bohatyrowicz nad Niemnem (na południe od Grodna) sporadycznie występuje u Jadwigi Kopczewskiej *iść w pryjmy* obocznie z *w przystępy* ‘wziąć się w gospodarstwo żony’ (Grek-Pabisowa i in., 1998, s. 136), częściej natomiast używane jest tu tylko *iść w przystępy* (Grek-Pabisowa i in., 1998, ss. 137, 138, 140, 319).

Nazwę *prymak*, *pr(z)yjmak* odnotowują też słowniki. Arct ma *prymak* 1. ‘najemnik’, 2. ‘zięć mieszkający u teściów’ z orzeczeń Sądu Najwyższego z roku 1923 i 1929 z okręgu duniłowskiego na Wileńszczyźnie i w Nowogródku (Arct, ok. 1920, s. 410). SWil uznaje nazwę *przyjmak* 1. ‘chłop zbiegły i osadzony w innej wsi’, 2. ‘ten, co się ożenił z córką gospodarza i zamieszkał w jego domu jako domniemany przyszły gospodarz’ za prowincjonalizm (SWil, s. 1290), SW przytacza jako gwarowe formy *prymak* 1. ‘zięć mieszkający u teściów’ z cytatem z Antoniego

Pietkiewicza (mającego związki z Białorusią, a potem z Ukrainą), 2. ‘najemnik’ (z białoruskiego) oraz *prymak* ‘parobek, za którego gospodarz wydał córkę i razem ich przy sobie trzyma’ jako pożyczkę z ukraińskiego z cytatem z *Bożej czeladki* (1874) J.I. Kraszewskiego i *przymak* 1. ‘chłop zbiegły i osadzony w innej wsi’, 2. ‘zięć mieszkający u teścia’ (SW, t. 5, ss. 10, 298), a SJPD jako gwarowy ukrainizm *prymak* ‘parobek ożeniony z córką gospodarza’ z cytatem z *Jermoły* J. I. Kraszewskiego (SJPD, t. 7, s. 103). Koniusz podaje w znaczeniu ‘zięć przyjęty do domu teściów’ z utworów Kraszewskiego: z *Jermoły* (1855) oraz *Historii kolka w płocie* (1860) dwie postaci: bez polonizacji *prymak* i formę spolonizowaną *przymak* (Koniusz, 1984, s. 45).

Nazwa *prymak* funkcjonuje też w pieśniach ludowych⁵, w których przewija się motyw nieszczęśliwego losu męża, który przyszedł na gospodarstwo rodziców żony. Warto przy tym zwrócić uwagę, że w niektórych tekstach wokalnych, gdzie podmiotem mówiącym jest zięć przyjęty do domu teściów, omawiany wyraz pojawia się w postaci hipokorystycznej – *prymaczeńko* dla podkreślenia ekspresji wypowiedzi, wyeksponowania trudnego położenia *prymaka*, np.:

A ja biedny *prymaczeńko*, da us’o hore znaju,
dwa kułaki pad hałowej i spac’i liaha(ju).

Wstawaj, wstawaj, *prymaczeńko*, czas, para wstawac’i,
zapraha(j) daj s’iwy koni, jidz’i u polie orac’ (i)

[...]

Oj, nie uspiel taj *prymaczeńko* abieda ji z’jes’c’i,

Taj prychodz’ic’ jaħo żonka: nies’i s’winiam jes’c’i

[zapisane w 1956 r. w Kobylance, gm. Michałowo, pow. białostocki] (Szymańska, 2012, s. 537).

Geografia i historia przedstawionych wyrazów zdecydowanie przemawia za przyjmowaną ich pożyczką wschodniosłowiańską.

W dialektach wschodniosłowiańskich na Białostocczyźnie występują jeszcze dalsze wyrazy o ruskiej postaci fonetycznej w omawianych tu znaczeniach ‘zięć przybrany do domu rodziców żony’ oraz ‘przyjęcie zięcia do domu i na gospodarstwo żony’.

⁵ W miejscowości Gródek na Białostocczyźnie od 1995 roku działa zespół Prymaki, który wykonuje muzykę wschodnią. Ma on w swoim repertuarze m.in. piosenkę *Prymak* (Прымак).

Apelatywy *prymak*, *prymaka* weszły również do systemu antroponimicznego. Na obszarze wschodniosłowiańskim znane są nazwiska *Прымак*, *Примаченко* (białoruskie), *Примак* (rosyjskie) oraz przezwiska białoruskie *Прыма́к*, *Прыма́ка*, *Прымачо́к*, *Прымако́ў*, *Прымачо́нак* (Бірыла, 1969, s. 335). Przeniknęły one również do nazewnictwa polskiego, o czym świadczą antroponimy: *Prymak*, *Prymaka*⁶ – charakterystyczne dla Białostocczyzny, w tym dla nazewnictwa Żydów białostockich: *Primak* (Abramowicz, 2010, s. 300). Nazwisko *Prymak* miało dość szeroki zasięg, gdyż wymieniono je na przykład w XVIII-wiecznych dokumentach z powiatu grabowieckiego w ziemi bełskiej, na północ od Lwowa (Olejnik, 2019, s. 186).

W znaczeniu ‘zięć przybrany do domu rodziców żony’ dosyć szeroki zasięg ma formacja *prystłupa*, występująca głównie między Narwią i Nurcem oraz na terenach przyległych na północ od Narwi, poza tym w zakolu Narwi na wschód od Łap pojawia się *prystłupnik*, *prystłupnyk* oraz zupełnie sporadycznie *prystupčyk* (AGWB, t. 7, ss. 30–31, m. 211). Dworakowski z polskiej gwary w Złotorii, leżącej na wschód od Tykocina nad granicą z powiatem białostockim, podaje *prystupnik* (Dworakowski, 1935, s. 64). Ciekawe, że w dialektach białoruskich i ukraińskich nazwy tej raczej nie ma. Odnotowano jedynie odosobniony zapis z Polesia *нпучмы́на* ‘приймак’ (LPol, s. 62).

W znaczeniu ‘przyjęcie zięcia do domu i na gospodarstwo żony’ w gwarach wschodniosłowiańskich na Białostocczyźnie występuje dosyć powszechnie na południe od Supraśli zwrot *pryšoŭ* (*pošoŭ*, *pryšed*) *u prystłupy*. W Karpowiczach i Bobrowce nad rzeką Brzozówką zanotowano zaś postać fonetycznie polską *u prystłempy*. Na Białostocczyźnie na samym południu zapisano sporadycznie formę czasownikową *prystuplyu* i *prystupliu* (AGWB, t. 7, ss. 32–33, m. 212). Nawiązanie do tego zwrotu w dialektach ruskich jest zupełnie rzadkie: w komentarzu do mapy Maria Czurak przytacza jedynie z gwar zachodniopoleskich *ноу'ов у пры-см'уны*. Wyraz *prymak* ‘zięć przyjęty do domu rodziców żony’ i połączenie *pryšoŭ u prymak*^{1e} udokumentował Stanisław Glinka z gwary wsi wschodniosłowiańskiej Nomiki w gminie Sokółka na początku drugiej połowy XX wieku (Kondratiuk, 2021, s. 222).

⁶ Co ciekawe, nazwiska *Prymak*, *Prymaka*, *Prymako* według K. Rymuta nie mają związku z omawianym leksemem. Zdaniem tego językoznawcy pochodzą one od *prymak* ‘uczeń pierwszej klasy’ (Rymut, 2001, s. 303).

Zwrot *iść, pójść w przystępy* ‘iść po ślubie do domu i na gospodarstwo żony’ również w języku polskim występuje tylko w gwarach. Ma on jednak nieco szerszy zasięg niż w dialektach ruskich.

Już Gloger podał „*przystąpić do żony, pójść w przystępy* czyli na jej gospodarke” gdzieś ze Wschodu bez ściślejszej lokalizacji (Gloger, 1877/2015, s. 1076). Kartoteka SGP notuje zwrot ten z Wierchjedliny pod Sokółką w *pšystemy pošet*, spod Siemiatycz ze wsi Baciki Średnie oraz z Miłkowic (Maćki, Paszki, Janki) oraz z Dobrzyniewa leżącego około 8 km na północny zachód od Białegostoku. W pobliżu tej ostatniej miejscowości tuż za granicą powiatu białostockiego Dworakowski notuje *przystępy* z Pszczółczyna oraz w złożeniu ze Złotorii „A żeby-to co do łba przystąpiło temu, ktony *przystępy* wydumał” (Dworakowski, 1935, s. 64). Kudzinowski zapisał *prystempy* ‘jedna strona po ślubie przychodzi do drugiej’ (Rembiszewska, 2007, s. 186). Rembiszewska (por. RóżnSłów, s. 271) przytacza *przystępy* z okolic Wysokiego Mazowieckiego (na pograniczu Mazowsza i Podlasia), a Maryniakowa spod Ciechanowca: *pszystempem, pszystempom* ‘mężczyzna po ślubie zamieszkały w domu żony i zajmujący się jej gospodarstwem’, *na pszystempach* z Ciechanowca, *mąsz pszystempem do mnie* z Łempic oraz *na pszystempy on idzie do dziedziczki i f pszystempach* z Wojtkowic (Maryniakowa, 2011, s. 62). Kartoteka SGP rejestruje poza tym z „Poradnika Językowego” *na pšystemp* ‘nowożeniec idzie do żony lub odwrotnie’ z Mazowsza bez bliższej lokalizacji. Zwrot *iść w przystępy* ‘wżenić się w gospodarstwo żony’ często występuje w tekstach informatorów z okolic Bohatyrowicz na południe od Grodna (Grek-Pabisowa i in., 1998, ss. 136, 137, 138, 140, 319).

Z gwar polskich sporadycznie zapisano też formację współrzdenną *przystępień* ‘mężczyzna, który się przyżenił do domu lub majątku żony’ znad średniego biegu rzeki Raby w roku 1893 (SGPK, t. 4, s. 434), a kartoteka SGP ma jeszcze ten wyraz z Krakowskiego: „Ten z małżonków, który przechodził na gospodarke drugiego był *wlazłokiem, wstępniem, przystępnim*” oraz ze Śląska ze Ślemienia pod Żywcem *prýstep’ěj* ‘niemający gospodarstwa pojął za żonę mającą gospodarstwo’.

W świetle przedstawionej dokumentacji można zakładać, że ruskie *prýšou (pošou, prýšed) u prýstupy* na ścisłym pograniczu językowym może być pożyczką zwrotną z polskiego. Jednak równie rzadkie w dialektach wschodniosłowiańskich na Białostocczyźnie *prýstupa i prýstupník* ‘zięć przybrany do domu rodziców żony’ są najpewniej rodzime ruskie, skoro nie mają wzoru polskiego.

Tołkanica, towkanica ‘tłuczone kartofle’, tołkacz ‘tłuczek (w stępie), stępor’, ‘tłuczek do kartofli’

W różnych książkach kucharskich i w pracach dotyczących Podlasia pojawia się nazwa regionalnej podlaskiej potrawy z tłuczonych kartofli, ‘ziemniaki purée’, np. *tołkanica*, *tawkanica*, *towkanica*, np. *tawkanica z grochem* w KPR (s. 26) i u Fiedoruka (Fiedoruk, 2006, s. 182), a także *tołkanica* w Supraślu (Załęski, 2005, s. 55), w Puszczy Knyszyńskiej⁷ (Maroszek & Leończuk, 2011, ss. 215–216), *tołkanica z chłodnikiem* w karcie dań jednej z białostockich restauracji, *towkanica* w Hajnówce (Hajn, s. 104), *tulkanica* w Knyszynie (Rembiszewska, 2007, s. 206). Znana jest ona szeroko na Podlasiu, ale do wytyczenia jej dokładniejszego zasięgu brak wystarczających materiałów.

Praformę tej nazwy należy zrekonstruować jako **tolkanica* z *ł* zgłoskotwórczym. Postaci fonetyczne form polskich na Podlasiu wskazują na zapożyczenie z języka białoruskiego bądź ukraińskiego. W obu tych językach omawiany wyraz, podobnie jak w polskim, znany jest głównie w gwarach. Tarnacki zanotował formę *tołkan¹yc’a* na znacznym obszarze od Bielska Podlaskiego aż po Sarny w Ukrainie (Tarnacki, 1939, s. 5, m. 130). Mamy tu niewątpliwie do czynienia z zapisem zbyt uogólnionym, bowiem Arkuszyn z północno-zachodniego Polesia podaje trzy formy: *товканіц’а* z graniczącego z Polską rejonu szackiego

⁷ Potrawa zwana *tołkanicą* w Puszczy Knyszyńskiej miała kilka wariantów: „Na przełomie XIX i XX wieku spopularyzowało się jedzenie tłuczonych ziemniaków okraszonych śmietaną, masłem lub skwarkami. Podawano je wówczas jako przysmak na chłopskich weselach. Niekiedy dodawano do smaku oddzielnie gotowaną kapustę z drobno pokrojonymi grzybami, zmieszane «*tołkanicą*». Inny przepis przewidywał *tołkanicę* zmieszaną z grochem, skwarkami z wędzonego boczku i cebulą” (Maroszek & Leończuk, 2011, s. 216).

Na jednej ze stron internetowych, poświęconych regionalnym kulinariom, wyjaśniono w sposób szczegółowy różnicę między babą ziemniaczaną a tołkanicą: „Są bodaj dwie **zasadnicze różnice** między **babką ziemniaczaną**, a **tołkanicą**. Babka robiona jest z surowych ziemniaków, które tarte są na tarce. Tołkanicę natomiast przygotowuje się z ziemniaków ugotowanych, które są **tłuczone** specjalnym, drewnianym, ściętym u dołu wałkiem. I to dobre utłuczenie ziemniaków jest bardzo ważne. Jeśli chodzi o obróbkę samej tołkanicy, to można wykorzystać dwa warianty: smażenie na maśle na patelni lub zapiekanie (tradycyjnie zapiekało się tołkanicę w *dochówce*)” (Sylwia, 2015). Poza tym w internecie można znaleźć wiele przepisów na różne warianty tołkanicy, np. z grochem.

na Wołyniu, *тоўканіц* 'a z rejonu kostopolskiego (na północ od Równego) i *туўканіц* 'a z rejonu kiwereckiego (na wschód od Łucka) oraz koło Lubieszowa w pobliżu granicy z Białorusią (Аркушин, 2016, t. 2, s. 202). ESUM nazwę *товканіцця* 'ziemniaki purée' określa jako gwarową (ESUM, t. 5, s. 597).

W Białorusi **tŭlkanica* zajmuje znaczny teren na południowym zachodzie w okolicach Grodna i Brześcia, a na samym południu występuje aż po Horyń, prawy dopływ Prypecy. LAB notuje tu formy *тоўканіца*, *товканыца*, *товканыц* 'a, *товканіца* i podobne, w miejscowości Korobczyce (Каробчыцы) pod Grodnem *таўчаніца*, dalej zaś na wschodzie *таўчонка*, *тўчанка*, *таўчаница* i nazwę opisową *тўчаная бульба* (LAB, t. 4, s. 118, m. 371). Słownik pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego również rejestruje *тоўканіца*, *товканыца* spod Grodna i/lub Brześcia, a także na Białostocczyźnie, poza tym w pogranicznych Bobrownikach *таўчонка* (SPZB, t. 5, ss. 95, 109). Ponadto w Białorusi znana jest słodka przekąska z mąki, miodu i skórki pomarańczowej *таўчонікі* (Вашчанка, 2017).

W świetle przedstawionych materiałów występujące w gwarach polskich na Podlasiu i Suwalszczyźnie formy *tolkanica*, *tawkanica*, *towkanica*, mające wschodniosłowiańskie kontynuanty *Ź* zgłoskotwórczego, stanowią niewątpliwie pożyczki ruskie (por. np. pojedyncze poświadczenia: *tolkanica* z pow. monieckiego i wysokomazowieckiego – Falińska & Konopka, 2021, s. 137). Zanotowana w *Kuchni kresowej* z Grodzieńszczyzny (Caprari, 2007, s. 87), przez Osipowicza w Augustowskim (Osipowicz, 2009, s. 118) oraz przez Falińską i Konopkę z okolic Knyszyna (Falińska & Konopka, 2021, s. 137), Falińską z Augustowskiego, Sejneńszczyzny (Falińska, 2020, s. 264) postać *tlukanica* 'potłuczone kartofle gotowane' stanowi doraźną polonizację fonetyczną tej pożyczki (*tlukanica*, w znaczeniu metaforycznym⁸ 'natłok, ciżba ludu w kościele' pojawiła się w słowniku Glogera – Gloger, 1893, s. 885). Na Mazowszu powszechną nazwą dla purée z ziemniaków jest połączenie wyrazowe *tluczone kartofle* (AGM, t. 7, ss. 31–33, m. 30). W byłym województwie łomżyńskim, a więc na Podlasiu i pograniczu mazowiecko-podlaskim 'tluczone kartofle' to m.in. *thucone*, *tluczone*, *wytluczki*, *dziobane*, *podziobane*, *gnięcione* (Falińska & Konopka, 2021, ss. 137–138).

⁸ Inne znaczenie przenośne *tlukanicy* w gwarach podlaskich to 'pozamałżeński stosunek płciowy; rozwiązłość seksualna'.

Do gwar białoruskich i ukraińskich ściśle nawiązują gwary wschodniosłowiańskie na Białostocczyźnie, gdzie na całym niemal terenie występują również liczne warianty fonetyczne i słowotwórcze omawianych nazw. W AGWB dla desygnatu ‘tłuczone, gotowane ziemniaki’ powszechnie notowano formy *toŭkań¹ica*, *taŭkań¹ica*, *toŭkań¹ic’a*, *toŭkań¹yca* i podobne, nielicznie na południu *toŭkań¹ic’a*, *toŭkań¹yc’a*, w rozproszeniu głównie na północy *toŭčań¹ica*, *taŭčań¹ica*, i podobne, sporadycznie w nadgranicznej wsi Nowodziel (p. 27) *toŭč¹anka*, *taŭč¹anka* (AGWB, t. 6, ss. 248–249). We wschodniosłowiańskiej wsi Nomiki na Białostocczyźnie w latach pięćdziesiątych XX wieku zapisano *toŭčań¹ica* ‘kartofle tłuczone’ (Kondratiuk, 2021, s. 267).

Szeroki zasięg na pograniczu wschodnim ma również charakteryzująca się obcym kontynuantem *ĭ* pożyczka *tolkacz* ‘tłuczek u stępy’ (Kostecka-Sadowa, 2015, ss. 27, 282, 283).

Wyraz ten występuje niemal w całej Słowiańszczyźnie wschodniej. Szczególnie bogato jest on poświadczony w języku białoruskim, zarówno w języku literackim: *maŭkác*, m.in. ‘tłuczek’ (TSBM, t. 5/1, s. 483), jak i w gwarach: *maŭkác*, *moŭkác* ‘tłuczek w stępie’, notowany powszechnie w całej Białorusi, a także gwarach białoruskich na terenie Łotwy i Polski (SPZB, t. 5, s. 94; ESBM, t. 13, s. 259). W języku ukraińskim najpierw rejestruje Tymczenko z XVI wieku postać *толкác* ‘tłuczek w stępie’ (Тимченко, 2002–2003, t. 2, s. 395), później Hrinchenko podaje formę *мовкác* ‘ts.’ (Гринченко, 1907–1909/1958, t. 4, s. 269), podobnie ESUM (t. 5, s. 587) i słownik języka współczesnego (SUM, t. 10, s. 163). Z gwar można przytoczyć *toŭk¹ac* ‘kij do ubijania kapusty lub bryndzy’ z Bojkowszczyzny (AGB, t. 7, s. 17, m. 35.), *tovk¹ac* z gwar nadszańskich koło Lubaczowa (Rieger, 2017, m. 29) i może *мовкác* ‘tłuczek w stępie’ z Kołodna koło Krzemieńca (SDUP, s. 64, nr 351). W języku rosyjskim *толкачь* ‘tłuczek w stępie’ pojawia się w pierwszej połowie XVII wieku (SRJ XI–XVII, t. 29, s. 402) i utrzymuje się do dziś (*мовкác* – Даль, 1955–1956, t. 4, s. 411; SSRLJ, t. 15, s. 550). Rosyjski słownik gwarowy tego znaczenia nie podaje (SRNG, t. 44, ss. 187–188), ale to o niczym nie świadczy, bo jest to słownik dyferencyjny.

Do dialektów białoruskich i ukraińskich bezpośrednio nawiązują gwary wschodniosłowiańskie na Białostocczyźnie. W znaczeniu ‘tłuczek w masełnicze (kij z drewnianym krążkiem na dole)’ zapisano tu w rozproszeniu kilka różnych morfologicznie nazw, przedstawionych na mapie AGWB jednym znakiem. Tu również występują formy fonetycznie ruskie

i polskie oraz ich kontaminacje. Do polskich należy zaliczyć *t^locek* (p. 103) i *t^loček* (p. 73), a do ruskich sporadyczny *tauč^lok* (p. 5) oraz *tauk^lač* (p. 2), *touk^lač* (p. 38, 59) i *tuuk^lač* (p. 1), a poza tym zanotowano ich częściowo spolonizowaną fonetycznie formę *thuk^lač* (p. 59) (AGWB, t. 6, ss. 214–215, m. 187).

W języku polskim *tolkacz* ‘tłuczek (u stępy)’ ma dosyć bogatą dokumentację gwarową.

Czyżewski w dialektach pogranicznych koło Włodawy jako polskie nazwy ‘tłuczka u stępy’ zapisał w rozproszeniu na całym terenie formę rodzimą *thuczek*, poza tym zapożyczone formy *toukač* we wsiach Dubica, Wisznice, Horodyszcze, Sosnówka pod Białą Podlaską oraz we wsi Macoszyn w pow. włodawskim, *tovkač* we wsiach Polubicze i Zahajki pod Białą Podlaską i w miejscowości Kołacze w pow. włodawskim oraz *towkač* we wsi Horostyte pod Włodawą, Janówka pod Białą Podlaską i Mosty koło Parczewa (Czyżewski, 1986a, m. 176, 1986b, s. 98). W gwarach ukraińskich na tym terenie notował zaś ukraińskie podstawy tych zapożyczeń *touk^lač*, *tovk^lač*, *towk^lač* itp. Z dwóch punktów Hańsk i Osowa pod Włodawą podaje formę *thukač*.

Pelcowa w znaczeniu ‘tłuczek w stępie’ notuje formę *towkacz* w miejscowościach Szóstka, Dobryń i Wólka Pilinowska koło Białej Podlaskiej oraz we wsi Świerże koło Chełma (SGL VI, s. XXX).

W znaczeniu ‘tłuczek (w stępie)’ rejestruje ponadto kartoteka SGP *tolkacz* w Wierzchjedlinie koło Sokółki oraz w Sielcu pod Chełmem, *tofkač* w Budach koło Bielska Podlaskiego i w Kołaczach koło Włodawy, *toukač* w Kornicy koło Łosic (Cyran, 1960, s. 179). Poza tym pojawia się w Litwie *tauk^lacz* ‘tłuczek’ w Łopatowszczyźnie koło Turgiel nad granicą białoruską (Zdaniukiewicz, 1972, s. 212), *tolk^lacz* ‘tłuczek (w stępie)’ w Świętnikach koło Wilna oraz na północy w Trykłaciszkach koło Jeziorosów *tauk^lacz* (Rieger i in., 2006, ss. 398–399), a także w dialektach polskich pod Brasławiem *tauk^lacz* (Rieger, 2014, s. 250).

Zachodnią granicę zasięgu pożyczki *tolkacz* w znaczeniu ‘tłuczek u stępy’ podaje AGP, wymieniając jako graniczne zachodnie miejscowości Przerośl i Raczki pod Suwałkami, Jagłowo w powiecie augustowskim, Kuplisk i Kurowszczyzna niedaleko Sokółki, koło Białegostoku, w miejscowościach Tyniewiczze koło Hajnówki, Parcewo pod Bielskiem Podlaskim i Rogacze pod Siemiatyczami (AGP, t. 2, m. 160).

Pelcowa notuje podobne formy na Lubelszczyźnie w znaczeniu ‘tłuczek do ugniatania gotowanych ziemniaków’: na całym niemal terenie

fonetycznie polski *tluczek*, na samym wschodzie zaś pod Białą Podlaską (Wólka Plebańska), Włodawą (Lubień, Załucze Stare, Kulczyn, Stulno), pod Terespołem (Błotków Duży) i Hrubieszowem (Kopyłów) fonetycznie ruski *tolkacz* oraz z fonetycznie spolonizowanym rdzeniem *tlukacz* pod Białą Podlaską (Błotków Duży, Wólka Plebańska), Parczewem (Glinny Stok), Włodawą (Orchówek) i Chełmem (Brzeźno) (Pelcowa, 2001, ss. 52, 75, 79, m. 80, SGL VI, s. 707, m. 58).

Na szczególną uwagę zasługuje zapisana przez Czyżewskiego i Pelcowa forma *tlukać* w okolicach Białej Podlaskiej, Parczewa, Włodawy i Chełma. Poza tym Cyran przytacza *tlukac* ‘tłuczek do tłuczenia kartofli’ z Wiśniewa koło Mińska Mazowieckiego i z miejscowości Łęki pod Siedlcami oraz jako ‘tłuczek w stępie’ spod Łosic (Cyran, 1960, s. 179). Formę *tlukacz* ‘tłuczek w stępie, stępor’ wymienia też AGP, niestety bliższej informacji o jej zasięgu nie podaje (AGP, t. 2, przy m. 160).

Pelcowa odnotowuje formę *tlukacz* ponadto w znaczeniu ‘tłuczek z kółkiem do ubijania śmietany w maślnicy’ pod Białą Podlaską (Elżbiecin, Kąty, Rozwadówka, Wólka Plebańska) i pod Włodawą (Dubica, gmina Wisznice) (SGL VI, s. XXX, m. 50).

Forma *tlukacz* najpewniej stanowi polonizację fonetyczną pożyczki *tolkacz* polegającą na wprowadzeniu polskiej postaci rdzenia. Wskazuje ona na dawniej szerszy zasięg pożyczki *tolkacz* w gwarach polskich.

Od charakteryzującej się obcą postacią fonetyczną pożyczki *tolkacz* ‘tłuczek u stępy’ pochodzi derywat *tolkaczyki* ‘rodzaj tańca, w którym młodzieniec bierze dwa stępory, którymi wywija w czasie tańca’, podany przez SGPK spod Trok na Wileńszczyźnie (SGPK, t. 5, s. 409), por. Elżbieta Koniusz (2001, ss. 7, 153).

Pelcowa w znaczeniu ‘tłuczek do rozgniataania gotowanych kartofli’ notuje na Lubelszczyźnie jeszcze jedną ruską pożyczkę leksykalną, mianowicie *makohun* koło Tomaszowa Lubelskiego we wsiach Wierzbica i Siedliska oraz *makowert* koło Radzyna Podlaskiego (we wsi Ossowa) i Włodawy (we wsiach Żuków, Zbereże, Korolówka, Wiryki, Lubień, Suchawa) i *makowrit* koło Włodawy (w wsiach Żdżarka i Kołaczce) (SGL VI, m. 50, s. XXX, m. 58, s. 707 pełniejsza dokumentacja). Spod Biłgoraja zanotowano *makoun* w znaczeniu ‘wałek do ciasta’ (Mazur, 1976–1978, t. 1, s. 113). *Makohun* stanowi dawną pożyczkę w polskich dialektach południowokresowych.

Już SGPK, t. 3, s. 101 podaje *makohun* jako ‘wałek do rozcierania maku w makutrze’, ‘część osi wozu, na której jest koło’ i ‘odmowa

zamażpójścia’ spod Kamieńca Podolskiego (Kremer, 1870/1999, s. 296) i Drohobycza (Parylak, 1877/1999, s. 355; SGPK, t. 3, s. 101). Poza tym cytowany jest Włodzimierz Bugiel, który przytacza z kijowskiej odmianki opowiadania ludowego: „Najmłodszy wychodzi z *makobonem*, zasiada i zabija szkodnika [dzika]” (Bugiel, 1893, s. 559). Błędny tu zapis poprawia w rozszerzonym opracowaniu: „Najmłodszy wychodzi z *makohonem* (wałkiem do tarcia maku), zasiada i zabija szkodnika [dzika]” (Bugiel, 1910, s. 240). Kartoteka SGP ma dalsze przykłady występowania nazwy *makohon* ‘wałek do tarcia maku’ z polskich dialektów kresowych, właśnie z Kamieńca, z Wołczkowa pod Stanisławowem, z miejscowości Duliby koło Buczacza (Hrabec, 1955, s. 64), w znaczeniu ‘wałek do tarcia maku, do ugniatania kartofli i maglowania bielizny’ w Starej Hucie pod Buczaczem (Łesiów, 1956, s. 38) oraz *dać makohona* ‘odmówić zamażpójścia’ i *połuczyć makohona* ‘dostać odmowę małżeństwa’ (Januszewska & Zakhutska, 2012, ss. 97, 99). Ze słowników polskich *makohon* przytacza SW w znaczeniach ‘wałek do maku, ucierania’, ‘część osi zajęta przez koło’ i ‘rekuza od panny’, określając go jako gwarową pożyczkę z ukraińskiego (SW, t. 2, s. 854).

O pożyczce do polskiego wyrazu *makohon* z języka ukraińskiego świadczy zarówno jego postać fonetyczna ze spółgłoską *h*, jak i zasięg na terenie słowiańskim. Stanowi on innowację motywowaną przez wyrazy *mak* i *gonić*. W języku ukraińskim *макогонъ* w znaczeniu ‘drewniany tłuczek do rozcierania maku, pszona i soli’ pojawia się w XVII wieku (ESSJ, t. 17, s. 140) i utrzymuje się jako *макогін* w tym znaczeniu ‘matryca do wciskania metalowych ozdób w glinę lub w drewno’ (Грінченко, 1907–1909/1958, t. 2, s. 400; SUM, t. 4, s. 603), dial. *макогѡн* ‘wiecha kukurydzy’ (ESUM, t. 3, s. 37). W gwarowych słownikach ukraińskich znajdujemy liczne poświadczenia tego wyrazu jako drewnianego wałka o różnym przeznaczeniu. Występuje on na zachodzie Ukrainy: w okolicach Bolechowa (obwód iwanofrankiwski) – *макогін* ‘drewniany wałek do tarcia maku’ (Гнатишак, 2017, s. 312), w tym samym obwodzie we wsi Tjudiw (Тюдів) – *макогін*, *макогѡн* ‘drewniany wałek m.in. do ubijania gotowanych ziemniaków’ (Голянич, 2018, s. 889), w gwarach naddniestrzańskich – *макогін* 1. ‘wałek do ucierania maku’, 2. ‘wałek do maglowania bielizny’ (Шило, 2008, s. 166). Był także notowany w gwarach zachodniopoleskich – *мак’іг’ін*, *мак’ігѡн*, *макогѡн* ‘wałek do ucierania maku’ (Аркушин, 2016, s. 299). Z południowej Ukrainy, obwód mikołajowski, podano *макогѡн* 1. ‘tłuczek do ziemniaków’, 2. ‘maglownica

do prasowania bielizny’, 3. *pogardliwie* ‘wytwórca samogonu’ (SUGM, s. 408). O obecności omawianego leksemu w gwarach ukraińskich Podola (w obwodzie chmielnickim) świadczą również frazeologizmy – *лиснуї, йак мако¹г’ін* ‘łusy’, *мако¹г’ін ли¹зати* ‘być głodnym’, *п¹лести мако¹го-на* ‘mówić bez sensu’ (Коваленко, 2019, s. 193).

Białoruski atlas gwarowy notuje sporadycznie pod Brześciem *маког¹он* w znaczeniu ‘mlon w żarnach’ (LAB, t. 4, ss. 96–97, m. 293). Sporadyczny zapis ros. *маког¹он* ‘drewniany tłuczek z grubym końcem do rozcierania lnu, maku, twarogu, masła itp.’ jako używany w Ukrainie (SSRLJ, t. 6, s. 515), jest niewątpliwie pożyczką ukr. *маког¹ін*. W tej sytuacji włączenie przez ESSJ wyrazu *маког¹онъ* do zasobu prasłowiańskiego nie ma żadnego uzasadnienia.

Ten szczegółowy przegląd form pozwala stwierdzić, że w wypadku *tolkanicy* i *tolkacza* mamy najpewniej do czynienia z pożyczkami wyrazowymi, natomiast ich odpowiedniki fonetycznie polskie, *tlukanica* i *tlukacz*, stanowią polonizację tego obcego zapożyczenia. Bez wątpienia rodzimy jest *tluczek*. *Makohon* ‘tłuczek’, ‘tłuczek w stępie’ to pożyczka leksykalna, która nie uległa polonizacji.

Žmykać ‘prać w ręku’

Dialektalne *žmykać* ‘prać w ręku’, występujące w południowo-wschodniej Polsce oraz w polskich dialektach kresowych, Rieger uznaje za ukrainizmy (Rieger, 2011/2019c, ss. 169, 170). Pelcowa zalicza *žmykać* ‘prać w rękach’ do wyrazów pozostających w kręgu związków językowych wschodniosłowiańskich (Pelcowa, 1994, s. 89), później jednak zauważa, że „wspólnota tego polskiego dialektyzmu kresowego z językiem ukraińskim i białoruskim wynika wyłącznie z sąsiedztwa terytorialnego” (Pelcowa, 2001, s. 67, 2012a, s. 258).

Wyraz *žmykać* jako pochodny od psł. *žęti, *žbmǫ nie ma żadnych obcych cech formalnych, zatem o pożyczce może ewentualnie przesądzić jego geografia i historia.

Należy je przedstawić szczególnie dokładnie. Znajomość tego wyrazu nie ogranicza się tylko do języka polskiego i ukraińskiego.

Przed wszystkim powszechnie występuje w języku słowackim. Notowany jest tu od XVIII wieku, por. *žmykat’* ‘wyciskać’ z Gemeru oraz *žmykanie* ‘wyciskanie, wyżymanie’ z 1741 roku ze środkowej Słowacji (wieś Krupina; HSSJ, t. 7, s. 479). Współcześnie znane jest *žmykat’* ‘wyciskać, wyżymać’, *žmyknút’* ‘wycisnąć, wyżyć’ (SSJ, t. 6, s. 826). W gwarach wyraz ten notowany jest w postaciach *žmikat’*, *žmíxať*, *šmikat’* w całej niemal Słowacji, poza wąskimi peryferiami na samym zachodzie, północy i wschodzie, notowano też liczne formy prefiksalne *vižmikat’*, *vyžmíxať*, *višmikat’* itp. W gwarach ukraińskich na wschodzie Słowacji nie rejestrowano tego wyrazu, tylko *krútiti* (ASJ, t. 4, m. 400 i komentarz na s. 256). Ten szeroki zasięg w gwarach słowackich potwierdzają też liczne słowackie słowniki gwarowe, np. z zachodu: *žmýchat* (bielizeň) (Dovičičová, 2000,

Il. 11. *Žmykać* ‘prać w ręku’, fot. Urszula Stanisław

s. 765), *žmíchat* (Hečka, 2001, s. 365), *žmíchat* (Iváková, 2018, s. 81), *žmíchat* (Karab, 2004, s. 169), z Gerneru *žmíchat*, *žmíkat* (Štefeková, 2006, s. 199), *žmíkat'* (Orlovský, 1982, s. 422), ze środkowego Szarysza *žmíkat* (Buffa, 2004, s. 337), z Zemplína *žmýkat'* (Kertés, 2010, s. 181).

W słownikach czeskich przytaczane jest *žmíkati* ‘wyżymać’ z powołaniem się na autorów słowackich Antona Bernoláka, Jana Kollára, Pavla Dobšínskiego (Jungmann, 1835–1839, t. 5, s. 866; Kott, 1878–1893, t. 5, s. 870), ale w atlasie gwarowym *žmejchat* (*žmýchat*) ‘wyżymać’ odnotowano w dosyć szerokim areale w południowych Czechach koło Czeskich Budziejowic (ČJA, t. 1, ss. 320, 323). Może tu stanowić relikt pierwotnej wspólnoty lub niezależną innowację. Mało prawdopodobna jest natomiast późniejsza pożyczka.

Przedstawiony materiał zdecydowanie przemawia za rodzimością tych form w języku słowackim i czeskim.

Czasownik *žmykać* jest także dobrze poświadczony w języku ukraińskim. Hrinczenko notuje *жма́кати* i *жмакува́ти* w znaczeniu ‘miać, gnieść’ oraz *жмі́кати* ‘prać’ (koszulę) z przykładem z Werchratskiego, z Ukrainy Zakarpackiej (Грінченко, 1907–1909/1958, t. 1, s. 487). Współcześnie notowane jest tylko *жма́кати* i *жмакува́ти* ‘miać, gnieść’ (SUM, t. 2, s. 537). Ma on natomiast liczne potwierdzenia z gwar południowo-zachodniej Ukrainy, zwłaszcza na pograniczu ukraińsko-polskim, w tym też w gwarach ukraińskich na terenie Polski pod Biłgorajem, Tomaszowem Lubelskim, Lubaczowem, Przemyślem i Krosnem. W SDUP, s. 72 (nr 420) notowano go w znaczeniu ‘prać w rękach’ w różnych postaciach fonetycznych, najczęściej *жмі́кати*, *жмы́кати*, ale też *жмака́ти*, *жме́кати*, *жмй́кати*, *жме́акати* itp., także z przejściem *ж > з* w nagłosie. Rieger (1995, s. 155) przytacza *žmykaty* ‘prać w rękach’ z dialektów łemkowskich na terenie Polski i Słowacji. Janów potwierdza *žmykaty*, częściej *žmakaty* ‘prać w rękach’, ‘wyżymać’ z Huculszczyzny z okolic Kołomyi (Janów, 2001, s. 289), Negiryč również z Huculszczyzny ze wsi Berezów (Березів): *жма́кани* ‘ręczne pranie bielizny’, *жма́кати* ‘prać ręcznie bieliznę’, *жма́катиси* ‘prać własną bieliznę’ (Герич, 2008, s. 70), a Шило *жма́кати*, *жмі́кати*, *жмо́кати*, *жне́кати*, ‘prać w rękach’ z gwar naddniestrzańskich (Шило, 2008, s. 117). Najdalej na północ w południowo-zachodniej Ukrainie SDUP notuje *з’мй́кати*, *з’мі́кати* z miejscowości Mosty Wielkie (na północ od Żółkwi) (SDUP, s. 72), a Horbach *жмі́кати* ‘miać, gnieść, prać namydloną bieliznę’ z Romanowa koło Łucka (Горбач, 1965, s. 45).

W języku rosyjskim, jak podaje Dal, *жмыкать* ‘myć, prać’ występuje w gwarach nadwołżańskich w okolicach Tweru i Uljanowska (dawniej Symbirsk) (Даль, 1955–1956, t. 1, s. 527).

W dialektach białoruskich pojawia się z rzadka *жмы́каць* ‘przecierać’ w północno-wschodniej Litwie koło Ignalina, *жмяць* ‘przyciskać’ w Poleckiszkach koło Woronowa nad granicą litewską oraz w kilku rozproszonych punktach *жмаць* ‘prać’ i ‘wyciskać’. Wchodzi tu w grę relikty pierwotnej wspólnoty lub niezależna innowacja. Natomiast późniejsza pożyczka z języka ukraińskiego jest tu mało prawdopodobna.

Do takiego zasięgu *żmykać* w gwarach ukraińskich i białoruskich nawiązują też dialekty wschodniosłowiańskie na Białostocczyźnie. Formy tej w AGWB nie ma w ogóle, zanotowano jedynie w rozproszeniu formy *adżym¹ac¹i*, *adżym¹ac¹* (AGWB, t. 6, ss. 64–65, m. 124).

Warto więc przyjrzeć się, jak przedstawia się polskie dialektalne *żmykać* ‘prać w rękach’ na tak zarysowanym tle słowiańskim.

Ma ono dosyć bogatą dokumentację. W MAGP zostało przedstawione wśród map z nazwami o zasięgach wschodniopolskich, a jego zasięg na mapie w południowo-wschodniej Polsce wyznaczono za pomocą izoleksy obejmującej dosyć szerokie pasmo przygraniczne w powiatach: Chełm, Krasnystaw, Hrubieszów, Zamość, Biłgoraj, Tomaszów Lubelski, Lubaczów, Rzeszów, Jarosław, Brzozów, Krosno i Sanok (MAGP, t. 12, ss. 71–74, m. 566 i ss. 182–186, m. 597). Zapisywano tu głównie *żmykać*, ale w Płazowie pod Lubaczowem też *żmiakać*, a w Michałowie pod Jarosławiem *żmiekać*. Poza tym u przesiedleńców z Kresów zapisano: u pochodzących z miejscowości Tuligłowy *żmiekać*, ze Starej Huty koło Buczacza *żmnykać*, a z Rzewuszek pod Kowlem *wyżmykać*.

Pelcowa na kilku mapach (Pelcowa, 1985, ss. 34–35, m. VII, 1997, s. 199, m. III i najpełniej 2001, m. 64 oraz w SGL VIII, ss. 481–482) oprócz *żmykać* poświadczanego w południowo-wschodniej Lubelszczyźnie, dokładnie tak samo jak na mapach MAGP, wyznacza też zasięg formy *żmać* ‘prać w rękach’ w kilkunastu punktach na Lubelszczyźnie północno-wschodniej na północ od Włodawy.

Dalsze liczne poświadczenia form *żmykać*, *żmiekać* ‘prać w rękach’ przynosi kartoteka SGP, wszystkie one jednak mieszczą się w granicach wyznaczonych przez mapę MAGP (t. 12, s. 566). Znajdują się tam również dalsze przykłady z polskich gwar południowokresowych, jak np. u przesiedleńców spod Tarnopola: z Hanaczowa, Kozłowa i Kaczanówki *żmykać* oraz w zniekształconych postaciach *żniakać*, *żnykać*, *żnykać*, *żnykaty*

z Sorocka (Tarnopol 2007, nr 1141) oraz spod Lwowa: z miejscowości Tuligłowy *żmekać*, z Ilnika *zmykać* i z Kołtowa *żńakać* (Lwów 2015, s. 149, nr 1141). Cechosz-Felczyk (2004, s. 271) podaje *żmiekać* ‘prać w rękach’ z Oleszkowiec na Podolu.

Czasowniki *przeżmykać*, *żmykać* ‘prać ręcznie’ zachowały się w gwarze wsi Rogi w okolicach Krosna na Podkarpaciu (Drozd, 2025, s. 759) oraz w sąsiedniej Lubatowej⁹.

Ograniczone zasięgi *żmykać* ‘prać w rękach’ w gwarach polskich, mimo ich znacznej frekwencji na tym terytorium pogranicznym, przemawiają raczej za pożyczką z języka ukraińskiego (por. w polskich gwarach górali bukowińskich – *żmakać* ‘prać w rękach’ oraz ukr. bukowińskie *жмакати* ‘ts.’ – Greń & Krasowska, 2008, s. 254). Tak szerokie nawiązania w gwarach słowiańskich pozwalają jednak wysunąć hipotezę, że niewykluczona jest tu w przeszłości wspólnota czesko-słowacko-ukraińsko-białorusko-polska.

Analiza przedstawionych wyrazów jest kolejnym argumentem przemawiającym za koniecznością wnikliwej interpretacji leksemów charakterystycznych dla obszaru pogranicza przy ustalaniu źródeł zapożyczeń. Szczegółowe prześledzenie geografii, rozwoju poszczególnych form, kierunków napływu wyrazów omówionych w tekście pokazuje wielość sposobów przenikania poszczególnych jednostek leksykalnych do pogranicznych systemów gwarowych. Najbardziej interesujące wydają się te przykłady, w których mamy do czynienia z jednakowym rezultatem rozwoju, choć u początków leżały zupełnie inne procesy fonetyczne.

⁹ Informacja z badań terenowych Doroty Rembiszewskiej (2025 rok).

Skróty bibliograficzne

- AGB – *Atlas gwar bojkowskich* (T. 1–7) (Rieger, 1980–1991).
- AGM – *Atlas gwar mazowieckich* (T. 1–10) (Horodyska-Gadkowska i in., 1971–1992).
- AGP – *Atlas gwar polskich* (T. 1–4) (Dejna i in., 1998–2002).
- AGWB – *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny* (T. 1–10) (Glinka i in., 1980–2012).
- AJDŁ – *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny* (T. 1–8) (Stieber, 1956–1964).
- AJK – *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* (T. 1–15) (Stieber & Popowska-Taborska, 1964–1978).
- AJKLW – *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski* (T. 1–11) (Sobierajski & Burszta, 1979–2005).
- ASJ – *Atlas slovenského jazyka* (T. 1–4) (Štolc i in., 1968–1984).
- Bańkowski SE – *Etymologiczny słownik języka polskiego* (T. 1–2) (Bańkowski, 2000).
- BER – *Български етимологичен речник* (T. 1–) (Георгиев, 1971–).
- Boryś SE – *Słownik etymologiczny języka polskiego* (Boryś, 2005).
- Brückner SE – *Słownik etymologiczny języka polskiego* (Brückner, 1927/1985).
- BZC – *Biblia królowej Zofii (szarospatacka)* (1965–1971).
- ČJA – *Český jazykový atlas* (T. 1–6) (Balhar & Jančák, 1992–2011).
- Dejna AtlKiel – *Atlas gwarowy województwa kieleckiego* (T. 1–6) (Dejna, 1962–1968).
- ESBM – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* (T. 1–14) (Мартынаў i in., 1978–2017).
- ESSJ – *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд* (T. 1–) (Трубачев i in., 1974–).
- ESUM – *Етимологічний словник української мови* (T. 1–6) (Мельничук, 1982–2012).
- Hajn – *Nasza mowa. Zbiór znaczeń gwary Podlasia. Dawne życie, przedmioty, obyczaje, obrzędy* (Awksentiuk & Chilimoniuk, 2017).
- Hinze DLK – *Wörterbuch und Lautlehre der deutschen Lehnwörter im Pomoranischen (Kaschubischen)* (Hinze, 1965).
- HSBM – *Гістарычны слоўнік беларускай мовы* (T. 1–37) (Жураўскі & Булыка, 1982–2017).

- HSSJ – *Historický slovník slovenského jazyka* (T. 1–7) (Majtán, 1991–2008).
- JPE – *Język polski i jego historia z uwzględnieniem innych języków na ziemiach polskich* (Cz. 1–2) (Łoś i in., 1915).
- Karłowicz SWO – *Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia używanych w języku polskim* (T. 1–3) (Karłowicz, 1894–1905).
- Kartoteka SXVII–XVIII – *Kartoteka Słownika języka polskiego XVII i I. połowy XVIII wieku* (b.d.).
- Kartoteka SGP – *Kartoteka Słownika gwar polskich* (b.d.).
- KHSBM – *Кароткі гістарычны слоўнік беларускай мовы* (Булыка, 2015).
- KPR – *Kuchnia polska regionalna* (Kwasowska & Zagórska, 1989).
- LAB – *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак* (T. 1–5) (Бірыла & Мацкевіч, 1993–1998).
- Lorentz GPom – *Gramatyka pomorska* (T. 1–3) (Lorentz, 1958–1962).
- Lorentz PW – *Pomoranisches Wörterbuch* (T. 1–5) (Lorentz, 1958–1983).
- LPol – *Лексика Полесья. Материалы для полесского диалектного словаря* (Толстой, 1968).
- Lwów 2015 – *Słownictwo gwarowe przesiedleńców z Ukrainy: Słownik porównawczy kilku wsi we Lwowskiem* (Czarnecka & Kowalska, 2015).
- MAGP – *Mały atlas gwar polskich* (T. 1–13) (Nitsch & Karaś, 1957–1970).
- Mańczak PSE – *Polski słownik etymologiczny* (Mańczak, 2017).
- MSDS – *Мова Сенненічыны: Дыялектны слоўнік* (T. 1–2) (Курцова & Кунцевіч, 2015).
- NMP – *Nazwy miejscowe Polski* (T. 1–16) (Rymut i in., 1996–2021).
- NSJP – *Nowy słownik języka polskiego* (T. 1–2) (Lehr-Spławiński, 1938–1939).
- OKDA 2 – *Общекарпатский диалектологический атлас* (T. 2) (Бернштейн & Клепикова, 1994).
- OKDA 5 – *Общекарпатский диалектологический атлас* (T. 5) (Ripka, 1997).
- OLA 11 – *Общеславянский лингвистический атлас: Серия лексико-словообразовательная* (w druku) (T. 11).
- PrWb – *Preussisches Wörterbuch* (T. 1–6) (Riemann i in., 1974–2005).
- PS – *Příruční slovník jazyka českého* (T. 1–8) (Hujer i in., 1935–1957).
- RóżnSłow – *Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza* (Maryniakowa i in., 2014).
- RSHJ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (T. 1–21) (Белић, 1959–2020).
- SDUP – *Studia nad dialektologią ukraińską i polską* (Karaś, 1975).
- SGKP – *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego* (T. 1–15) (Sulimierski i in., 1880–1902).
- SGL I – *Słownik gwar Lubelszczyzny: T. 1. Rolnictwo, narzędzia rolnicze, prace polowe, zbiór i obróbka zbóż* (Pelcowa, 2012b).
- SGL VI – *Słownik gwar Lubelszczyzny: T. 6. Pokarmy* (Pelcowa, 2019a).
- SGL VII – *Słownik gwar Lubelszczyzny: T. 7. Odzież i obuwie* (Pelcowa, 2019b).

- SGL VIII – *Słownik gwar Lubelszczyzny: T. 8. Człowiek i rodzina, higiena i choroby, meble, sprzęty i prace domowe* (Pelcowa i in., 2020).
- SGP – *Słownik gwar polskich* (T. 1–35) (Karaś i in., 1977–2023).
- SGPK – *Słownik gwar polskich* (T. 1–6) (Karłowicz, 1900–1911).
- SGŚ – *Słownik gwar śląskich* (T. 1–18) (Wyderka, 2000–2024).
- SGŚC 1 – *Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego* (Wronicz, 1995).
- SGŚC 2 – Wronicz, J. (Red.). (2010). *Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego* (Wronicz, 2010).
- SGTS – *Сельская гаспадарка. Тэматычны слоўнік* (Астрэйка i in., 2010).
- Siatkowski BFJP – *Bohemizmy fonetyczne w języku polskim* (T. 1–2) (Siatkowski, 1965–1970).
- SJPas – *Słownik języka Jana Chryzostoma Paska* (T. 1–2) (Koneczna & Doroszewski, 1965–1973).
- SJPD – *Słownik języka polskiego* (T. 1–11) (Doroszewski, 1958–1969).
- Sławski SE – *Słownik etymologiczny języka polskiego* (T. 1–5) (Sławski, 1952–1982).
- SMPP – *Słownik mówionej polszczyzny północnokresowej* (Grek-Pabisowa i in., 2017).
- SOWM – *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* (T. 1–9) (Stamirowska i in., 1987–2021).
- SP – *Słownik prastłowiański* (T. 1–) (Sławski & Jakubowicz, 1974–).
- SPXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku* (T. 1–37) (Mayenowa i in., 1966–1995).
- SPZB – *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча* (T. 1–5) (Мацкевіч, 1979–1986).
- SRJ XI–XVII – *Словарь русского языка XI–XVII вв.* (T. 1–32) (Бархударов i in., 1975–2023).
- SRNG – *Словарь русских народных говоров* (T. 1–52) (Филин i in., 1965–2021).
- SSJ – *Slovník slovenského jazyka* (T. 1–6) (Peciar, 1959–1968).
- SSJČ – *Slovník spisovného jazyka českého* (T. 1–4) (Havránek, 1960–1971).
- SSN – *Slovník slovenských nářečí* (T. 1–3) (Ripka & Ferenčíková, 1994–2021).
- SSNO – *Słownik staropolskich nazw osobowych* (T. 1–7) (Taszycki, 1950–1965).
- SSRLJ – *Словарь современного русского литературного языка* (T. 1–17) (Филин, 1950–1965).
- SStp – *Słownik staropolski* (T. 1–11) (Urbańczyk, 1953–2004).
- SSUM – *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.* (T. 1–2) (Гумецька & Керницький, 1977–1978).
- SUGM – *Словник українських говірок Бузько-Інгульського межиріччя* (Спанатій i in., 2018).
- SUM – *Словник української мови* (T. 1–11) (Білодід, 1970–1980).
- SUM XVI–XVII – *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* (T. 1–18) (Гринчишин & Чікало, 1994–2022).
- SW – *Słownik języka polskiego* (T. 1–8) (Karłowicz i in., 1908–1927).
- SWil – *Słownik języka polskiego* (T. 1–2) (Zdanowicz i in., 1861).
- SychKoc – *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej* (T. 1–3) (Sychta, 1980–1985).

- Tarnopol 2007 – *Słownictwo gwarowe przesiedleńców z Ukrainy. Słownik porównawczy kilku wsi w Tarnopolskiem* (Rieger, 2007).
- TRMJ – *Толковен речник на македонскиот јазик* (Т. 1–6) (Конески, 2003–2014).
- TSBM – *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы* (Т. 1–5) (Атраховіч, 1977–1984).
- TurSł – *Тураўскі слоўнік* (Т. 1–5) (Крывіцкі і in., 1982–1987).
- Vasmer ESRJ – *Этимологический словарь русского языка* (Т. 1–4) (Фасмер, 1964–1973).

Bibliografia

- Abramowicz, Z. (2010). *Antroponimia Żydów białostockich*. Wydawnictwo Trans Humana.
- Arct, M. (1916). *Słownik ilustrowany języka polskiego* (T. 1–2). Wydawnictwo M. Arcta.
- Arct, M. (ok. 1920). *Słownik staropolski*. Wydawnictwo M. Arcta. <https://bc.wbp.lublin.pl/dlibra/publication/9161/edition/3296/m-arcta-slownik-staropolski-arct-michal-1840-1916>
- Awksentiuk, M., & Chilimoniuk, M. (2017). *Nasza mowa. Zbiór znaczeń gwary Podlasia. Dawne życie, przedmioty, obyczaje, obrzędy* [Hajn]. Kresowa Agencja Wydawnicza.
- Balhar, J., & Jančák, P. (Red.). (1992–2011). *Český jazykový atlas* [ČJA] (T. 1–6). Academia.
- Bańkowski, A. (2000). *Etymologiczny słownik języka polskiego* [Bańkowski SE] (T. 1–2). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Basaj, M., & Siatkowski, J. (2006). *Bohemizmy w języku polskim: Słownik*. Wydział Polonistyki, Uniwersytet Warszawski.
- Berneker, E. (1908–1913). *Slavisches etymologisches Wörterbuch*. Carl Winter.
- Bezlaj, F. (1977–2005). *Etimološki slovar slovenskega jezika* (T. 1–4). Mladinska knjiga.
- Biblia królowej Zofii (szarospatacka) wraz ze staroczeskim przekładem Biblii* [BZC] (S. Urbańczyk & V. Kyas, Red.). (1965–1971). Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.
- Bień-Bielska, H. (1959). *Słownictwo Warmii i Mazur: Wierzenia i obrzędy* (T. 8). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Blanár, V. (1961). *Zo slovenskej historickej lexikológie*. Slovenská akadémia vied.
- Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [Boryś SE]. Wydawnictwo Literackie.
- Brandl, V. (1876). *Glossarium illustrans bohémico-moravicae historiae fontes*. Literaricon Verlag UG.

- Brückner, A. (1895). Z rękopisów petersburskich: Średniowieczne słownictwo polskie. *Prace Filologiczne*, 5, 1–52.
- Brückner, A. (1901). Zur Stellung des Polnischen. *Archiv für slavische Philologie*, 23, 230–241.
- Brückner, A. (1908). N- und U-Doubletten im Slavischen. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, 42, 332–369.
- Brückner, A. (1909). Z historii wyrazów. *Prace Filologiczne*, 7, 182–190.
- Brückner, A. (1985). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [Brückner SE]. Wiedza Powszechna. (Oryginalna praca opublikowana 1927).
- Buczyński, M. (1967). Wschodniosłowiańskie wpływy językowe w gwarze wsi Huszcza powiat Biała Podlaska. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia: Sectio F*, 22(10), 223–256.
- Buffa, F. (2004). *Slovník šarišských nářečí*. Náuka.
- Bugiel, W. (1893). Tło ludowe *Balladyny*. *Wisła*, 7, 339–341, 557–580.
- Bugiel, W. (1910). *Studia i szkice literackie*. Nakład autora – Drukarnia Dziennika Poznańskiego.
- Caprari, M. (2007). *Kuchnia kresowa*. Wydawnictwo Bauer-Weltbild Media.
- Cechosz-Felczyk, I. (2004). *Słownictwo gwary Oleszkowiec i Hreczan (Greczan) na Podolu*. Instytut Języka Polskiego PAN.
- Chłudzińska-Świątecka, J. (1972). Budowa słowotwórcza rzeczowników w gwarach Warmii i Mazur. *Prace Filologiczne*, 22, 159–289.
- Cyran, W. (1960). *Gwary polskie w okolicach Siedlec*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Czarkowski, L. (2009). *Słownik gwary ludowej w Ziemi Drohickej*. W B. Nowowiejski (Red.), *Dziętnastowieczne słowniczki gwarowe z Polski północno-wschodniej* (ss. 131–219). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Czarnecka, K., & Kowalska, D. A. (Red.). (2015). *Słownictwo gwarowe przesiedleńców z Ukrainy: Słownik porównawczy kilku wsi we Lwowskiem* [Lwów 2015]. Wydawnictwo Lexis.
- Czyżewski, F. (1976). Wpływy ukraińskie w gwarze osady Łomazy powiat Biała Podlaska. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 15, 105–118.
- Czyżewski, F. (1986a). *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy*. Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Czyżewski, F. (1986b). Zapożyczenia ukraińskie w gwarach b. powiatu włodawskiego. *Studia nad polszczyzną kresową*, 4, 81–107.
- Dejna, K. (1962–1968). *Atlas gwarowy województwa kieleckiego* [Dejna AtlKiel] (T. 1–6). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Dejna, K. (1974–1985). *Słownictwo ludowe z terenu byłych województw kieleckiego i łódzkiego*. *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, 20–31.
- Dejna, K. (1981). *Atlas polskich innowacji dialektalnych*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Dejna, K. (1993). *Dialekty polskie*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- Dejna, K., Gala, S., Zdaniukiewicz, A., & Czyżewski, F. (1998–2002). *Atlas gwar polskich* [AGP] (T. 1–4). Upowszechnianie Nauki – Oświata „UN-O”.
- Dobracki, M. (1669). *Polnische teutsch erklärte Sprachkunst*. Johann Seiffert.
- Doroszewski, W. (Red.). (1958–1969). *Słownik języka polskiego* [SJPd] (T. 1–11). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Dovičičová, M. (2000). *Krátky slovník nárečia slovenského záhoráckeho stupavského*. Print-Servis.
- Drozd, T. (2025). *Słownik gwary wsi Rogi na Podkarpaciu* (D. K. Rembiszewska & K. Sikora, Oprac. i red. nauk.). Stowarzyszenie Miłośników Wsi Rogi.
- Dworakowski, S. (1935). *Zwyczaj rodzinne w powiecie wysokomazowieckim*. Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Dzwonkowski, J. J. (ok. 1750). *Anweisung zu einer gründlichen polnischen Orthographie*. Johann Dzwonkowski.
- Falińska, B. (2020). *Dialog pokoleń. Słownictwo ludowe Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny w układzie tematycznym. Pożywienie cz. 1: Byłe województwo suwalskie*. Wydawnictwo Paper & Tinta Barbara Tokłowicz.
- Falińska, B., & Konopka, J. (2021). *Dialog pokoleń. Słownictwo ludowe Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny w układzie tematycznym. Byłe województwo łomżyńskie. Pożywienie cz. 1*. Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Fałowski, A. (2018). Wschodniosłowiańskie zapożyczenia leksykalne w języku staropolskim. W *Z polskich studiów slawistycznych: T. 13. Prace na XVI Międzynarodowy Kongres Slawistów w Belgradzie: Cz. 2. Językoznawstwo* (ss. 29–40). Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Fiedoruk, A. (2006). *Kuchnia podlaska*. Zysk i S-ka.
- Frischbier, H. (1882–1883). *Preussisches Wörterbuch: Ost- und westpreussische Provinzialismen in alphabetischer Folge* (T. 1–2). Th. Chr. Enslin.
- Giedroyc, F. (1931–1933). *Polski słownik lekarski* (T. 1–2). Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego.
- Glinka, S., Maryniakowa, I., Obrębska-Jabłońska, A., & Siatkowski, J. (Red.). (1980–2012). *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny* [AGWB] (T. 1–10). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy); Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Gloger, Z. (1893). Słownik gwary ludowej w Tykocińskim. *Prace Filologiczne*, 4, 795–904.
- Gloger, Z. (2015). *Zygmunt Gloger: Pisma rozproszone: T. 2. 1877–1889* (J. Ławski & J. Leończuk, Red.). Książnica Podlaska. (Oryginalna praca opublikowana 1877).
- Górniewicz, H. (1973). *Dialekt malborski: T. 2. Słownik* (Cz. 1). Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Grek-Pabisowa, I., Handke, K., Ostrówka, M., & Zielińska, A. (Oprac.). (1998). *Bohatorywicz sto lat później*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy); Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Grek-Pabisowa, I., Ostrówka, M., & Jankowiak M. (2017). *Słownik mówionej polszczyzny północnokresowej* [SMPP]. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk. <https://hdl.handle.net/20.500.12528/128>

- Greń, Z., & Krasowska, H. (2008). *Słownik górali polskich na Bukowinie*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy); Fundacja Slawistyczna.
- Gruszczyński, W. (2010). Jednostka opisu leksykograficznego w słowniku historycznym języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku. *Poradnik Językowy*, 2010(4), 26–40.
- Havránek, B. (Red.). (1960–1971). *Slovník spisovného jazyka českého* [SSJČ] (T. 1–4). Academia.
- Hečka, B. (2001). *Krátky slovník nárečia slovenského Suchá nad Parnou*. Print-Servis.
- Hinze, F. (1965). *Wörterbuch und Lautlehre der deutschen Lehnwörter im Pomoranischen (Kaschubischen)* [Hinze DLK]. De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783112758458>
- Horodyska-Gadkowska, H. (1967). *Polskie słownictwo gwarowe z zakresu hodowli zwierząt domowych*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Horodyska-Gadkowska, H., Strzyżewska-Zaremba, A., & Kowalska, A. (Oprac.). (1971–1992). *Atlas gwar mazowieckich* [AGM] (T. 1–10). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Hrabec, S. (1949). *Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII wieku*. Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- Hrabec, S. (1955). O polskiej gwarze wsi Duliby w byłym powiecie buczackim. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 3, 31–76.
- Hrabec, S., & Peplowski, F. (1963). *Wiadomości o autorach i dziełach cytowanych w Słowniku Lindego*. Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna.
- Hujer, O., Smetánka, E., & Weingart, M. (1935–1957). *Průruční slovník jazyka českého* [PS] (T. 1–8). Česká akademie věd a umění; Státní pedagogické nakladatelství.
- Ignaciuk, J. (2011). *Swatanie, ogłędziny i przyjazd po pannę młodą*. Archiwum Programu Historia Mówiona. Pobrano 1 listopada 2022, z https://biblioteka.teatrnn.pl/Content/51467/HM_Ignaciuk_Jan_2011_02_15_Swatanie,_ogledziny_i_przyjazd_po_panne_mloda.pdf
- Iváková, A. (2018). *Žochársky krátky slovník topolčianskeho nárečia*. Vydavateľstvo Pozsony/Pressburg/Bratislava.
- Janiak, B. (1986). Teksty gwarowe z Niemirowa. *Studia nad polszczyzną kresową*, 4, 119–121.
- Janów, J. (2001). *Słownik huculski* (J. Rieger, Oprac. i przygot. do druku). Wydawnictwo Naukowe DWN.
- Januszewska, L., & Zakhutska, O. (2012). Obrzędowa leksyka weselna wybranych wsi szlacheckich i chłopskich za Zbruczem (na przykładzie wsi Siaberka i Hreczany). W E. Dzięgiel, K. Czarnecka, & D. A. Kowalska (Red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich: T. 5. Polskie dziedzictwo językowe na dawnych Kresach* (ss. 83–91). Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Jungmann, J. (1835–1839). *Slovník česko-německý* (T. 1–5). Knížecí arcibiskupská knihtiskárna.

- Kajtoch, W. (2015). Esej o tym, jak pan Jan Chryzostom Pasek z Moskwą wojował. *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 6(1), 105–121.
- Karab, C. (2004). *Krátky slovník nářečia slovenského drahovského*. Print-Servis.
- Karaś, M. (Oprac.). (1975). *Studia nad dialektologią ukraińską i polską: Z materiałów b. Katedry Języków Ruskich UJ [SDUP]*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Karaś, M., Reichan, J., Okoniowa, J., & Kucharzyk, R. (Red.). (1977–2023). *Słownik gwar polskich [SGP]* (T. 1–35). Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Karłowicz, J. (1894–1905). *Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia używanych w języku polskim [Karłowicz SWO]* (T. 1–3). Nakład autora, Gebethner i Wolff.
- Karłowicz, J. (Red.). (1900–1911). *Słownik gwar polskich [SGPK]* (T. 1–6). Akademia Umiejętności.
- Karłowicz, J. (1984). Podręcznik czystej polszczyzny dla Litwinów i Petersburszczan (E. Smułkowa, Oprac.). *Studia nad polszczyzną kresową*, 3, 33–81.
- Karłowicz, J., Kryński, A., & Niedźwiedzki, W. (Red.). (1908–1927). *Słownik języka polskiego [SW]* (T. 1–8). Nakładem prenumeratorów, Kasa im. Mianowskiego.
- Karplukówna, M. (1973). *Słownik Jana Cervusa z Tucholi*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kartoteka *Słownika języka polskiego XVII i I. połowy XVIII wieku [Kartoteka SXVII–XVIII]*. (b.d.). <https://www.rcin.org.pl/dlibra/publication/20029?language=pl>
- Kartoteka *Słownika gwar polskich [Kartoteka SGP]*. (b.d.). <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/37156?language=pl>
- Kąś, J., & Rak, M. (2024–2025). *Ilustrowany słownik gwary i kultury spiskiej* (T. 1–2). Wydawnictwo Księgarnia Akademicka.
- Kertés, V. (2010). *Zemplínsky slovník: Príslovia a porekadlá*. Jozef Rovňák – Excel.
- Knapski, G. (1621, 1643). *Thesaurus polono-latino-graecus*. F. Caesario.
- Kondratiuk, M. (1975). [Ankieta]. W *Беларуска-польскія ізалексы* (ss. 50–56). Академия наук Белорусской ССР.
- Kondratiuk, M. (2021). *Kultura materialna wsi białostockiej i jej zmiany w świetle gwar ludowych XX wieku*. Fundacja im. Księcia Konstantego Ostrońskiego.
- Koneczna, H., & Doroszewski, W. (Red.). (1965–1973). *Słownik języka Jana Chryzostoma Paska [SJPas]* (T. 1–2). Wydawnictwo PAN.
- Koniusz, E. (1983). Kresowe elementy leksykalne i semantyczne w języku powieści ludowych J. I. Kraszewskiego. *Studia nad polszczyzną kresową*, 2, 127–138.
- Koniusz, E. (1984). Wpływy ruskie w języku powieści Józefa Ignacego Kraszewskiego. *Język Polski*, 64, 40–51.
- Koniusz, E. (2001). *Polshczyzna z historycznej Litwy w Słowniku gwar polskich Jana Karłowicza*. Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.
- Kostecka-Sadowa, A. (2015). *Rzeczownikowe zapożyczenia wschodniosłowiańskie w gwarach polskich*. Instytut Języka Polskiego PAN.

- Kostecka-Sadowa, A. (2018). Leksyka gwary polskiej przesiedleńców z Trembowli i Wierzbowiec na Podolu. *Prace Językoznawcze*, 20(2), 299–314. <https://doi.org/10.31648/pj.4565>
- Kość, J. (2000). Archaizmy a interferencje w strefie polsko-ukraińskich kontaktów językowych. *Slavia Orientalis*, 49, 451–462.
- Kott, F. Š. (1878–1893). *Česko-německý slovník, zvláště gramaticko-frazeologický* (T. 1–7). František Šimáček.
- Kowalska, A. (1975–1979). *Zróźnicowanie słowotwórcze gwar Mazowsza i Podlasia: Rzeczownik* (T. 1–2). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Krawczyk, A. (2007). *Zapożyczenia leksykalne w sytuacji wielojęzyczności: Ukrainizmy i rusycyzmy w gwarze Maćkowiec na Podolu*. Wydawnictwo DiG.
- Kremer, A. (1999). Słowniczek prowincjonalizmów podolskich. W J. Rieger (Red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich: T. 2. Studia i materiały* (ss. 259–340). Wydawnictwo Semper. (Oryginalna praca opublikowana 1870).
- Księga gromadzka wsi Grotniki*. (1921). W B. Ulanowski (Red.), *Księgi sądowe wiejskie* (T. 1, ss. 671–680). Akademia Umiejętności.
- Kuraszkiewicz, W. (1931). Przegląd gwar województwa lubelskiego. W I. Czuma (Red.) *Monografia statystyczno-gospodarcza województwa lubelskiego* (T. 1, ss. 273–324). [s. n.].
- Kurzowa, Z. (1985). *Polszczyzna Lwowa i Kresów południowo-wschodnich do 1939 roku* (2. wyd., rozszerzone). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kurzowa, Z. (1993). *Język polski Wileńszczyzny i Kresów północno-wschodnich XVI–XX w.* Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kutrzebianka, A. (1938). Vesnica – danina miodowa. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 7, 73–105.
- Kwasowska, B., & Zagórska, A. (Wybór i oprac.). (1989). *Kuchnia polska regionalna* [KPR]. Stopka.
- Kwaśnicka-Janowicz, A. (2018). *Staropolska terminologia bartnicza (na tle porównawczym)*. Lexis.
- Kwaśnicka-Janowicz, A. (2020). Problemy opisu zapożyczeń językowych w aspekcie diachronicznym (zapożyczenia wschodniosłowiańskie w staropolskiej terminologii bartniczej). *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, 76, 217–229. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.6667>
- Lehr-Spławiński, T. (Red.). (1938–1939). *Nowy słownik języka polskiego* [NSJP] (T. 1–2). Evert i Michalski.
- Lehr-Spławiński, T. (1939). Pol. chłonać, otchłań. *Język Polski*, 24, 40–45.
- Lewaszkiewicz, T. (2017). *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Lexer, M. (1979). *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch* (T. 1–3). S. Hirzel. (Oryginalna praca opublikowana 1872).
- Linde, S. B. (1951). *Słownik języka polskiego* (3. wyd., fotooffsetowe, T. 1–6). Drukarnia Zakładu Ossolińskich. (Oryginalna praca opublikowana 1854–1860).

- Lorentz, F. (1958–1962). *Gramatyka pomorska* [Lorentz GPom] (T. 1–3). Wydawnictwo PAN.
- Lorentz, F. (1958–1983). *Pomoranisches Wörterbuch* [Lorentz PW] (T. 1–5). Akademie-Verlag.
- Lübben, A. (1980). *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. (Oryginalna praca opublikowana 1888).
- Łabko, W. D. (1975). [Ankieta]. W *Беларуска-польскія ізалексы*. Академия наук Белорусской ССР.
- Łesiów, M. (1956). Teksty gwarowe. *Język Polski*, 36, 36–39.
- Łętowski, A. (1915). *Milujmy język ojczysty. Błędy nasze: Rzecz o czystości języka polskiego na Litwie*. Księgarnia Józefa Zawadzkiego.
- Łopaciński, H. (1892). Przyczynki do nowego słownika języka polskiego. *Prace Filologiczne*, 4, 173–279.
- Łopaciński, H. (1899). Najdawniejsze słowniki polskie drukowane. *Prace Filologiczne*, 5, 393–454, 681–976.
- Łoś, J., Rozwadowski, J., Brückner, A., Baudouin de Courtenay, J., Benni, T., Ułaszyn, H., Kryński, A. A., Rowiński, M., Nitsch, K., Ptaszycki, S., Kleczkowski, A., Willer, J., Schorr, M., Ojansuu, H., Wędkiewicz, S., Gawroński, A., & Estreicher, S. (Oprac.). (1915). *Język polski i jego historia z uwzględnieniem innych języków na ziemiach polskich* [JPE] (Cz. 1–2). Polska Akademia Umiejętności.
- Machek, V. (1957a). *Etymologický slovník jazyka českého*. Nakladatelství Československé akademie věd.
- Machek, V. (1957b). *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Nakladatelství Československé akademie věd.
- Majtán, M. (Red.). (1991–2008). *Historický slovník slovenského jazyka* [HSSJ] (T. 1–7). Veda, vydavateľstvo SAV.
- Mamotreky staropolskie* (W. Żurowska-Górecka & V. Kyas, Oprac.). (1972). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Mańczak, W. (2017). *Polski słownik etymologiczny* [Mańczak PSE]. Polska Akademia Umiejętności.
- Maroszek, J., & Leończuk, J. (2011). *Wielka księga tradycji kulturalnych Puszczy Knyszyńskiej*. Lokalna Grupa Działania Puszcza Knyszyńska.
- Maryniakowa, I. (2011). *Słownik dawnej mowy mieszkańców Ciechanowca i okolicznych wsi na Podlasiu*. Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wągów.
- Maryniakowa, I., Rembiszewska, D. K., & Siatkowski, J. (2014). *Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza* [RóżnSłow]. Instytut Slavistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Mayenowa, M. R., Peplowski, F., & Mrowcewicz, K. (Red.). (1966–1995). *Słownik polszczyzny XVI wieku* [SPXVI] (T. 1–37). Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Instytut Badań Literackich.
- Mazur, J. (1976–1978). *Gwary okolic Biłgoraja* (T. 1–2). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- Mažuranić, V. (1908–1922). *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik* (T. 1–2). Jugoslovenska Akademija Znanosti i Umjetnosti.
- Mędelska, J. (2000). *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979): T. 2. Lata 1945–1959*. Wydawnictwo Uczelniane WSP w Bydgoszczy.
- Miklosich, F. (1886). *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. W. Braumüller.
- Minikowska, T. (1980). *Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI w.* Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Moszyński, L. (1954). *Geografia niektórych zapożyczeń niemieckich w staropolszczyźnie*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Muka, A. (1911–1928). *Słownik dolnoserbbskeje rěcy a jeje narěcow / Wörterbuch der nieder-wendischen Sprache und ihrer Dialekte*. Domowina.
- Niederle, L. (1921). *Slovanské starožitnosti* (T. 3). Bursík a Kohout.
- Nitsch, K. (1948). *Studia z historii polskiego słownictwa*. PAU.
- Nitsch, K. (1955). Z dziejów polskich wyrazów *uzior, udzior*. W K. Nitsch, *Wybór pism polonistycznych* (T. 2, ss. 191–192). Zakład im. Ossolińskich. (Przedruk z: „Z dziejów polskich wyrazów *uzior, udzior*”, 1936, *Język Polski*, 21, 96, 149–150).
- Nitsch, K., & Karaś, M. (Red.). (1957–1970). *Mały atlas gwar polskich* [MAGP] (T. 1–13). Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Nowowiejski, B. (2010a). Białorutenizmy leksykalne w polszczyźnie wileńskiej przełomu XIX i XX wieku. W B. Nowowiejski, *Z zagadnień kontaktów językowych* (ss. 273–284). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. (Przedruk z: *Polsko-białoruskie związki językowe, literackie, historyczne i kulturowe*, ss. 13–22, M. Kondratiuk, Red., 2000, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku).
- Nowowiejski, B. (2010b). Cechy białoruskie w mowie mieszkańców Sokółki. W B. Nowowiejski, *Z zagadnień kontaktów językowych* (ss. 229–247). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. (Przedruk z: *Dzieje Lubelszczyzny*, t. 6, ss. 209–224, J. Bartmiński & M. Łesiów, Red., 1992, Lubelskie Towarzystwo Naukowe).
- Nowowiejski, B. (2010c). Polskie słowniczki gwarowe z XIX wieku jako źródło do badania przeszłości polsko-białoruskich stosunków językowych. W B. Nowowiejski, *Z zagadnień kontaktów językowych* (ss. 263–271). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. (Przedruk z: *Polsko-białoruskie związki językowe, literackie, historyczne i kulturowe*, ss. 88–94, S. Musijenko, Red., 2004, Grodzieński Uniwersytet Państwowy).
- Nowowiejski, B. (2010d). Z życia wschodnich sławizmów leksykalnych w mowie miast i miasteczek Białostocczyzny. W B. Nowowiejski, *Z zagadnień kontaktów językowych* (ss. 215–228). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. (Przedruk z: *Ze studiów nad gwarami wschodniosłowiańskimi w Polsce*, ss. 175–187, F. Czyżewski & M. Łesiów, Red., 1997, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej).

- Olejnik, M. (2019). *Antroponimia starostwa grabowieckiego (XVI–XVIII w.)*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Orlovský, J. (1982). *Gemerský nářečový slovník*. Osveta.
- Orzeszkowa, E. (1886). *Milord*. S. Lewental. <https://pl.wikisource.org/wiki/Milord>
- Osipowicz, A. (2009). Słowniczek gwary augustowskiej. W B. Nowowiejski (Red.), *Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe z Polski północnowschodniej* (ss. 7–130). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Paryl, W., & Mieszczankowska, M. (2004). *Słownik gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna*. Lexis.
- Parylak, P. (1999). Prowincjonalizmy mowy polskiej w Drohobyczu i jego okolicach. W J. Rieger (Red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich: T. 2. Studia i materiały* (ss. 341–363). Wydawnictwo Naukowe Semper. (Oryginalna praca opublikowana 1877).
- Pasek, J. C. (b.d.). *Pamiętniki*. Wolne Lektury. <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/pamietniki/>
- Pastuszeńko, S. (1929–1930). *Mazowieckie (i ruskie) cechy dialektyczne między dolną Wisłoką a dolnym Sanem. Lud Słowiański, I A*, 139–168.
- Peciar, Š. (Red.). (1959–1968). *Slovník slovenského jazyka [SSJ]* (T. 1–6). Slovenská akadémia vied.
- Pelcowa, H. (1985). *Studia nad słownictwem gwarowym Lubelszczyzny: Cz. 1. Słownictwo pochodzenia małopolskiego*. Wydawnictwo UMCS.
- Pelcowa, H. (1994). *Mazowizmy leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*. Wydawnictwo UMCS.
- Pelcowa, H. (1997). Słownictwo wschodniosłowiańskie w gwarach Polski środkowo-wschodniej w świetle związków językowych polsko-ukraińskich. W F. Czyżewski & M. Łesiów (Red.), *Ze studiów nad gwarą wschodniosłowiańskimi w Polsce* (ss. 189–211). Wydawnictwo UMCS.
- Pelcowa, H. (2001). *Interferencje leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*. Wydawnictwo UMCS.
- Pelcowa, H. (2012a). Słownictwo kresowe jako element tożsamości pogranicza (na materiale gwar Lubelszczyzny). W E. Dzięgiel, K. Czarnecka, & D. A. Kowalska (Red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich: T. 5. Polskie dziedzictwo językowe na dawnych Kresach* (ss. 257–264). Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Pelcowa, H. (2012b). *Słownik gwar Lubelszczyzny: T. 1. Rolnictwo, narzędzia rolnicze, prace polowe, zbiór i obróbka zbóż [SGL I]*. Wydawnictwo UMCS.
- Pelcowa, H. (2015). Dziedzictwo leksykalne pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego w interpretacji mieszkańców wsi. W F. Czyżewski, M. Olejnik, & A. Pihan-Kijasowa (Red.), *Pogranicza słowiańskie w opisach językoznawczych* (ss. 89–96). Wydawnictwo Muzyczne POLIHYMNIA.
- Pelcowa, H. (2019a). *Słownik gwar Lubelszczyzny: T. 6. Pokarmy [SGL VI]*. Wydawnictwo UMCS.
- Pelcowa, H. (2019b). *Słownik gwar Lubelszczyzny: T. 7. Odzież i obuwie [SGL VII]*. Wydawnictwo UMCS.

- Pelcowa, H., Gumowska-Grochot, I., & Skórska, B. (2020). *Słownik gwar Lubelszczyzny: T. 8. Człowiek i rodzina, higiena i choroby, meble, sprzęty i prace domowe* [SGL VIII]. Wydawnictwo UMCS.
- Pietkiewicz, C. (1938). *Kultura duchowa Polesia Rzeczyckiego*. Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Pietkiewicz, C. (2013). *Kultura społeczna Polesia Rzeczyckiego*. Muzeum Etnograficzne w Toruniu.
- Pleteršnik, M. (1894–1895). *Slovensko-nemški slovar* (T. 1–2). Knezoškofijstvo.
- Popowska-Taborska, H. (1996a). Leksyka kaszubska w świetle słownictwa staropolskiego. W H. Popowska-Taborska & W. Boryś, *Leksyka kaszubska na tle słowiańskim* (ss. 67–108). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy); Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Popowska-Taborska, H. (1996b). Obce wpływy leksykalne jako wynik oddziaływania polszczyzny na dialekty kaszubskie. W H. Popowska-Taborska & W. Boryś, *Leksyka kaszubska na tle słowiańskim* (ss. 109–130). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy); Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Potocki, W. (1907). *Ogród fraszek* (A. Brückner, Oprac.; T. 1–2). Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej.
- Puzynina, J. (1961). „*Thesaurus*” Grzegorza Knapiusza: *Siedemnastowieczny warsztat pracy nad językiem polskim*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Puzynina, J. (1963). *Wypowiedzi o języku i stylu w okresie staropolskim (do połowy XVIII w.): T. 2. Słownik* (J. Puzynina, Oprac.; M. R. Mayenowa, Red.). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rembiszewska, D. K. (2006). *Dynamika rozwoju gwary Knyszyna i okolic na Podlasiu w XX wieku*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy); Fundacja Slawistyczna.
- Rembiszewska, D. K. (2007). *Słownik dialektu knyszyńskiego Czesława Kudzinowskiego*. Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wągów.
- Rembiszewska, D. K., & Siatkowski, J. (2012). Nazwy stopni pokrewieństwa w gwarach wschodniosłowiańskich Białostocczyzny na tle ogólnosłowiańskim (OLA). *Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych*, 7, 135–142.
- Rembiszewska, D. K., & Siatkowski, J. (2018). *Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie: Studia wyrazowe*. Uniwersytet Warszawski, Wydział Polonistyki, Instytut Slawistyki Zachodniej i Południowej.
- Rembiszewska, D. K., & Siatkowski, J. (2021). *Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie: Studia wyrazowe* (Cz. 2). Uniwersytet Warszawski, Wydział Polonistyki, Instytut Slawistyki Zachodniej i Południowej.
- Rieger, J. (Red.). (1980–1991). *Atlas gwar bojkowskich* [AGB] (T. 1–7). Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Rieger, J. (1995). *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie*. Wydawnictwo Naukowe Semper.

- Rieger, J. (Red.). (2007). *Słownictwo gwarowe przesiedleńców z Ukrainy. Słownik porównawczy kilku wsi w Tarnopolskiem* [Tarnopol 2007]. Wydawnictwo Lexis.
- Rieger, J. (2014). *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Brasławszczyźnie*. Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa.
- Rieger, J. (2016). *Mały słownik łemkowskiej wsi Bartne, opracowany głównie na podstawie nagrań Małgorzaty Słoń-Nowaczek*. Wydział „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego.
- Rieger, J. (2017). *Atlas ukraińskich gwar nadszańskich* (T. 1–2). Wydział „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego.
- Rieger, J. (2019a). Jak badać współczesne słownictwo kresowe. W J. Rieger, *Język polski na Kresach* (ss. 144–153). Wydawnictwo DIG. (Oryginalna praca opublikowana 2004).
- Rieger, J. (2019b). *Język polski na Kresach*. Wydawnictwo DIG.
- Rieger, J. (2019c). Ukraińskie interferencje w słownictwie polszczyzny w Galicji. W J. Rieger, *Język polski na Kresach* (ss. 164–177). Wydawnictwo DiG. (Oryginalna praca opublikowana 2011).
- Rieger, J., Masojć, I., & Rutkowska, K. (2006). *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. Wydawnictwo DiG.
- Riemann, E., Tolksdorf, U., & Goltz, R. (Red.). (1974–2005). *Preussisches Wörterbuch [PrWb]* (T. 1–6). Wachholtz.
- Ripka, I., & Ferencíková, A. (Red.). (1994–2021). *Slovník slovenských nářečí [SSN]* (T. 1–3). Veda.
- Rymut, K. (2001). *Nazwiska Polaków: Słownik historyczno-etymologiczny: T. 2. L–Ż*. Wydawnictwo Naukowe DWN.
- Rymut, K., Czopek-Kopciuch, B., & Bijak, U. (Red.). (1996–2021). *Nazwy miejscowe Polski: Historia – pochodzenie – zmiany [NMP]* (T. 1–16). Wydawnictwo Pandit; Instytut Języka Polskiego PAN.
- Sawaniewska-Mochowa, Z. (2002). *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku*. Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.
- Schlag, G. (1734). *Neue gründliche und vollständige polnische Sprachlehre*. Johann Jacob Korn.
- Schuster-Šewc, H. (1978–1996). *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache* (T. 1–5). Domowina.
- Siatkowski, J. (1965–1970). *Bohemizmy fonetyczne w języku polskim* [Siatkowski BFJP] (T. 1–2). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Siatkowski, J. (1991). Innerslawische und slawisch-nichtslawische sprachliche Interferenz im Bereich der Morphologie. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 27, 227–246.
- Siatkowski, J. (2015). *Studia nad słowiańsko-niemieckimi kontaktami językowymi*. Wydawnictwo Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Skok, P. (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (T. 1–4). Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.

- Sławski, F. (1939–1947). Oboczność ą : u w językach słowiańskich. *Slavia Occidentalis*, 18, 246–290.
- Sławski, F. (1952–1982). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [Sławski SE] (T. 1–5). Wydawnictwo PAN.
- Sławski, F., & Jakubowicz, M. (Red.). (1974–). *Słownik prasłowiański* [SP] (T. 1–). Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Smułkowa, E. (Red.). (2009). *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność: T. 2. Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Sobierajski, Z., & Burszta, J. (Red.). (1979–2005). *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski* [AJKLW] (T. 1–11). Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Sokońska, U. (2005). *Leksykalno-stylistyczne cechy prozy Melchiora Wańkowicza na materiale reportaży z lat 1961–1974*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Stamirowska, Z., Perzowa, H., Kołodziejczykowa, D., & Sobolewska, K. (1987–2021). *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* [SOWM] (T. 1–9). Instytut Języka Polskiego PAN.
- Štefeková, E. (2006). *Lábe, lábe... Lábský nářečový slovník a všetko krásne, čo s ním súvisí*. Záhorské múzeum.
- Steuer, F. (1934). *Dialekt sułkowski*. Polska Akademia Umiejętności.
- Stieber, Z. (1956–1964). *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny* [AJDŁ] (T. 1–8). Łódzkie Towarzystwo Naukowe; Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Stieber, Z. (1966). *Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Stieber, Z., & Popowska-Taborska, H. (Oprac.). (1964–1978). *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* [AJK] (T. 1–15). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Štolc, J., Buffa, F., & Habovštiak, A. (Red.). (1968–1984). *Atlas slovenského jazyka* [ASJ] (T. 1–4). Slovenská akadémia vied.
- Sulimierski, F., Chlebowski, B., & Walewski, W. (1880–1902). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego* [SGKP] (T. 1–15). Kasa im. Józefa Mianowskiego.
- Sychta, B. (1967–1976). *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* (T. 1–7). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sychta, B. (1980–1985). *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej* [SychKoc] (T. 1–3). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sylwia. (2015). *Podlaska tołkanica (towkanica)*. Zielony Koperek – przepisy, podróże i porady ogrodnicze. <https://zielonykoperek.pl/2015/06/podlaska-tolkantica-tawkanica.html>
- Szymańska, J. (2012). *Podlasie: Cz. 2. Teksty pieśni powszechnych*. Instytut Sztuki PAN.
- Szymczak, M. (1966). *Nazwy stopni pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego w historii i dialektach języka polskiego*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Tarnacki, J. (1939). *Studia porównawcze nad geografią wyrazów (Polesie – Mazowsze)*. Zakłady Graficzne „Drukarnia Bankowa”.
- Taszycki, W. (Red.). (1950–1965). *Słownik staropolskich nazw osobowych* [SSNO] (T. 1–7). Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Tomaszewski, A. (1930). *Gwara Łopienna i okolicy w północnej Wielkopolsce*. Polska Akademia Umiejętności.
- Turska, H. (1982). O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie. *Studia nad polszczyzną kresową*, 1, 19–121.
- Urbańczyk, S. (Red.). (1953–2004). *Słownik staropolski* [SSp] (T. 1–11). Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Walicki, A. (1886). *Błędy nasze w mowie i piśmie ku szkodzie języka polskiego popelniane oraz prowincjonalizmy* (3. wyd.). Gebethner i Wolff.
- Witkowski, W. (2013). Jeszcze raz o najdawniejszych zapożyczeniach ruskich (wschodniosłowiańskich) w języku polskim. *Rocznik Slawistyczny*, 57, 159–167.
- Wójtowicz, J. (1966). *Charakterystyka fonetyczna gwar między Wisłą, Sanem, Wisłokiem i Wisłoką*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wronicz, J. (Red.). (1995). *Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego* [SGŚC 1]. Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Wronicz, J. (Red.). (2010). *Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego* [SGŚC 2] (2. wyd., popr. i poszerz.). Galeria „Na Gojach”
- Wyderka, B. (Red.). (2000–2024). *Słownik gwar śląskich* [SGŚ] (T. 1–18). Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Załęski, W. (2005). *Z supraskiego na nasze: Słownik gwary supraskiej*. Collegium Suprasliense.
- Zawadzka, W. (1913). *Kucharka litewska*. [https://pl.wikisource.org/wiki/Kucharka_litewska_\(1913\)](https://pl.wikisource.org/wiki/Kucharka_litewska_(1913))
- Zdanczewicz, T. (1964). Wpływy litewskie i wschodniosłowiańskie w polskich gwarach pod Sejnam. *Acta Baltico-Slavica*, 1, 227–246.
- Zdanczewicz, T. (1966). *Wpływy białoruskie w polskich gwarach pod Sejnam. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk*.
- Zdaniukiewicz, A. A. (1972). *Gwara Łopatowszczyzny: fonetyka, fleksja, słownictwo*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Zdanowicz, A., Bohusz Szyszko, M., Filipowicz, J., Tomaszewicz, W., Czepliński, F., Korotyński, W., & Trentowski, B. (1861). *Słownik języka polskiego* [SWił] (T. 1–2). Wydany staraniem i kosztem Maurycego Orgelbranda.
- Żelechowski, E. (1886). *Ruthenisch-deutsches Wörterbuch* (T. 1–2). Druckerei des Szewczenko-Vereins.
- Ripka, I. (Red.). (1997). *Общекарпатский диалектологический атлас* [OKDA 5] (T. 5). Veda.
- Аркушин, Г. (2016). *Словник західнополіських говірок: А–Я* (2. wyd.). Волинська обласна друкарня.

- Астрэйка, В., Бунько, Н., Ксяндзова, А., Кунцэвіч, Л., Курцова, В., Маліцкі, Ю., Сівіцкая, Н., Трухан, Т., & Шаблоўскі, А. (Red.). (2010). *Сельская гаспадарка: Тэматычны слоўнік* [SGTS]. Беларуская навука.
- Атраховіч, К. (Red.). (1977–1984). *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы* [TSBM] (Т. 1–5). Беларуская Савецкая Энцыклапедыя; Навука і тэхніка.
- Бархударов, С., Богатова, Г., Кривко, Р., & Филин, Ф. (Red.). (1975–2023). *Словарь русского языка XI–XVII вв.* [SRJ XI–XVII] (Т. 1–32). Наука.
- Белић, А. (Red.). (1959–2020). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* [RSHJ] (Т. 1–21). Институт за српскохрватски језик / Институт за српски језик САНУ.
- Бернштейн, С., & Клепикова, Г. (Red.). (1994). *Общекарпатский диалектологический атлас* [OKDA 2] (Т. 2). Наука.
- Білодід, І. (Red.). (1970–1980). *Словник української мови* [SUM] (Т. 1–11). Наукова думка.
- Бірыла, М. (1969). *Беларуская антрапанімія. 2. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі*. Навука і тэхніка.
- Бірыла, М., & Мацкевіч, Ю. (Red.). (1993–1998). *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак* [LAB] (Т. 1–5). Навука і тэхніка.
- Булыка, А. (1972). *Даўнія запазычанні беларускай мовы*. Навука і тэхніка.
- Булыка, А. (Red.). (2015). *Кароткі гістарычны слоўнік беларускай мовы* [KHSBM]. Беларуская навука.
- Вахрос, И. (1959). *Наименования обуви в русском языке. I. Древнейшие наименования, до петровской эпохи*. Институт по изучению СССР в Финляндии.
- Вашчанка, А. (2017). *Беларуская кухня. „Беларусь”*.
- Георгиев, В. (Red.). (1971–). *Български етимологичен речник* [BER] (Т. 1–). Издателство на БАН.
- Гнатишак, Ю. (2017). *Слова з Болехова*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Голянич, М. (2018). *Мовний портрет села Тюдів* (П. Гриценко, Red.). Лілея-НВ.
- Горбач, О. (1965). *Північно-наддністрянська говірка й діалектний словник с Романів львівської області*. Український вільний університет.
- Гринчишин, Д., & Чікало, М. (Red.). (1994–2022). *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* [SUM XVI–XVII] (Т. 1–18). Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Грицак, М. (2008). *Скарби гуцульського говору: Росішка (вівчарство у текстах)*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Грінченко, Б. (1958). *Словарь української мови* (Т. 1–4). Видавництво АН УРСР. (Oryginalna praca opublikowana 1907–1909).
- Гумецька, Л., & Керницький, І. (Red.). (1977–1978). *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.* [SSUM] (Т. 1–2). Наукова думка.
- Даль, В. (1955–1956). *Толковый словарь живого великорусского языка* (Т. 1–4). ГИС.
- Добродомов, И. (1967). Из болгарского вклада в славянских языках. *Этимология*, 1967, 252–270.

- Жураўскі, А., & Булыка, А. (Red.). (1982–2017). *Гістарычны слоўнік беларускай мовы* [HSBM] (Т. 1–37). Беларуская навука.
- Коваленко, Н. (2019). *Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок*. Рута.
- Конески, К. (Red.). (2003–2014). *Толковен речник на македонскиот јазик* [TRMJ] (Т. 1–6). Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”.
- Крывіцкі, А., Цыхун, Г., & Яшкін, І. (Red.). (1982–1987). *Тураўскі слоўнік* [TurSl] (Т. 1–5). Навука і тэхніка.
- Курцова, М., & Кунцевіч, Л. (Red.). (2015). *Мова Сенненічыны: Дыялектны слоўнік* [MSDS] (Т. 1–2). Беларуская навука.
- Лепешаў, І., & Якалцэвіч, М. (2002). *Слоўнік беларускіх прыказак*. Беларуская навука.
- Мартынаў, В., Цыхун, Г., & Малько, А. (Red.). (1978–2017). *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* [ESBM] (Т. 1–14). Беларуская навука.
- Матіїв, М. (2013). *Словник говірок центральної Бойківщини*. Ната.
- Мацкевіч, Ю. (Red.). (1979–1986). *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча* [SPZB] (Т. 1–5). Навука і тэхніка.
- Мельничук, О. (Red.). (1982–2012). *Етимологічний словник української мови* [ESUM] (Т. 1–6). Наукова думка.
- Мяцельская, Е., & Камароўскі, Я. (1972). *Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі*. БДУ імя У. І. Леніна.
- Негрич, М. (2008). *Скарби гуцульського говору: Березові*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича при НАН України.
- Общеславянский лингвистический атлас: Серия лексико-словообразовательная* [OLA 11] (Т. 11) (w druku).
- Паршута, Ю. (1984). О диалектной лексике польских говоров на территории Латвийской ССР. *Studia nad polszczyzną kresową*, 3, 133–145.
- Расторгуев, П. (1973). *Словарь народных говоров западной Брянщины*. Академия наук Белорусской ССР, Институт языкознания имени Якуба Коласа.
- Сабодош, І. (2015). *Українська лексика в просторі і часі*. Міністерство освіти і науки України.
- Спанатій, Л., Супрун, А., Тимченко, М., & Токар, В. (Red.). (2018). *Словник українських говірок Бузько-Ігульського межиріччя* [SUGM]. Іліон.
- Срезневский, И. И. (1893–1912). *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам* (Т. 1–3). Типография Императорской Академии Наук.
- Тимченко, Є. (2002–2003). *Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.* (В. Німчук & Г. Лиса, Red.; Т. 1–2). Інститут української мови Національної Академії Наук України; Українська Вільна Академія Наук у США.
- Толстой, Н. (Red.). (1968). *Лексика Полесья: Материалы для полесского диалектного словаря* [LPol]. Наука.
- Трубачев, О. (1966). *Ремесленная терминология в славянских языках (этимология и опыт групповой реконструкции)*. Наука.

- Трубачев, О., Журавлев, А., & Варбот, Ж. (Red.). (1974–). *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд* [ESSJ] (Т. 1–). Наука.
- Фасмер, М. (1964–1973). *Этимологический словарь русского языка* (О. Н. Трубачев, Trans.) [Vasmer ESRJ] (Т. 1–4). Наука.
- Филин, Ф. (Red.). (1950–1965). *Словарь современного русского литературного языка* [SSRLJ] (Т. 1–17). Издательство Академии наук СССР.
- Филин, Ф., Сороколетов, Ф., & Мызников, С. (Red.). (1965–2021). *Словарь русских народных говоров* [SRNG] (Т. 1–52). Наука.
- Хобзей, Н., Сімович, К., Ястремська, Т., & Дидик-Меуш, Г. (2015). *Лексикон львівський: поважно і на жарт*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Хобзей, Н., Ястремська Т., Сімович О., & Дидик-Меуш Г. (2013). *Діалектологічна скриня*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Чарнякевіч, Ю. (2009). *Атлас гаворак паўночна-ўсходняй Брэстчыны*. Тэхналогія.
- Шило, Г. (2008). *Наддністрянський регіональний словник*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Bibliography (Transliteration)

- Abramowicz, Z. (2010). *Antroponimia Żydów białostockich*. Wydawnictwo Trans Humana.
- Arct, M. (1916). *Słownik ilustrowany języka polskiego* (Vols. 1–2). Wydawnictwo M. Arcta.
- Arct, M. (ca. 1920). *Słownik staropolski*. Wydawnictwo M. Arcta. <https://bc.wbp.lublin.pl/dlibra/publication/9161/edition/3296/m-arcta-sownik-staropolski-arct-michal-1840-1916>
- Arkushyn, H. (2016). *Slovnyk zakhidnopolis'kykh hovirok: A–IA* (2nd ed.). Volyns'ka oblasna drukarnia.
- Astrėika, V., Bun'ko, N., Ksiandzova, A., Kuntsėvich, L., Kurtsova, V., Malitski, IU., Sivitskaia, N., Trukhan, T., & Shabloŭski, A. (Eds.). (2010). *Sel'skaia haspadarka: Tėmatychny sloŭnik* [SGTS]. Belarускаia navuka.
- Atrakhovich, K. (Ed.). (1977–1984). *Tlumachal'ny sloŭnik belarускаi movy* [TSBM] (Vols. 1–5). Belarускаia Savetskaia Ėntsyklapedyia; Navuka i tėkhnika.
- Awksentiuk, M., & Chilimoniuk, M. (2017). *Nasza mowa. Zbiór znaczeń gwary Podlasia. Dawne życie, przedmioty, obyczaje, obrzędy* [Hajn]. Kresowa Agencja Wydawnicza.
- Balhar, J., & Jančák, P. (Eds.). (1992–2011). *Český jazykový atlas* [ČJA] (Vols. 1–6). Academia.
- Bańkowski, A. (2000). *Etymologiczny słownik języka polskiego* [Bańkowski SE] (Vols. 1–2). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Barkhudarov, S., Bogatova, G., Krivko, R., & Filin, F. (Eds.). (1975–2023). *Slovar' russkogo iazyka XI–XVII vv.* [SRJ XI–XVII] (Vols. 1–32). Nauka.

- Basaj, M., & Siatkowski, J. (2006). *Bohemizmy w języku polskim: Słownik*. Wydział Polonistyki, Uniwersytet Warszawski.
- Belić, A. (Ed.). (1959–2020). *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika [RSHJ]* (Vols. 1–21). Institut za srpskohrvatski jezik / Institut za srpski jezik SANU.
- Berneker, E. (1908–1913). *Slavisches etymologisches Wörterbuch*. Carl Winter.
- Bernštejn, S., & Klepikova, G. (Eds.). (1994). *Obščhekarpatiskiĭ dialektologičeskiĭ atlas [OKDA 2]* (Vol. 2.). Nauka.
- Bezlaj, F. (1977–2005). *Etimološki slovar slovenskega jezika* (Vols. 1–4). Mladinska knjiga.
- Biblia królowej Zofii (szarospatacka) wraz ze staroczeskim przekładem Biblii [BZC]* (S. Urbańczyk & V. Kyas, Eds.). (1965–1971). Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.
- Bień-Bielska, H. (1959). *Słownictwo Warmii i Mazur: Wierzenia i obrzędy* (Vol. 8). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Bilodid, I. (Ed.). (1970–1980). *Slovnyk ukraïns'koï movy [SUM]* (Vols. 1–11). Naukova dumka.
- Biryła, M. (1969). *Belaruskaia antrapanimiia. 2. Prozvishchy, utvoranyia ad apeliatyŭnaï leksiki*. Navuka i tэхhnika.
- Biryła, M., & Matskevich, IU. (Eds.). (1993–1998). *Leksichny atlas belaruskikh narodnykh havorak [LAB]* (Vols. 1–5). Navuka i tэхhnika.
- Blanár, V. (1961). *Zo slovenskej historickej lexikológie*. Slovenská akadémia vied.
- Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego [Boryś SE]*. Wydawnictwo Literackie.
- Brandl, V. (1876). *Glossarium illustrans bohemicomoravicae historiae fontes*. Literaricon Verlag UG.
- Brückner, A. (1895). Z rękopisów petersburskich: Średniowieczne słownictwo polskie. *Prace Filologiczne*, 5, 1–52.
- Brückner, A. (1901). Zur Stellung des Polnischen. *Archiv für slavische Philologie*, 23, 230–241.
- Brückner, A. (1908). N- und U-Doubletten im Slavischen. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, 42, 332–369.
- Brückner, A. (1909). Z historii wyrazów. *Prace Filologiczne*, 7, 182–190.
- Brückner, A. (1985). *Słownik etymologiczny języka polskiego [Brückner SE]*. Wiedza Powszechna. (Original work published 1927).
- Buczyński, M. (1967). Wschodniosłowiańskie wpływy językowe w gwarze wsi Huszcza powiat Biała Podlaska. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia: Sectio F*, 22(10), 223–256.
- Buffa, F. (2004). *Slovník šarišských nářečí*. Náuka.
- Bugiel, W. (1893). Tło ludowe *Balladyny*. *Wisła*, 7, 339–341, 557–580.
- Bugiel, W. (1910). *Studia i szkice literackie*. Nakład autora – Drukarnia Dziennika Poznańskiego.
- Bulyka, A. (1972). *Daŭniia zapazychanni belarускаï movy*. Navuka i tэхhnika.

- Bulyka, A. (Ed.). (2015). *Karotki histarychny sloŭnik belaruskaj movy* [KHSBM]. Belarusaia navuka.
- Caprari, M. (2007). *Kuchnia kresowa*. Wydawnictwo Bauer-Weltbild Media.
- Cechosz-Felczyk, I. (2004). *Słownictwo gwary Oleszkowiec i Hreczan (Greczan) na Podolu*. Instytut Języka Polskiego PAN.
- Charniakovich, IU. (2009). *Atlas havorak paŭnochna-ŭskhodniai Brėstchyny. Tėkhnalohiia*.
- Chludzińska-Świątecka, J. (1972). Budowa słowotwórcza rzeczowników w gwarach Warmii i Mazur. *Prace Filologiczne*, 22, 159–289.
- Cyran, W. (1960). *Gwary polskie w okolicach Siedlec*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Czarkowski, L. (2009). *Słownik gwary ludowej w Ziemi Drohickej*. In B. Nowowiejski (Ed.), *Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe z Polski północno-wschodniej* (pp. 131–219). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Czarnecka, K., & Kowalska, D. A. (Eds.). (2015). *Słownictwo gwarowe przesiedleńców z Ukrainy: Słownik porównawczy kilku wsi we Lwowskiem* [Lwów 2015]. Wydawnictwo Lexis.
- Czyżewski, F. (1976). Wpływy ukraińskie w gwarze osady Łomazy powiat Biała Podlaska. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 15, 105–118.
- Czyżewski, F. (1986a). *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy*. Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Czyżewski, F. (1986b). Zapożyczenia ukraińskie w gwarach b. powiatu włodawskiego. *Studia nad polszczyzną kresową*, 4, 81–107.
- Dal', V. (1955–1956). *Tolkovyĭ slovar' zhivogo velikorusskogo iazyka* (Vols. 1–4). GIS.
- Dejna, K. (1962–1968). *Atlas gwarowy województwa kieleckiego* [Dejna AtlKiel] (Vols. 1–6). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Dejna, K. (1974–1985). *Słownictwo ludowe z terenu byłych województw kieleckiego i łódzkiego. Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, 20–31.
- Dejna, K. (1981). *Atlas polskich innowacji dialektalnych*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Dejna, K. (1993). *Dialekty polskie*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Dejna, K., Gala, S., Zdaniukiewicz, A., & Czyżewski, F. (1998–2002). *Atlas gwar polskich* [AGP] (Vols. 1–4). Upowszechnianie Nauki – Oświata „UN-O”.
- Dobracki, M. (1669). *Polnische deutsch erklärte Sprachkunst*. Johann Seiffert.
- Dobrodomov, I. (1967). Iz bulgarskogo vklada v slavianskikh iazykakh. *Ėtimologĭia*, 1967, 252–270.
- Doroszewski, W. (Ed.). (1958–1969). *Słownik języka polskiego* [SJPD] (Vols. 1–11). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Dovičičová, M. (2000). *Krátky slovník nárečia slovenského záhoráckeho stupavského*. Print-Servis.
- Drozd, T. (2025). *Słownik gwary wsi Rogi na Podkarpaciu* (D. K. Rembiszewska & K. Sikora, Eds.). Stowarzyszenie Miłośników Wsi Rogi.

- Dworakowski, S. (1935). *Zwyczaje rodzinne w powiecie wysokomazowieckim*. Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Dzwonkowski, J. J. (ca 1750). *Anweisung zu einer gründlichen polnischen Orthographie*. Johann Dzwonkowski.
- Falińska, B. (2020). *Dialog pokoleń. Słownictwo ludowe Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny w układzie tematycznym. Pożywienie cz. 1: Byłe województwo suwalskie*. Wydawnictwo Paper & Tinta Barbara Tokłowicz.
- Falińska, B., & Konopka, J. (2021). *Dialog pokoleń. Słownictwo ludowe Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny w układzie tematycznym. Byłe województwo łomżyńskie. Pożywienie cz. 1*. Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Fałowski, A. (2018). Wschodniosłowiańskie zapożyczenia leksykalne w języku staropolskim. In *Z polskich studiów slawistycznych: Vol. 13. Prace na XVI Międzynarodowy Kongres Slawistów w Belgradzie: Cz. 2. Językoznawstwo* (pp. 29–40). Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Fasmer, M. (1964–1973). *Étimologičeskij slovar' russkogo jazyka* (O. N. Trubachev, Trans.) [Vasmer ESRJ] (Vols. 1–4). Nauka.
- Fiedoruk, A. (2006). *Kuchnia podlaska*. Zysk i S-ka.
- Filin, F. (Ed.). (1950–1965). *Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka* [SSRLJ] (Vols. 1–17). Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.
- Filin, F., Sorokoletov, F., & Myznikov, S. (Eds.). (1965–2021). *Slovar' russkikh narodnykh govorov* [SRNG] (Vols. 1–52). Nauka.
- Frischbier, H. (1882–1883). *Preussisches Wörterbuch: Ost- und westpreussische Provinzialismen in alphabetischer Folge* (Vols. 1–2). Th. Chr. Enslin.
- Georgiev, V. (Ed.). (1971–). *Bŭlgarski etimologičen rechnik* [BER] (Vols. 1–). Izdatelstvo na BAN.
- Giedroyc, F. (1931–1933). *Polski słownik lekarski* (Vols. 1–2). Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego.
- Glinka, S., Maryniakowa, I., Obrębska-Jabłońska, A., & Siatkowski, J. (Eds.). (1980–2012). *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny* [AGWB] (Vols. 1–10). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy); Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Gloger, Z. (1893). Słownik gwary ludowej w Tykocińskim. *Prace Filologiczne*, 4, 795–904.
- Gloger, Z. (2015). *Zygmunt Gloger: Pisma rozproszone: T. 2. 1877–1889* (J. Ławski & J. Leończuk, Ed.). Książnica Podlaska. (Original work published 1877).
- Górniewicz, H. (1973). *Dialekt malborski: Vol. 2. Słownik* (Pt. 1). Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Grek-Pabisowa, I., Handke, K., Ostrówka, M., & Zielińska, A. (Eds.). (1998). *Bohatorywicz sto lat później*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy); Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Grek-Pabisowa, I., Ostrówka, M., & Jankowiak M. (2017). *Słownik mówionej polszczyzny północnokresowej* [SMPP]. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk. <https://hdl.handle.net/20.500.12528/128>

- Greń, Z., & Krasowska, H. (2008). *Słownik górali polskich na Bukowinie*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy); Fundacja Slawistyczna.
- Gruszczyński, W. (2010). Jednostka opisu leksykograficznego w słowniku historycznym języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku. *Poradnik Językowy*, 2010(4), 26–40.
- Havránek, B. (Ed.). (1960–1971). *Slovník spisovného jazyka českého [SSJČ]* (Vols. 1–4). Academia.
- Hečka, B. (2001). *Krátky slovník nárečia slovenského Suchá nad Parnou*. Print-Servis.
- Hinze, F. (1965). *Wörterbuch und Lautlehre der deutschen Lehnwörter im Pomoranischen (Kaschubischen)* [Hinze DLK]. De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783112758458>
- Hnatyshak, IU. (2017). *Slova z Bolekhova*. Instytut ukraińoznawstwa im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy.
- Holianych, M. (2018). *Movnyĭ portret sela Tiudiv* (P. Hrytsenko, Ed.). Lileia-NV.
- Horbach, O. (1965). *Pivnichno-naddnistrans'ka hovirka i diialektnyi slovnyk s. Romaniv l'vivs'koï oblasti*. Ukraïns'kyĭ vil'nyĭ universytet.
- Horodyska-Gadkowska, H. (1967). *Polskie słownictwo gwarowe z zakresu hodowli zwierząt domowych*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Horodyska-Gadkowska, H., Strzyżewska-Zaremba, A., & Kowalska, A. (Oprac.). (1971–1992). *Atlas gwar mazowieckich [AGM]* (Vols. 1–10). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Hrabec, S. (1949). *Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII wieku*. Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- Hrabec, S. (1955). O polskiej gwarze wsi Duliby w byłym powiecie buczackim. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 3, 31–76.
- Hrabec, S., & Pełowski, F. (1963). *Wiadomości o autorach i dziełach cytowanych w Słowniku Lindego*. Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna.
- Hrinchenko, B. (1958). *Slovar' Ukraïns'koï movy* (Vols. 1–4). Vydavnytstvo AN URSR. (Original work published 1907–1909).
- Hrynchyshyn, D., & Chikalo, M. (Eds.). (1994–2022). *Slovnyk Ukraïns'koï movy XVI – pershoï polovyny XVII st. [SUM XVI–XVII]* (Vols. 1–18). Instytut ukraińoznawstwa im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy.
- Hrytsak, M. (2008). *Skarby hutsul's'koho hovoru: Rosishka (vivcharstvo u tekstakh)*. Instytut ukraińoznawstwa im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy.
- Hujer, O., Smetánka, E., & Weingart, M. (1935–1957). *Průruční slovník jazyka českého [PS]* (Vols. 1–8). Česká akademie věd a umění; Státní pedagogické nakladatelství.
- Humets'ka, L., & Kernyts'kyĭ, I. (Eds.). (1977–1978). *Slovnyk staroukraïns'koï movy XIV–XV st. [SSUM]* (Vols. 1–2). Naukova dumka.
- Ignaciuk, J. (2011). *Swatanie, oględziny i przyjazd po pannę młodą*. Archiwum Programu Historia Mówiona. Retrieved November 1 2022, from https://biblioteka.teatrnn.pl/Content/51467/HM_Ignaciuk_Jan_2011_02_15_Swatanie,_ogle-dziny_i_przyjazd_po_panne_mloda.pdf

- Iváková, A. (2018). *Žochársky krátky slovník topoľčianskeho nárečia*. Vydavateľstvo Pozsony/Pressburg/Bratislava.
- Janiak, B. (1986). Teksty gwarowe z Niemirowa. *Studia nad polszczyzną kresową*, 4, 119–121.
- Janów, J. (2001). *Słownik huculski* (J. Rieger, Ed.). Wydawnictwo Naukowe DWN.
- Januszewska, L., & Zakhutska, O. (2012). Obrzędowa leksyka weselna wybranych wsi szlacheckich i chłopskich za Zbruczem (na przykładzie wsi Siaberka i Hreczany). In E. Dzięgiel, K. Czarnecka, & D. A. Kowalska (Eds.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich: Vol. 5. Polskie dziedzictwo językowe na dawnych Kresach* (pp. 83–91). Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Jungmann, J. (1835–1839). *Slovník česko-německý* (Vols. 1–5). Knížecí arcibiskupská knihtiskárna.
- Kajtoch, W. (2015). Esej o tym, jak pan Jan Chryzostom Pasek z Moskwą wojował. *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 6(1), 105–121.
- Karab, C. (2004). *Krátky slovník nárečia slovenského drahovského*. Print-Servis.
- Karaś, M. (Ed.). (1975). *Studia nad dialektologią ukraińską i polską: Z materiałów b. Katedry Języków Ruskich UJ* [SDUP]. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Karaś, M., Reichan, J., Okoniowa, J., & Kucharzyk, R. (Eds.). (1977–2023). *Słownik gwar polskich* [SGP] (Vols. 1–35). Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Karłowicz, J. (1894–1905). *Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia używanych w języku polskim* [Karłowicz SWO] (Vols. 1–3). Nakład autora, Gebethner i Wolff.
- Karłowicz, J. (1984). Podręcznik czystej polszczyzny dla Litwinów i Petersburszczan (E. Smułkowa, Ed.). *Studia nad polszczyzną kresową*, 3, 33–81.
- Karłowicz, J. (Ed.). (1900–1911). *Słownik gwar polskich* [SGPK] (Vols. 1–6). Akademia Umiejętności.
- Karłowicz, J., Kryński, A., & Niedźwiedzki, W. (Eds.). (1908–1927). *Słownik języka polskiego* [SW] (Vols. 1–8). Nakładem prenumeratorów, Kasa im. Mianowskiego.
- Karplukówna, M. (1973). *Słownik Jana Cervusa z Tucholi*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kartoteka *Słownika języka polskiego XVII i I. połowy XVIII wieku* [Kartoteka SXVII–XVIII]. (b.d.). <https://www.rcin.org.pl/dlibra/publication/20029?language=pl>
- Kartoteka *Słownika gwar polskich* [Kartoteka SGP]. (b.d.). <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/37156?language=pl>
- Kąś, J., & Rak, M. (2024–2025). *Ilustrowany słownik gwary i kultury spiskiej* (Vols. 1–2). Wydawnictwo Księgarnia Akademicka.
- Kertés, V. (2010). *Zemplínsky slovník: Príslovia a porekadlá*. Jozef Rovňák – Excel.
- Khobzei, N., Simovych, K., IASTrems'ka, T., & Dydyk-Meush, H. (2015). *Leksykon l'vivs'kyi: povazhno i na zhart*. Instytut ukraїnoznawstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukraїny.
- Khobzei, N., IASTrems'ka, T., Simovych, K., & Dydyk-Meush, H. (2013). *Dialektolohichna skrynja*. Instytut ukraїnoznawstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukraїny.

- Knapski, G. (1621, 1643). *Thesaurus polono-latino-graecus*. F. Caesario.
- Kondratiuk, M. (1975). [Ankieta]. In *Belaruska-pol'skiia izaleksy* (pp. 50–56). Akademiia nauk Belorusskoï SSR.
- Kondratiuk, M. (2021). *Kultura materialna wsi białostockiej i jej zmiany w świetle gwar ludowych XX wieku*. Fundacja im. Księcia Konstantego Ostrońskiego.
- Koneczna, H., & Doroszewski, W. (Eds.). (1965–1973). *Słownik języka Jana Chryzostoma Paska* [SJPas] (Vols. 1–2). Wydawnictwo PAN.
- Koneski, K. (Ed.). (2003–2014). *Tolkoven rečnik na makedonskiot jazik* [TRMJ] (Vols. 1–6). Institut za makedonski jazik “Krste Misirkov”.
- Koniusz, E. (1983). Kresowe elementy leksykalne i semantyczne w języku powieści ludowych J. I. Kraszewskiego. *Studia nad polszczyzną kresową*, 2, 127–138.
- Koniusz, E. (1984). Wpływy ruskie w języku powieści Józefa Ignacego Kraszewskiego. *Język Polski*, 64, 40–51.
- Koniusz, E. (2001). *Polszczyzna z historycznej Litwy w Słowniku gwar polskich Jana Karłowicza*. Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.
- Kostecka-Sadowa, A. (2015). *Rzeczownikowe zapożyczenia wschodniosłowiańskie w gwarach polskich*. Instytut Języka Polskiego PAN.
- Kostecka-Sadowa, A. (2018). Leksyka gwary polskiej przesiedleńców z Trembowli i Wierzbowic na Podolu. *Prace Językoznawcze*, 20(2), 299–314. <https://doi.org/10.31648/pj.4565>
- Kość, J. (2000). Archaizmy a interferencje w strefie polsko-ukraińskich kontaktów językowych. *Slavia Orientalis*, 49, 451–462.
- Kott, F. Š. (1878–1893). *Česko-německý slovník, zvláště gramaticko-frazeologický* (Vols. 1–7). František Šimáček.
- Kovalenko, N. (2019). *Frazeologičnyj slovník podil's'kykh i sumizhnykh hovirok*. Ruta.
- Kowalska, A. (1975–1979). *Zróżnicowanie słotwórcze gwar Mazowsza i Podlasia: Rzeczownik* (Vols. 1–2). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Krawczyk, A. (2007). *Zapożyczenia leksykalne w sytuacji wielojęzyczności: Ukrainizmy i rusycyzmy w gwarze Maćkowiec na Podolu*. Wydawnictwo DiG.
- Kremer, A. (1999). Słowniczek prowincjonalizmów podolskich. In J. Rieger (Ed.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich: Vol. 2. Studia i materiały* (pp. 259–340). Wydawnictwo Semper. (Oryginalna praca opublikowana 1870).
- Kryvitski, A., Tsykhun, H., & IAshkin, I. (Eds.). (1982–1987). *Turaŭski sloŭnik* [TurSł] (Vols. 1–5). Navuka i tēkhnik.
- Księga gromadzka wsi Grotniki*. (1921). In B. Ulanowski (Ed.), *Księgi sądowe wiejskie* (Vol. 1, pp. 671–680). Akademia Umiejętności.
- Kuraszkiewicz, W. (1931). Przegląd gwar województwa lubelskiego. In I. Czuma (Ed.), *Monografia statystyczno-gospodarcza województwa lubelskiego* (Vol. 1, pp. 273–324). [s. n.].
- Kurtsova, M., & Kuntsevich, L. (Eds.). (2015). *Mova Sennenshchyny: Dyialektny sloŭnik* [MSDS] (Vols. 1–2). Belarускаia navuka.
- Kurzowa, Z. (1985). *Polszczyzna Lwowa i Kresów południowo-wschodnich do 1939 roku* (2. wyd., rozszerzone). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

- Kurzowa, Z. (1993). *Język polski Wileńszczyzny i Kresów północno-wschodnich XVI–XX w.* Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kutrzebianka, A. (1938). Vesnica – danina miodowa. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 7, 73–105.
- Kwasowska, B., & Zagórska, A. (Selection and ed.). (1989). *Kuchnia polska regionalna* [KPR]. Stopka.
- Kwaśnicka-Janowicz, A. (2018). *Staropolska terminologia bartnicza (na tle porównawczym)*. Lexis.
- Kwaśnicka-Janowicz, A. (2020). Problemy opisu zapożyczeń językowych w aspekcie diachronicznym (zapożyczenia wschodniosłowiańskie w staropolskiej terminologii bartniczej). *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, 76, 217–229. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.6667>
- Lehr-Spławiński, T. (1939). Pol. chłonać, otchłań. *Język Polski*, 24, 40–45.
- Lehr-Spławiński, T. (Ed.). (1938–1939). *Nowy słownik języka polskiego* [NSJP] (Vols. 1–2). Evert i Michalski.
- Lepeshaŭ, I., & Iakaltsëvich, M. (2002). *Sloŭnik belaruskikh prykazak*. Belarusaia navuka.
- Lewaszkievicz, T. (2017). *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Lexer, M. (1979). *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch* (Vols. 1–3). S. Hirzel. (Oryginalna praca opublikowana 1872).
- Linde, S. B. (1951). *Słownik języka polskiego* (3rd. ed., photo-offset, Vols. 1–6). Drukarnia Zakładu Ossolińskich. (Oryginalna praca opublikowana 1854–1860).
- Lorentz, F. (1958–1962). *Gramatyka pomorska* [Lorentz GPom] (Vols. 1–3). Wydawnictwo PAN.
- Lorentz, F. (1958–1983). *Pomoranisches Wörterbuch* [Lorentz PW] (Vols. 1–5). Akademie-Verlag.
- Lübben, A. (1980). *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. (Oryginalna praca opublikowana 1888).
- Łabko, W. D. (1975). [Ankieta]. In *Belarуска-pol'skiia izaleksy*. Akademiia nauk Belorusskoï SSR.
- Łesiów, M. (1956). Teksty gwarowe. *Język Polski*, 36, 36–39.
- Łętowski, A. (1915). *Milujmy język ojczysty. Błędy nasze: Rzecz o czystości języka polskiego na Litwie*. Księgarnia Józefa Zawadzkiego.
- Łopaciński, H. (1892). Przyczynki do nowego słownika języka polskiego. *Prace Filologiczne*, 4, 173–279.
- Łopaciński, H. (1899). Najdawniejsze słowniki polskie drukowane. *Prace Filologiczne*, 5, 393–454, 681–976.
- Łoś, J., Rozwadowski, J., Brückner, A., Baudouin de Courtenay, J., Benni, T., Ułaszyn, H., Kryński, A. A., Rowiński, M., Nitsch, K., Ptaszycki, S., Kleczkowski, A., Willer, J., Schorr, M., Ojansuu, H., Wędkiewicz, S., Gawroński, A., & Estreicher, S. (Eds.). (1915). *Język polski i jego historia z uwzględnieniem innych języków na ziemiach polskich* [JPE] (Cz. 1–2). Polska Akademia Umiejętności.

- Machek, V. (1957a). *Etymologický slovník jazyka českého*. Nakladatelství Československé akademie věd.
- Machek, V. (1957b). *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Nakladatelství Československé akademie věd.
- Majtán, M. (Ed.). (1991–2008). *Historický slovník slovenského jazyka* [HSSJ] (Vols. 1–7). Veda, vydavateľstvo SAV.
- Mamotreky staropolskie* (W. Żurowska-Górecka & V. Kyas, Eds.). (1972). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Mańczak, W. (2017). *Polski słownik etymologiczny* [Mańczak PSE]. Polska Akademia Umiejętności.
- Maroszek, J., & Leończuk, J. (2011). *Wielka księga tradycji kulturalnych Puszczy Knyszyńskiej*. Lokalna Grupa Działania Puszcza Knyszyńska.
- Martynaŭ, V., Tsykhun, H., & Mal'ko, A. (Eds.). (1978–2017). *Ėtymalahichny sloŭnik belaruskaj mowy* [ESBM] (Vols. 1–14). Belaruskaja navuka.
- Maryniakowa, I. (2011). *Słownik dawnej mowy mieszkańców Ciechanowca i okolicznych wsi na Podlasiu*. Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów.
- Maryniakowa, I., Rembiszewska, D. K., & Siatkowski, J. (2014). *Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza* [RóżnSłow]. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Matiiv, M. (2013). *Slovník hovirok tsentral'noi Bořkivshchyny*. Nata.
- Matskevich, IU. (Ed.). (1979–1986). *Sloŭnik belaruskikh havorak paŭnochna-zakhodniai Belarusi i iae pahranichcha* [SPZB] (Vols. 1–5). Navuka i tēkhnika.
- Mayenowa, M. R., Peplowski, F., & Mrowcewicz, K. (Eds.). (1966–1995). *Słownik polszczyzny XVI wieku* [SPXVI] (Vols. 1–37). Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Instytut Badań Literackich.
- Mazur, J. (1976–1978). *Gwary okolic Biłgoraja* (Vols. 1–2). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Mažuranić, V. (1908–1922). *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*. Jugoslovenska Akademija Znanosti i Umjetnosti.
- Mączyński, J. (1564). *Lexicon latino-polonicum*. J. Daubmann.
- Mel'nychuk, O. (Ed.). (1982–2012). *Etymolohichnyi slovník ukraïns'koï mowy* [ESUM] (Vols. 1–6). Naukova dumka.
- Mędelska, J. (2000). *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979): Vol. 2. Lata 1945–1959*. Wydawnictwo Uczelniane WSP w Bydgoszczy.
- Miatseľ'skaia, E., & Kamaroŭski, IA. (1972). *Sloŭnik belaruskaj narodnaj frazealohii*. BDU imia U. I. Lenina.
- Miklosich, F. (1886). *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. W. Braumüller.
- Minikowska, T. (1980). *Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI w.* Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Moszyński, L. (1954). *Geografia niektórych zapożyczeń niemieckich w staropolszczyźnie*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

- Muka, A. (1911–1928). *Słownik dolnosербскеje rěcy a jeje narěcow / Wörterbuch der nieder-wendischen Sprache und ihrer Dialekte*. Domowina.
- Negrych, M. (2008). *Skarby hutsul's'koho hovor: Berezovy*. Instytut ukraińoznawstwa im. I. Kryp'iakevycha pri NAN Ukrainy.
- Niederle, L. (1921). *Slovanské starožitnosti* (Vol. 3). Bursík a Kohout.
- Nitsch, K. (1948). *Studia z historii polskiego słownictwa*. PAU.
- Nitsch, K. (1955). Z dziejów polskich wyrazów *uzior, udzior*. In K. Nitsch, *Wybór pism polonistycznych* (Vol. 2, pp. 191–192). Zakład im. Ossolińskich. (Reprinted from: „Z dziejów polskich wyrazów *uzior, udzior*”, 1936, *Język Polski*, 21, 96, 149–150).
- Nitsch, K., & Karaś, M. (Eds.). (1957–1970). *Mały atlas gwar polskich [MAGP]* (Vols. 1–13). Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Nowowiejski, B. (2010a). Białorutenizmy leksykalne w polszczyźnie wileńskiej przełomu XIX i XX wieku. In B. Nowowiejski, *Z zagadnień kontaktów językowych* (pp. 273–284). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. (Reprinted from: *Polsko-białoruskie związki językowe, literackie, historyczne i kulturowe*, pp. 13–22, M. Kondratiuk, Ed., 2000, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku).
- Nowowiejski, B. (2010b). Cechy białoruskie w mowie mieszkańców Sokółki. In B. Nowowiejski, *Z zagadnień kontaktów językowych* (pp. 229–247). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. (Reprinted from: *Dzieje Lubelszczyzny*, vol. 6, pp. 209–224, J. Bartmiński & M. Łesiów, Eds., 1992, Lubelskie Towarzystwo Naukowe).
- Nowowiejski, B. (2010c). Polskie słowniczki gwarowe z XIX wieku jako źródło do badania przeszłości polsko-białoruskich stosunków językowych. In B. Nowowiejski, *Z zagadnień kontaktów językowych* (pp. 263–271). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. (Reprinted from: *Polsko-białoruskie związki językowe, literackie, historyczne i kulturowe*, pp. 88–94, S. Musijenko, Ed., 2004, Grodzieński Uniwersytet Państwowy).
- Nowowiejski, B. (2010d). Z życia wschodnich sławizmów leksykalnych w mowie miast i miasteczek Białostoczczyzny. In B. Nowowiejski, *Z zagadnień kontaktów językowych* (pp. 215–228). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. (Reprinted from: *Ze studiów nad gwarami wschodniosłowiańskimi w Polsce*, pp. 175–187, F. Czyżewski & M. Łesiów, Eds., 1997, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej).
- Obshchესlavianskii lingvisticheskiĭ atlas: Seriia leksiko-slovoobrazovatel'naia* [OLA 11] (Vol. 11) (in press).
- Olejnik, M. (2019). *Antroponimia starostwa grabowieckiego (XVI–XVIII w.)*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Orlovský, J. (1982). *Gemerský nářečový slovník*. Osveta.
- Orzeszkowa, E. (1886). *Milord*. S. Lewental. <https://pl.wikisource.org/wiki/Milord>
- Osipowicz, A. (2009). Słowniczek gwary augustowskiej. In B. Nowowiejski (Ed.), *Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe z Polski północnowschodniej* (pp. 7–130). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

- Parshuta, IU. (1984). O dialektnoi leksike pol'skikh govorov na territorii Latviškoj SSR. *Studia nad polszczyzną kresową*, 3, 133–145.
- Paryl, W., & Mieszczankowska, M. (2004). *Słownik gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna. Lexis*.
- Parylak, P. (1999). Prowincjonalizmy mowy polskiej w Drohobyczu i jego okolicach. In J. Rieger (Ed.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich: Vol. 2. Studia i materiały* (pp. 341–363). Wydawnictwo Naukowe Semper. (Oryginalna praca opublikowana 1877).
- Pasek, J. C. (b.d.). *Pamiętniki*. Wolne Lektury. <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/pamietniki/>
- Pastuszeńko, S. (1929–1930). *Mazowieckie (i ruskie) cechy dialektyczne między dolną Wisłoką a dolnym Sanem. Lud Słowiański, I A*, 139–168.
- Peciar, Š. (Ed.). (1959–1968). *Slovník slovenského jazyka [SSJ]* (Vols. 1–6). Slovenská akadémia vied.
- Pelcowa, H. (1985). *Studia nad słownictwem gwarowym Lubelszczyzny: Cz. 1. Słownictwo pochodzenia małopolskiego*. Wydawnictwo UMCS.
- Pelcowa, H. (1994). *Mazowizmy leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*. Wydawnictwo UMCS.
- Pelcowa, H. (1997). Słownictwo wschodniosłowiańskie w gwarach Polski środkowo-wschodniej w świetle związków językowych polsko-ukraińskich. In F. Czyżewski & M. Łesiów (Eds.), *Ze studiów nad gwarami wschodniosłowiańskimi w Polsce* (pp. 189–211). Wydawnictwo UMCS.
- Pelcowa, H. (2001). *Interferencje leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*. Wydawnictwo UMCS.
- Pelcowa, H. (2012a). Słownictwo kresowe jako element tożsamości pogranicza (na materiale gwar Lubelszczyzny). In E. Dzięgiel, K. Czarnecka, & D. A. Kowalska (Eds.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich: Vol. 5. Polskie dziedzictwo językowe na dawnych Kresach*. Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Pelcowa, H. (2012b). *Słownik gwar Lubelszczyzny: Vol. 1. Rolnictwo, narzędzia rolnicze, prace polowe, zbiór i obróbka zbóż [SGL I]*. Wydawnictwo UMCS.
- Pelcowa, H. (2015). Dziedzictwo leksykalne pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego w interpretacji mieszkańców wsi. In F. Czyżewski, M. Olejnik, & A. Pihan-Kijasowa (Eds.), *Pogranicza słowiańskie w opisach językoznawczych* (pp. 89–96). Wydawnictwo Muzyczne POLIHYMNIA.
- Pelcowa, H. (2019a). *Słownik gwar Lubelszczyzny: Vol. 6. Pokarmy [SGL VI]*. Wydawnictwo UMCS.
- Pelcowa, H. (2019b). *Słownik gwar Lubelszczyzny: Vol. 7. Odzież i obuwie [SGL VII]*. Wydawnictwo UMCS.
- Pelcowa, H., Gumowska-Grochot, I., & Skórska, B. (2020). *Słownik gwar Lubelszczyzny: Vol. 8. Człowiek i rodzina, higiena i choroby, meble, sprzęty i prace domowe [SGL VIII]*. Wydawnictwo UMCS.
- Pietkiewicz, C. (1938). *Kultura duchowa Polesia Rzeczyckiego*. Towarzystwo Naukowe Warszawskie.

- Pietkiewicz, C. (2013). *Kultura społeczna Polesia Rzeczyckiego*. Muzeum Etnograficzne w Toruniu.
- Pleteršnik, M. (1894–1895). *Slovensko-nemški slovar* (Vols. 1–2). Knezoškofijstvo.
- Popowska-Taborska, H. (1996a). Leksyka kaszubska w świetle słownictwa staropolskiego. In H. Popowska-Taborska & W. Boryś, *Leksyka kaszubska na tle słowiańskim* (pp. 67–108). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy); Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Popowska-Taborska, H. (1996b). Obce wpływy leksykalne jako wynik oddziaływania polszczyzny na dialekty kaszubskie. In H. Popowska-Taborska & W. Boryś, *Leksyka kaszubska na tle słowiańskim* (pp. 109–130). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy); Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Potocki, W. (1907). *Ogród fraszek* (A. Brückner, Ed.; Vols. 1–2). Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej.
- Puzynina, J. (1961). „*Thesaurus*” Grzegorza Knapiusza: *Siedemnastowieczny warsztat pracy nad językiem polskim*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Puzynina, J. (1963). *Wypowiedzi o języku i stylu w okresie staropolskim (do połowy XVIII w.): Vol. 2. Słownik* (J. Puzynina & M. R. Mayenowa, Eds.). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rastorguev, P. (1973). *Slovar' narodnykh govorov zapadnoi Brianshchiny*. Akademiia nauk Belorusskoï SSR, Institut iazykoznaniia imeni Iakuba Kolasa.
- Rembiszewska, D. K. (2006). *Dynamika rozwoju gwary knyszyna i okolic na Podlasiu w XX wieku*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy); Fundacja Slawistyczna.
- Rembiszewska, D. K. (2007). *Słownik dialektu knyszyńskiego Czesława Kudzinowskiego*. Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów.
- Rembiszewska, D. K., & Siatkowski, J. (2012). Nazwy stopni pokrewieństwa w gwarach wschodniosłowiańskich Białostocczyzny na tle ogólnosłowiańskim (OLA). *Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych*, 7, 135–142.
- Rembiszewska, D. K., & Siatkowski, J. (2018). *Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie: Studia wyrazowe*. Uniwersytet Warszawski, Wydział Polonistyki, Instytut Slawistyki Zachodniej i Południowej.
- Rembiszewska, D. K., & Siatkowski, J. (2021). *Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie: Studia wyrazowe (Cz. 2)*. Uniwersytet Warszawski, Wydział Polonistyki, Instytut Slawistyki Zachodniej i Południowej.
- Rieger, J. (1995). *Słownictwo i nazewnictwo lemkowski*. Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Rieger, J. (2014). *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Brasławszczyźnie*. Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa.
- Rieger, J. (2016). *Mały słownik lemkowskiej wsi Bartne, opracowany głównie na podstawie nagrań Małgorzaty Słoń-Nowaczek*. Wydział „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego.
- Rieger, J. (2017). *Atlas ukraińskich gwar nadszańskich* (Vols. 1–2). Wydział „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego.

- Rieger, J. (2019a). Jak badać współczesne słownictwo kresowe. In J. Rieger, *Język polski na Kresach* (pp. 144–153). Wydawnictwo DIG. (Oryginalna praca opublikowana 2004).
- Rieger, J. (2019b). *Język polski na Kresach*. Wydawnictwo DIG.
- Rieger, J. (2019c). Ukraińskie interferencje w słownictwie polszczyzny w Galicji. In J. Rieger, *Język polski na Kresach* (pp. 164–177). Wydawnictwo DiG. (Oryginalna praca opublikowana 2011).
- Rieger, J. (Ed.). (1980–1991). *Atlas gwar bojkowskich* [AGB] (Vols. 1–7). Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Rieger, J. (Ed.). (2007). *Słownictwo gwarowe przesiedleńców z Ukrainy. Słownik porównawczy kilku wsi w Tarnopolskiem* [Tarnopol 2007]. Wydawnictwo Lexis.
- Rieger, J., Masojć, I., & Rutkowska, K. (2006). *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. Wydawnictwo DiG.
- Riemann, E., Tolsdorf, U., & Goltz, R. (Eds.). (1974–2005). *Preussisches Wörterbuch* [PrWb] (Vols. 1–6). Wachholtz.
- Ripka, I. (Ed.). (1997). *Obshchekarpatskiĭ dialektologicheskii atlas* [OKDA 5] (Vol. 5.). Veda.
- Ripka, I., & Ferencíková, A. (Eds.). (1994–2021). *Slovník slovenských nářečí* [SSN] (Vols. 1–3). Veda.
- Rymut, K. (2001). *Nazwiska Polaków: Słownik historyczno-etymologiczny: Vol. 2. L–Ż*. Wydawnictwo Naukowe DWN.
- Rymut, K., Czopek-Kopciuch, B., & Bijak, U. (Eds.). (1996–2021). *Nazwy miejscowe Polski: Historia – pochodzenie – zmiany* [NMP] (Vols. 1–16). Wydawnictwo Pandit; Instytut Języka Polskiego PAN.
- Sabadosh, I. (2015). *Ukrains'ka leksyka v prostori i chasi*. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy.
- Sawaniewska-Mochowa, Z. (2002). *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku*. Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.
- Schlag, G. (1734). *Neue gründliche und vollständige polnische Sprachlehre*. Johann Jacob Korn.
- Schuster-Šewc, H. (1978–1996). *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache* (Vols. 1–5). Domowina.
- Shylo, H. (2008). *Naddnistrians'kyĭ rehional'nyi slovnyk*. Instytut ukraïnoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy.
- Siatkowski, J. (1965–1970). *Bohemizmy fonetyczne w języku polskim* [Siatkowski BFJP] (Vols. 1–2). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Siatkowski, J. (1991). Innerslawische und slawisch-nichtslawische sprachliche Interferenz im Bereich der Morphologie. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 27, 227–246.
- Siatkowski, J. (2015). *Studia nad słowiańsko-niemieckimi kontaktami językowymi*. Wydawnictwo Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

- Skok, P. (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Vols. 1–4). Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Sławski, F. (1939–1947). Oboczność ą : u w językach słowiańskich. *Slavia Occidentalis*, 18, 246–290.
- Sławski, F. (1952–1982). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [Sławski SE] (Vols. 1–5). Wydawnictwo PAN.
- Sławski, F., & Jakubowicz, M. (Eds.). (1974–). *Słownik prasłowiański* [SP] (Vols. 1–). Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Smułkowa, E. (Ed.). (2009). *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność: Vol. 2. Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Sobierajski, Z., & Burszta, J. (Eds.). (1979–2005). *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski* [AJKLW] (Vols. 1–11). Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Sokońska, U. (2005). *Leksykalno-stylistyczne cechy prozy Melchiora Wańkowicza na materiale reportaży z lat 1961–1974*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Spanatiĭ, L., Suprun, A., Tymchenko, M., & Tokar, V. (Eds.). (2018). *Slovnýk ukrains'kykh hovirok Buz'ko-Inhul's'koho mezhyrichchia* [SUGM]. Ilion.
- Sreznevskii, I. I. (1893–1912). *Materialy dlia slovaria drevnerusskogo iazyka po pis'mennym pamiatnikam* (Vols. 1–3). Tipografia Imperatorskoĭ Akademii Nauk.
- Stamirowska, Z., Perzowa, H., Kołodziejczykowa, D., & Sobolewska, K. (1987–2021). *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* [SOWM] (Vols. 1–9). Instytut Języka Polskiego PAN.
- Štefeková, E. (2006). *Lábe, lábe... Lábský nářečový slovník a všetko kršné, čo s ním súvisí*. Záhorské múzeum.
- Steuer, F. (1934). *Dialekt sułkowski*. Polska Akademia Umiejętności.
- Stieber, Z. (1956–1964). *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny* [AJDŁ] (Vols. 1–8). Łódzkie Towarzystwo Naukowe; Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Stieber, Z. (1966). *Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Stieber, Z., & Popowska-Taborska, H. (Eds.). (1964–1978). *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* [AJK] (Vols. 1–15). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Štolc, J., Buffa, F., & Habovštiak, A. (Eds.). (1968–1984). *Atlas slovenského jazyka* [ASJ] (Vols. 1–4). Slovenská akadémia vied.
- Sulimierski, F., Chlebowski, B., & Walewski, W. (1880–1902). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego* [SGKP] (Vols. 1–15). Kasa im. Józefa Mianowskiego.
- Sychta, B. (1967–1976). *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* (Vols. 1–7). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sychta, B. (1980–1985). *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej* [SychKoc] (Vols. 1–3). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- Sylwia. (2015). *Podlaska tołkanica (towkanica)*. Zielony Koperek – przepisy, poro-
dże i porady ogrodnicze. [https://zielonykoperek.pl/2015/06/podlaska-tolkani-
ca-tawkanica.html](https://zielonykoperek.pl/2015/06/podlaska-tolkani-
ca-tawkanica.html)
- Szymańska, J. (2012). *Podlasie: Cz. 2. Teksty pieśni powszechnych*. Instytut Sztuki
PAN.
- Szymczak, M. (1966). *Nazwy stopni pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego
w historii i dialektach języka polskiego*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tarnacki, J. (1939). *Studia porównawcze nad geografią wyrazów (Polesie – Mazowsze)*.
Zakłady Graficzne “Drukarnia Bankowa”.
- Taszycki, W. (Ed.). (1950–1965). *Słownik staropolskich nazw osobowych* [SSNO]
(Vols. 1–7). Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii
Nauk.
- Tolstoï, N. (Ed.). (1968). *Leksika Poles'ia: Materialy dlia polesskogo dialektного
slovaria* [LPol]. Nauka.
- Tomaszewski, A. (1930). *Gwara Łopienna i okolicy w północnej Wielkopolsce*.
Polska Akademia Umiejętności.
- Trubachev, O. (1966). Remeslennaia terminologiiia v slavianskikh iazykakh (étimologiiia
i opyt gruppovoï rekonstruktsii). Nauka.
- Trubachev, O., Zhuravlev, A., & Varbot, Zh. (Eds.). (1974–). *Ėtimologicheskii slovar'
slavianskikh iazykov: Praslavianskii leksicheskii fond* [ESSJ] (Vols. 1–). Nauka.
- Turska, H. (1982). O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie.
Studia nad polszczyzną kresową, 1, 19–121.
- Tymchenko, IE. (2002–2003). *Materialy do slovnyka pysemnoi ta knyzhnoi ukrains'koï
movy XV–XVIII st.* (V. Nimchuk & H. Lysa, Eds.; Vols. 1–2). Instytut ukrains'koï
movy Natsional'noi Akademii Nauk Ukraïny; Ukraïns'ka Vil'na Akademiia
Nauk u SShA.
- Urbańczyk, S. (Ed.). (1953–2004). *Słownik staropolski* [SSTp] (Vols. 1–11). Zakład
Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Vakhros, I. (1959). Naimenovaniia obuvi v russkom iazyke. I. Drevneishie naime-
novaniia, do petrovskoi épokhi. Institut po izucheniiu SSSR v Finliandii.
- Vashchanka, A. (2017). *Belaruskaia kukhnia*. “Belarus”.
- Walicki, A. (1886). *Błędy nasze w mowie i piśmie ku szkodzie języka polskiego po-
pełniane oraz prowincjonalizmy* (3. wyd.). Gebethner i Wolff.
- Witkowski, W. (2013). Jeszcze raz o najdawniejszych zapożyczeniach ruskich
(wschodniosłowiańskich) w języku polskim. *Rocznik Sławistyczny*, 57, 159–167.
- Wójtowicz, J. (1966). *Charakterystyka fonetyczna gwar między Wisłą, Sanem,
Wisłokiem i Wisłoką*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wronicz, J. (Ed.). (1995). *Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego* [SGŚC 1]. Polskie
Towarzystwo Ludoznawcze.
- Wronicz, J. (Ed.). (2010). *Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego* [SGŚC 2] (2nd.
ed., enlarged). Galeria “Na Gojach”
- Wyderka, B. (Ed.). (2000–2024). *Słownik gwar śląskich* [SGŚ] (Vols. 1–18).
Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

- Załęski, W. (2005). *Z supraskiego na nasze: Słownik gwary supraskiej*. Collegium Suprasliense.
- Zawadzka, W. (1913). *Kucharka litewska*. [https://pl.wikisource.org/wiki/Kucharka_litewska_\(1913\)](https://pl.wikisource.org/wiki/Kucharka_litewska_(1913))
- Zdancewicz, T. (1964). Wpływy litewskie i wschodniosłowiańskie w polskich gwarach pod Sejnam. *Acta Baltico-Slavica*, 1, 227–246.
- Zdancewicz, T. (1966). *Wpływy białoruskie w polskich gwarach pod Sejnam. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk*.
- Zdaniukiewicz, A. A. (1972). *Gwara Łopatowszczyzny: fonetyka, fleksja, słownictwo*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Zdanowicz, A., Bohusz Szyszko, M., Filipowicz, J., Tomaszewicz, W., Czepeliński, F., Korotyński, W., & Trentowski, B. (1861). *Słownik języka polskiego* [SWił] (Vols. 1–2). Wydany staraniem i kosztem Maurycego Orgelbranda.
- ZHuraŭski, A., & Bulyka, A. (Eds.). (1982–2017). *Histarychny sloŭnik belaruskaj movy* [HSBM] (Vols. 1–37). Belarускаia navuka.
- Żelechowski, E. (1886). *Ruthenisch-deutsches Wörterbuch* (Vols. 1–2). Druckerei des Szewczenko-Vereins.

Spis miejscowości

W spisie podajemy nazwy miejscowości, z których pochodzi cytowany materiał i numer strony w książce (pierwsza kolumna). Przynależność administracyjna jest zgodna z obecnie (2026 r.) obowiązującym podziałem na gminy, powiaty, województwa na obszarze Polski. Jeśli miejscowość jest siedzibą gminy, nie powtarzamy jej w trzeciej kolumnie. W tekście zostało wymienione przyporządkowanie według źródła, z którego pochodzą przykłady. Dla miejscowości w innych państwach podano w ostatniej kolumnie nazwę kraju oraz odpowiedniki podziału administracyjnego.

Nazwa miejscowości	Endonim	Gmina	Powiat/rejon/okres itd.	Województwo/obwód/kraj itd.	Kraj
Augustów			augustowski	podlaskie	
Baciki Średnie		Siemiatycze	siemiatycki	podlaskie	
Baranowicze	Баранавічы		Баранавіцкі раён	Брэсцкая вобласць	Białoruś
Baborów (dawniej Baworów)			głubczycki	śląskie	
Berezowica Mała	Мала Березовиця		Тернопільський район	Тернопільська область	Ukraina
Berezów	Нижній Березів		Косівський район	Івано-Франківська область	Ukraina
Bęćkowo		Szczuczyn	grajewski	podlaskie	
Biała Podlaska			bialski	lubelskie	
Białe	Біле		Львівський район	Львівська область	Ukraina
Białka		Radzyń Podlaski	radzyński	lubelskie	

Nazwa miejscowości	Endonim	Gmina	Powiat/rejon/okres itd.	Województwo/obwód/kraj itd.	Kraj
Białystok			białostocki	podlaskie	
Bielsk Podlaski			bielski	podlaskie	
Bienduszka		Zbójna	łomżyński	podlaskie	
Bilwinowo		Szypliszki	suwalski	podlaskie	
Biłgoraj			biłgorajski	lubelskie	
Binduga		Sarnaki	łosicki	mazowieckie	
Binduga		Konarzyny	chojnicki	pomorskie	
Binduga		Chorzele	przasnyski	mazowieckie	
Binduga (dawniej Winduga), osada, do 2023 r. część wsi Ruś		Stawiguda	olsztyński	warmińsko-mazurskie	
Bindugi (część wsi Kania Polska)		Serock	legionowski	mazowieckie	
Bindużka		Rzewnie	makowski	mazowieckie	
Bindziuga (od 1998 r. Bieńdziuga)		Michałow	białostocki	podlaskie	
Blizne		Jasienica Rosielna	brzozowski	podkarpackie	
Błotków Duży (dzielnica Terespoła)			białski	lubelskie	
Bobrowniki		Gródek	białostocki	podlaskie	
Bobrówka		Jaświły	moniecki	podlaskie	
Bobrujsk	Бабруйск		Бабруйскі раён	Магілёўская вобласць	Białoruś
Bohatyrowicze	Багатырэ-вічы		Мастоўскі раён	Гродзенская вобласць	Białoruś
Bolechów	Болехів		Калуський район	ІваноФ-ранківська область	Ukraina
Borki Wielkie	Великі Бірки		Тернопільський район	Тернопільська область	Ukraina
Boryczówka	Боричівка		Тернопільський район	Тернопільська область	Ukraina
Brańsk			bielski	podlaskie	
Brasław	Браслаў		Браслаўскі раён	Віцебская вобласць	Białoruś

Nazwa miejscowości	Endonim	Gmina	Powiat/rejon/okres itd.	Województwo/obwód/kraj itd.	Kraj
Brezno	Brezno		Okres Brezno	Banskobystrický kraj	Słowacja
Brok			ostrowski	mazowieckie	
Brzesko			brzeski	małopolskie	
Brześć	Брэст		Брэсцкі раён	Брэсцкая вобласць	Białoruś
Brzeźno		Dorohusk	chełmski	lubelskie	
Brzozów			brzozowski	podkarpackie	
Buczacz	Бучач		Чортківський район	Тернопільська область	Ukraina
Budki		Kowale Oleckie	olecki	warmińsko-mazurskie	
Budy		Białowieża	hajnowski	podlaskie	
Budzisz		Dzierżgoń	sztumski	pomorskie	
Busko			buski	lubelskie	
Bydgoszcz				kujawsko-pomorskie	
Celje			Mestna občina Celje	Savinjska statistična regija	Słowenia
Chełm			chełmski	lubelskie	
Chełmo		Masłówice	radomsczański	łódzkie	
Choroszcz			białostocki	podlaskie	
Chrzanów			chrzanowski	małopolskie	
Ciechanowiec			wysokomazowiecki	podlaskie	
Czerewki		Juchnowiec Kościelny	białostocki	podlaskie	
Czerkasy	Черкаси		Черкаський район	Черкаська область	Ukraina
Czeskie Budziejowice	České Budějovice		Okres České Budějovice	Jihočeský kraj	Czechy
Częstochowa			częstochowski	śląskie	
Człuchów			człuchowski	pomorskie	
Dańce		Hanna	włodawski	lubelskie	
Dąbrowa Białostocka			sokółski	podlaskie	
Dąbrowa Tarnowska			dąbrowski	małopolskie	
Degucie		Sejny	sejneński	podlaskie	

Nazwa miejscowości	Endonim	Gmina	Powiat/rejon/okres itd.	Województwo/obwód/kraj itd.	Kraj
Degucie pod Gołdapią		Dubeninki	gołdapski	warmińsko-mazurskie	
Delejów	Делієве		Івано-Франківський район	Івано-Франківська область	Ukraina
Derewiczna		Komarówka Podlaska	radzyński	lubelskie	
Dmitrowicze	Дзмітравічы		Камянецкі раён	Брэсцкая вобласць	Białoruś
Dobra Szlacheczka		Sanok	sanocki	podkarpackie	
Dobryń		Zalesie	białski	lubelskie	
Dobrzyniewo Duże			białostocki	podlaskie	
Dojlidy	Dailidės		Šalčininkų rajono	Vilniaus apskritis	Litwa
Domaniewek		Dalików	poddębicki	łódzkie	
Domaradz			brzozowski	podkarpackie	
Drohobycz	Дрогобич		Дрогобицький район	Львівська область	Ukraina
Dubica		Wisznice	białski	lubelskie	
Duliby	Дуліби		Чортківський район	Тернопільська область	Ukraina
Dywity			olsztyński	warmińsko-mazurskie	
Ejszyszki	Eišiškės		Šalčininkų rajono savivaldybė	Vilniaus apskritis	Litwa
Elżbiecin		Kodeń	białski	lubelskie	
Firlejów	Липівка (od 1570 r. do 1946 r. Фірлеїв)		Івано-Франківський район	Івано-Франківська область	Ukraina
Garwolin			garwoliński	mazowieckie	
Gdańsk			gdański	pomorskie	
Giżycko			giżycki	warmińsko-mazurskie	
Glinny Stok		Siemień	parczewski	lubelskie	
Głogów Małopolski			rzeszowski	podkarpackie	
Gorlice			gorlicki	małopolskie	

Nazwa miejscowości	Endonim	Gmina	Powiat/rejon/okres itd.	Województwo/obwód/kraj itd.	Kraj
Grodno	Гродна Гродзен- ская		Гродзенскі раён	Гродзенская вобласць	Białoruś
Grójec			grójecki	mazowieckie	
Hajnówka			hajnowski	podlaskie	
Halicz	Галич		Івано- Франківський район	Івано- Франківська область	Ukraina
Hanaczów	Ганачівка		Львівський район	Львівська область	Ukraina
Hanna		Hanna	włodawski	lubelskie	
Hańsk (Pierwszy, Drugi)		Hańsk	włodawski	lubelskie	
Hłomcza (koło Sanoka)		Sanok	sanocki	podkarpackie	
Hołówki Duże		Juchnowiec Kościelny	białostocki	podlaskie	
Homel	Гомель		Гомельскі раён	Гомельская вобласць	Białoruś
Horodyszcze		Wisznice	bialski	lubelskie	
Horostyte		Wyryki	włodawski	lubelskie	
Hreczany (obec- nie dzielnica Chmielnickiego/ Płoskirowa)	Гречани (мікро- район м. Хмельни- цький)		Хмельницький район	Хмельницька область	Ukraina
Hrubieszów			hrubieszowski	lubelskie	
Huszczka		Łomazy	bialski	lubelskie	
Ignalino	Ignalina		Ignalinos rajono savivaldybė	Utenos apskritis	Litwa
Ilnik	Ільник		Самбірський район	Львівська область	Ukraina
Iłża			radomski	mazowieckie	
Iwonicz-Zdrój			krośnieński	podkarpackie	
Jacnia		Adamów	zamojski	lubelskie	
Jagłowo		Sztabin	augustowski	podlaskie	
Jakubowice Koń- skie		Niemce	lubelski	lubelskie	
Janówka		Hanna	włodawski	lubelskie	
Jarosław			jarosławski	podkarpackie	

Nazwa miejscowości	Endonim	Gmina	Powiat/rejon/ okres itd.	Województwo/ obwód/kraj itd.	Kraj
Jasło			jasielski	podkarpackie	
Jeziorosy	Zarasai		Zarasų rajonas	Utenos apskritis	Litwa
Jeżowe			niżański	podkarpackie	
Kaczanówka	Качанівка		Тернопільський район	Тернопільська область	Ukraina
Kalisz			kaliski	wielkopolskie	
Kalnica		Cisna	leski	podkarpackie	
Kameňany			okres Revúca	Banskobystrický kraj	Słowacja
Kamieniec Podolski	Кам'янець Подільський		Кам'янець Подільський район	Хмельницька область	Ukraina
Kania Polska		Serock	legionowski	mazowieckie	
Karpowicze		Suchowola	sokólski	podlaskie	
Kartuzy			kartuski	pomorskie	
Karwica		Ruciane- -Nida	piski	warmińsko-mazurskie	
Kąty		Kodeń	białski	lubelskie	
Kielce			kielecki	świętokrzyskie	
Kleszczele			hajnowski	podlaskie	
Klewinowo		Juchnowiec Kościelny	białostocki	podlaskie	
Knyszyn			moniecki	podlaskie	
Kobylanka		Michałow	białostocki	podlaskie	
Kolbuszowa			kolbuszowski	podkarpackie	
Kołacze		Stary Brus	włodawski	lubelskie	
Kołodno- -Lisowszczyzna	Колодне (do 1954 r. Колодно-Лі- совеччина)		Тернопільський район	Тернопільська область	Ukraina
Kołomyja	Коломия		Коломийський район	Івано-Франківська область	Ukraina
Końtów	Колтів		Золочівський район	Львівська область	Ukraina
Komańcza			sanocki	podkarpackie	
Komarno	Комарно		Львівський район	Львівська область	Ukraina
Kombornia		Korczyna	krośnieński	podkarpackie	

Nazwa miejscowości	Endonim	Gmina	Powiat/rejon/ okres itd.	Województwo/ obwód/kraj itd.	Kraj
Kopyłów		Horodło	hrubieszowski	lubelskie	
Kornica p. Nowa Kornica, Stara Kornica					
Korobczyce	Каробчы- цы		Гродзенскі раён	Гродзенская вобласць	Białoruś
Korolówka		Włodawa	włodawski	lubelskie	
Kościąn			kościąński	wielkopolskie	
Kowel	Ковель		Ковельський район	Волинська область	Ukraina
Kozienice			kozienicki	mazowieckie	
Kozłów	Кізілів		Золочівський район	Львівська область	Ukraina
Kraków			krakowski	małopolskie	
Kramsk			koniński	wielkopolskie	
Krapkowice			krapkowicki	opolskie	
Krasne		Stary Zamość	zamojski	lubelskie	
Krasnystaw			krasnostawski	lubelskie	
Kraśnik			kraśnicki	lubelskie	
Krosno			krośnieński	podkarpackie	
Krowinka	Кровинка		Тернопільсь- кий район	Тернопільська область	Ukraina
Krzyże		Ruciane- -Nida	piski	warmińsko-ma- zurskie	
Książnice Wielkie		Koszyce	proszowicki	małopolskie	
Kuleczyn		Hańsk	włodawski	lubelskie	
Kuplisk		Janów	sokólski	podlaskie	
Kuraszewo		Kleszczele	hajnowski	podlaskie	
Kurowszczyzna		Sokółka	sokólski	podlaskie	
Kursk	Курск		Курский район	Курская область	Rosja
Kuźmina		Bircza	przemyski	podkarpackie	
Landwarów	Lentvaris		Trakų rajono savivaldybė	Vilniaus ap- skritis	Litwa
Limanowa			limanowski	małopolskie	
Lipino			sokólski	podlaskie	
Lubaczów			lubaczowski	podkarpackie	

Nazwa miejscowości	Endonim	Gmina	Powiat/rejon/ okres itd.	Województwo/ obwód/kraj itd.	Kraj
Lubatowa			krośnieński	podkarpackie	
Lubień		Wyryki	włodawski	lubelskie	
Lubieszów	Любешів		Камінь- Каширський район	Волинська область	Ukraina
Lublin			lubelski	lubelskie	
Lwów	Львів		Луцький район	Львівська область	Ukraina
Łapy			białostocki	podlaskie	
Łask			łaski	łódzkie	
Łempice		Ciechano- wiec	wysokomazo- wiecki	podlaskie	
Łęki		Kotuń	siedlecki	mazowieckie	
Łohojsk	Лагойск		Лагойскі раён	Мінская вобласць	Białoruś
Łomazy			białski	lubelskie	
Łomża			łomżyński	podlaskie	
Łopatowszczy- zna	Lopatiškės		Vilniaus rajono savivaldybė	Vilniaus ap- skrītis	Litwa
Łopienno		Mieleszyn	gnieźnieński	wielkopolskie	
Łosice			łosicki	mazowieckie	
Łowicz			łowicki	łódzkie	
Łódź			łódzki	łódzkie	
Łubień	Лубень		Стаўбцоўскі раён	Мінская вобласць	Białoruś
Łuck	Луцьк		Луцький район	Волинська область	Ukraina
Łukno	Lukna		Švenčionių rajo- no savivaldybė	Vilniaus ap- skrītis	Litwa
Łuków			łukowski	lubelskie	
Macoszyn Duży		Wola Uhru- ska	włodawski	lubelskie	
Macoszyn Mały		Hańsk	włodawski	lubelskie	
Maćkowce	Мацьківці		Хмельницький район	Хмельницька область	Ukraina
Magdalenowo		Suwałki	suwalski	podlaskie	
Majdan		Nowa Sarżyna	leżajski	podkarpackie	
Majdańska Huta	Майдан		Дубенський район	Рівненська область	Ukraina

Nazwa miejscowości	Endonim	Gmina	Powiat/rejon/ okres itd.	Województwo/ obwód/kraj itd.	Kraj
Malbork			malborski	pomorskie	
Maribor			Mestna občina Maribor	Podravska stati- stična regija	Słowenia
Mejszagoła	Maišiagala		Vilniaus rajono savivaldybė	Vilniaus ap- skritis	Litwa
Mętna		Mielnik	siemiatycki	podlaskie	
Michałow			białostocki	podlaskie	
Michałówka		Radymno	jarosławski	podkarpackie	
Miechów			miechowski	małopolskie	
Mielec			mielecki	podkarpackie	
Mielnik			siemiatycki	podlaskie	
Miękinia			średzki	dolnośląskie	
Miękinki koło Wyszogrodu		Hów	sochaczewski	mazowieckie	
Miękiny koło Wyszogrodu		Hów	sochaczewski	mazowieckie	
Milno	Мильне		Тернопіль- ський район	Тернопільська область	Ukraina
Miłkowice Janki		Drohiczyn	siemiatycki	podlaskie	
Miłkowice Maćki		Drohiczyn	siemiatycki	podlaskie	
Miłkowice Paszki		Drohiczyn	siemiatycki	podlaskie	
Mińsk	Мінск		Мінскі раён	Мінская вобласць	Białoruś
Mińsk Mazowiecki			miński	mazowieckie	
Mohylew	Магілёў		Магілёўскі раён	Магілёўская вобласць	Białoruś
Mońki			moniecki	podlaskie	
Mosty		Podedwó- rze	parczewski	lubelskie	
Mosty Wielkie	Великі Мости		Шептицький район	Львівська область	Ukraina
Mrażowo			mrażowski	warmińsko-ma- zurskie	
Muszyna			nowosądecki	małopolskie	
Myto nad Ďuberom			Okres Brezno	Banskobystric- ký kraj	Słowacja
Niebieszczany		Sanok	sanocki	podkarpackie	

Nazwa miejscowości	Endonim	Gmina	Powiat/rejon/okres itd.	Województwo/obwód/kraj itd.	Kraj
Niemirów		Mielnik	siemiatycki	podlaskie	
Niżankowice	Нижанковичі		Самбірський район	Львівська область	Ukraina
Nomiki		Sokółka	sokólski	podlaskie	
Nowogród (Wielki)	Велікий Навгород		Новгородський район	Новгородская область	Rosja
Nowogródek	Навагрудак		Навагрудскі раён	Гродзенская вобласць	Białoruś
Nowy Sącz			nowosądecki	małopolskie	
Olecko			olecki	warmińsko-mazurskie	
Olesno			oleski	opolskie	
Oleszkowce	Олешківці		Хмельницький район	Хмельницька область	Ukraina
Olsztyn			olsztyński	warmińsko-mazurskie	
Opatów			opatowski	świętokrzyskie	
Opoczno			opoczyński	łódzkie	
Orenburg	Оренбург		Оренбургский район	Оренбургская область	Rosja
Orchówek		Włodawa	włodawski	lubelskie	
Osowa		Bychawa	lubelski	lubelskie	
Ossowa		Wołyń	radzyński	lubelskie	
Ostrolęka			ostrolęcki	mazowieckie	
Ostrów Mazowiecka			ostrowski	mazowieckie	
Parcewo		Bielsk Podlaski	bielski	podlaskie	
Parczew			parczewski	lubelskie	
Pińsk	Пінск		Пінскі раён	Брэсцкая вобласць	Białoruś
Piotrków Trybunalski			piotrkowski	łódzkie	
Płazów		Narol	lubaczowski	podkarpackie	
Płoskirów p. Chmielnicki					
Podjazy	Pòdjazë	Sulęczyno	kartuski	pomorskie	
Polana		Czarna	bieszczadzki	podkarpackie	
Polanki		Solina	leski	podkarpackie	

Nazwa miejscowości	Endonim	Gmina	Powiat/rejon/ okres itd.	Województwo/ obwód/kraj itd.	Kraj
Poleckiszki	Паляцкішкі		Воранаўскі раён	Гродзенская вобласць	Białoruś
Policzna		Kleszczele	hajnowski	podlaskie	
Polubicze (obecnie Polubicze Dworskie)		Wisznice	bialski	lubelskie	
Połock	Полацк		Полацкі раён	Віцебская вобласць	Białoruś
Połtawa	Полтава		Полтавський район	Полтавська область	Ukraina
Proniewicze		Bielsk Podlaski	bielski	podlaskie	
Prudczany			dawny pow. trocki		Litwa
Prużany	Пружаны		Пружанскі раён	Брэсцкая вобласць	Białoruś
Przasnysz			przasnyski	mazowieckie	
Przemyśl			przemyski	podkarpackie	
Przemyślany	Перемишляни		Львівський район	Львівська область	Ukraina
Przerośl			suwalski	podlaskie	
Przyłęków		Świnna	żywiecki	śląskie	
Psków	Псков			Псковская область	Rosja
Pszczółczyn		Kobylin-Borzymy	wysokomazowiecki	podlaskie	
Puławy			puławski	lubelskie	
Pułtusk			pułtusi	mazowieckie	
Racibórz			raciborski	śląskie	
Raczki			suwalski	podlaskie	
Radom			radomski	mazowieckie	
Radzyń Podlaski			radzyński	lubelskie	
Raków	Раків		Калуський район	Івано-Франківська область	Ukraina
Revúca			okres Revúca	Banskobystrický kraj	Słowacja
Rogacze		Milejczyce	siemiatycki	podlaskie	
Rogi		Miejsce Piastowe	krośnieńskie	podkarpackie	

Nazwa miejscowości	Endonim	Gmina	Powiat/rejon/okres itd.	Województwo/obwód/kraj itd.	Kraj
Romanów	Романів		Львівський район	Львівська область	Ukraina
Romanów	Романів		Луцький район	Волинська область	Ukraina
Rozwadówka		Sosnówka	bialski	lubelskie	
Równe	Рівне		Рівненський район	Рівненська область	Ukraina
Różanka	Рожанка		Львівський район	Львівська область	Ukraina
Rybnik			rybnickie	śląskie	
Rymanów			krośnieński	podkarpackie	
Rzeczycza	Рэчыца		Рэчыцкі раён	Гомельская вобласць	Białoruś
Rzeszów			rzeszowski	podkarpackie	
Rzewuszkі	Ревушки		Ковельський район	Волинська область	Ukraina
Saczkowce		Kuźnica	sokólski	podlaskie	
Sanok			sanocki	podkarpackie	
Sarny	Сарни		Сарненський район	Рівненська область	Ukraina
Sarzyna			leżajski	podkarpackie	
Sejny			sejneński	podlaskie	
Serock			legionowski	mazowieckie	
Sępólno Krajeńskie			sępoleński	kujawsko-pomorskie	
Siabierki	Цеберка (do 1946 r. Сяберка)		Житомирський район	Житомирська область	Ukraina
Siedlce			siedlecki	mazowieckie	
Siedliska		Lubycza Królewska	tomaszowski	lubelskie	
Sielce		Leśniowice	chełmski	lubelskie	
Siemianówka	Семенівка		Львівський район	Львівська область	Ukraina
Siemiatycze			siemiatycki	podlaskie	
Siemno	Сянно		Сенненскі раён	Віцебская вобласць	Białoruś
Sieradz			sieradzki	łódzkie	
Skierniewice			skierniewicki	łódzkie	

Nazwa miejscowości	Endonim	Gmina	Powiat/rejon/ okres itd.	Województwo/ obwód/kraj itd.	Kraj
Skołyszów		Radymno	jarosławski	podkarpackie	
Sławatycze			bialski	lubelskie	
Sławuta	Славу́та		Шепетівський район	Хмельницька область	Ukraina
Słomianka		Jasionówka	moniecki	podlaskie	
Słonim	Слоні́м		Слоні́мскі раён	Гродзенская вобласць	Białoruś
Słupsk			słupski	pomorskie	
Smoleńsk	Смоленск			Смоленская область	Rosja
Smołwy	Smalvos		Zarasų rajono savivaldybė	Utenos apskritis	Litwa
Sokołów Małopolski			rzeszowski	podkarpackie	
Sokołów Podlaski			sokołowski	mazowieckie	
Sokółka			sokólski	podlaskie	
Sorocko	Соро́цьке		Тернопільський район	Тернопільська область	Ukraina
Sosnówka			bialski	lubelskie	
Stanisławów	Івано-Франківськ (do 1962 r. Станіславів, Станіслав)		Івано-Франківський район	Івано-Франківська область	Ukraina
Stara Huta (nie istnieje od 1945 r.)	Obecnie włączona do wsi Завадівка		Чортківський район	Тернопільська область	Ukraina
Stare Haby	Старыя Га́бы		Мядзельскі раён	Мінская вобласць	Białoruś
Stulno		Wola Uhruska	włodawski	lubelskie	
Suchawa		Wyryki	włodawski	lubelskie	
Suchożebry			siedlecki	mazowieckie	
Supraśl			białostocki	podlaskie	
Suraz			białostocki	podlaskie	
Suwałki			suwalski	podlaskie	
Swatki	Сваткі		Мядзельскі раён	Мінская вобласць	Białoruś

Nazwa miejscowości	Endonim	Gmina	Powiat/rejon/okres itd.	Województwo/obwód/kraj itd.	Kraj
Szczuczyn		Szczuczyn	grajewski	podlaskie	
Szóstka		Drelów	bialski	lubelskie	
Sztumska Wieś			sztumski	pomorskie	
Ślemień			żywiecki	śląskie	
Śrem			śremski	wielkopolskie	
Świerże		Dorohusk	chełmski	lubelskie	
Święciany	Švenčionys		Švenčionių rajono savivaldybė	Vilniaus apskritis	Litwa
Świętniki	Šventininkai		Trakų rajono savivaldybė	Vilniaus apskritis	Litwa
Tarnawka		Markowa	łańcucki	podkarpackie	
Tarnobrzeg			tarnobrzesci	podkarpackie	
Tarnopol	Тернопіль		Тернопільський район	Тернопільська область	Ukraina
Tarnowskie Góry			tarnogórski	śląskie	
Tarnów			tarnowski	małopolskie	
Tjudiw	Тюдів		Косівський район	Івано-Франківська область	Ukraina
Tomaszów Lubelski			tomaszowski	lubelskie	
Trembowla	Теребовля		Тернопільський район	Тернопільська область	Ukraina
Troki	Trakai		Trakų rajono savivaldybė	Vilniaus apskritis	Litwa
Tryklaciszki	Triklotiškė		Ignalinos rajono savivaldybė	Utenos apskritis	Litwa
Tuchola	Těchòlò		tucholski	pomorskie	
Tuligłowy	Тулиголове		Львівський район	Львівська область	Ukraina
Turgiele	Turgeliai		Šalčininkų rajono savivaldybė	Vilniaus apskritis	Litwa
Turów	Тураў		Жыткавіцкі раён	Гомельская вобласць	Białoruś
Twer	Тверь			Тверская область	Rosja
Tykocin			białostocki	podlaskie	

Nazwa miejscowości	Endonim	Gmina	Powiat/rejon/okres itd.	Województwo/obwód/kraj itd.	Kraj
Tyniewicze		Narew	hajnowski	podlaskie	
Udrysze			zamojski	lubelskie	
Uljanowski (dawniej Symbirsk)	Ульяновск			Ульяновская область	Rosja
Użgorod	Ужгород		Ужгородський район	Закарпатська область	Ukraina
Warszawa				mazowieckie	
Wejherowo			wejherowski	pomorskie	
Węgrów			węgrowski	mazowieckie	
Widelka			kolbuszowski	podkarpackie	
Widugiry	Vidugiris		Vilniaus rajono savivaldybė	Vilniaus apskritis	Litwa
Wieluń			wieluński	łódzkie	
Wierzbiga		Urzędów	kraśnicki	lubelskie	
Wierzbowiec	Вербівці		Тернопільський район	Тернопільська область	Ukraina
Wierzchjedlina		Sokółka	sokólski	podlaskie	
Wilno	Vilnius			Vilniaus apskritis	Litwa
Wisznice			białski	lubelskie	
Wiśniew		Jakubów	miński	mazowieckie	
Wiśniowie pod Elkiem			ełcki	warmińsko-mazurskie	
Witebsk	Віцебск		Віцебскі раён	Віцебская вобласць	Białoruś
Włodawa			włodawski	lubelskie	
Włodzimierz Wołyński	Володимир (w latach 1944–2021 Володимир Волинський)		Володимир-Волинський район	Волинська область	Ukraina
Wojtkowa		Ustrzyki Dolne	bieszczadzki	podkarpackie	
Wojtkowice (Wojtkowice-Glinna)		Ciechanowiec	wysokomazowiecki	podlaskie	
Wola Jasienicka		Jasienica Rosielna	brzozowski	podkarpackie	

Nazwa miejscowości	Endonim	Gmina	Powiat/rejon/okres itd.	Województwo/obwód/kraj itd.	Kraj
Wola Uhruska			włodawski	lubelskie	
Wołczków	Маріям-піль (w 1983 r. Вовчків przyłączono do miejscowości Маріям-піль)		Івано-Франківський район	Івано-Франківська область	Ukraina
Wołczuchy	Вовчухи		Львівський район	Львівська область	Ukraina
Wołoczyska	Волочиськ		Хмельницький район	Хмельницька область	Ukraina
Wołostków	Волостків		Яворівський район	Львівська область	Ukraina
Woronów, Werenowo	Воранава		Воранаўскі раён	Гродзенская вобласць	Białoruś
Wółka Pilinowska		Konstantynów	bialski	lubelskie	
Wółka Plebańska		Biała Podlaska	bialski	lubelskie	
Wrocław			wrocławski	dolnośląskie	
Wyryki			włodawski	lubelskie	
Wysocze		Wąsewo	ostrowski	mazowieckie	
Wysokie Mazowieckie			wysokomazowiecki	podlaskie	
Zagroda		Siennica Różana	krasnostawski	lubelskie	
Zahajki		Drelów	bialski	lubelskie	
Załucze Stare p. Stare Załucze					
Zamość			zamojski	lubelskie	
Zawoja			suski	małopolskie	
Zawyki		Suraż	białostocki	podlaskie	
Zbereże		Wola Uhruska	włodawski	lubelskie	
Zdołbunów	Здолбунів		Рівненський район	Рівненська область	Ukraina
Zielona	Зелене		Чортківський район	Тернопільська область	Ukraina

Nazwa miejscowości	Endonim	Gmina	Powiat/rejon/ okres itd.	Województwo/ obwód/kraj itd.	Kraj
Zielona Góra			zielonogórski	lubuskie	
Złotoria		Choroszcz	białostocki	podlaskie	
Żdżarka		Hańsk	włodawski	lubelskie	
Żdżary		Łuków	łukowski	lubelskie	
Żółkiew	Жовква		Львівський район	Львівська область	Ukraina
Żuki		Terespol	białski	lubelskie	
Żuków		Włodawa	włodawski	lubelskie	
Żurawica			przemyski	podkarpackie	

Spis ilustracji

Il. 1.	Binduga na rzece Horyń, Dawigródek (obecnie Давыд-Гарадок w obwodzie brzeskim w Białorusi), 1929 r., fot. Bochnig, ze zbiorów Instytutu Sztuki PAN, nr negatywu 0000010947	20
Il. 2.	Drewno przygotowane do spławu na bindudze w Dawigródku, 1929 r., fot. Bochnig, ze zbiorów Instytutu Sztuki PAN, nr negatywu 0000010944.	21
Il. 3.	Encyklopedia powszechna t. 3, Orgelbrand, 1860	22
Il. 4.	Binduga koło Sarnak, wzdłuż linii brzegowej Bugu, 2024 r., fot. Rafał Dydycz.	24
Il. 5.	Kobieta w odświętnej chuście, Hola (powiat włodawski), ze zbiorów Instytutu Sztuki PAN, nr neg. 16 133	32
Il. 6.	Uzior ‘dolna część snopa’, fot. Dorota K. Rembiszewska	42
Il. 7.	Kołosza ‘nogawka’, fot. Helena Krasowska.	53
Il. 8.	Makutra, fot. Dorota K. Rembiszewska	68
Il. 9.	Nawlecza ‘poszewka na poduszkę’, Skansen-Muzeum Architektury Ludowej i Życia Codziennego (Закарпатський музей народної архітектури та побуту), Użgorod (Ukraina), 2019 r., fot. Dorota K. Rembiszewska.	74
Il. 10.	Niewiestka ‘synowa’, młoda mężatka w stroju odświętnym, Haczów (powiat krośnieński), 1959 r., ze Zbiorów Instytutu Sztuki PAN, nr neg. 18 640	78
Il. 11.	Żmykać ‘prac w ręku’, fot. Urszula Stanisł.	101

Spis map omawianych omawianych obszarów

Mapa 1. Pogranicze polsko-litewsko-białoruskie, na podstawie Google Maps oprac. Dorota K. Rembiszewska.	14
Mapa 2. Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie, na podstawie Google Maps oprac. Dorota K. Rembiszewska.	15
Mapa 3. Pogranicze litewsko-łotewsko-białoruskie, na podstawie Google Maps oprac. Dorota K. Rembiszewska.	16
Mapa 4. Pogranicze polsko-białoruskie, na podstawie Google Maps oprac. Dorota K. Rembiszewska oprac. Dorota K. Rembiszewska. .	17
Mapa 5. Pogranicze polsko-ukraińskie, część północna, na podstawie Google Maps oprac. Dorota K. Rembiszewska	18
Mapa 6. Pogranicze polsko-ukraińskie, część południowa, na podstawie Google Maps oprac. Dorota K. Rembiszewska	19

Pierwodruki

Rembiszewska, D. K., & Siatkowski, J. (2021). Nawiązania czy pożyczki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim? Cz. V. *Rocznik Sławistyczny*, 70, 101–147. <https://doi.org/10.24425/rslaw.2021.138342>:

1. *Binduga* ‘miejsce nad rzeką, gdzie składa się drzewo na spław, zbija tratwy i spuszcza się je na wodę’, ss. 102–104.
2. *Chaszczce* ‘gęstwina, krzaki, zarośla’, ss. 104–106.
3. *Chudoba* ‘zwierzęta domowe’, ss. 106–108.
4. *Chusta* ‘płat płótna lub innej tkaniny do ubioru’, *chusty* ‘bielizna’ (do prania’), ss. 108–110.
5. *Kołosza*, *chołosza* ‘nogawka’, *chołoszenie* ‘spodnie’, ss. 111–114.
6. *Łukno* i *ustaw* ‘naczynia na miód’, jednocześnie ‘miary miodu’, ss. 114–118.
7. *Miękiny* ‘plewy’, *miękusza* ‘miększy chleba’, ss. 118–119.
8. *Nawlecza*, *nawłoka*, *nawłoczka* ‘poszewka na poduszkę, na pierzynę’, ‘pokrowiec na meble’, ss. 120–122.
9. *Niewiasta*, *niewiastka* ‘synowa’, ss. 122–129.
10. *Żmykać* ‘pracować w ręku’, ss. 129–131.

Rembiszewska, D. K., & Siatkowski, J. (2023). Z północno-wschodniej leksyki regionalnej – *tołkanica*, *towkanica* ‘tłuczone kartofle’, *tołkacz* ‘tłuczek (w stępie), stępor’, ‘tłuczek do kartofli’. W B. Osowski, J. Kobus, P. Michalska-Górecka, & A. Piotrowska-Wojaczyk (Red.), *Język w regionie. Region w języku* (T. 5, ss. 361–372). Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”.

Rembiszewska, D. K., & Siatkowski, J. (2022). Rodzime czy ruskie? Rozważania o wzajemnych wpływach językowych na przykładzie dial. (*h*)u^zer, *uzior* ‘dolna część snopa’, *huzica* ‘kuper ptaków’, stpol. *huzno*

- ‘kuper ptaków’. *Rocznik Slawistyczny*, 71, 173–185. <https://doi.org/10.24425/rslaw.2022.142759>
- Rembiszewska, D. K., & Siatkowski, J. (2023). *Prymak, pr(z)ymak* ‘zięć przyjęty na gospodarkę żony’, *iść w prymy, w prymaki, w przystępy* ‘iść na gospodarkę żony’. W T. Jastremska & D. K. Rembiszewska (Red.), *Ad fontes: Źródła do badań dialektologicznych / Ad fontes: Джерела діалектологічних студій* (ss. 269–280). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. (Seria *Діалектологічні студії / Studia Gwarowe*).
- Rembiszewska, D. K., & Siatkowski, J. (2020). Польско-восточнославянское пограничье (синхронный и диахронный подходы). *Slavia Orientalis*, 69(3), 567–579. <https://doi.org/10.24425/slo.2020.134736>
- Siatkowski, J. (2022). *Leksem druĥ* ‘towarzysz’, ‘przyjaciel’ – czy jest pożyczką i skąd. *Zeszyty Łużyckie*, 57, 107–115. <https://doi.org/10.32798/zl.811>
- Rembiszewska, D. K., & Siatkowski, J. (2024). Parametry chronologiczne w badaniu leksyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim. W S. Niebrzegowska-Bartmińska & D. K. Rembiszewska (Red.), *Z polskich studiów slawistycznych: T. 14. Prace na XVII (ekstraordynaryjny) Międzynarodowy Kongres Slawistów w Paryżu w roku 2025: Cz. 2. Językoznawstwo* (ss. 188–200). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk. <https://hdl.handle.net/20.500.12528/2013>
1. *Kurdupel* ‘człowiek niski, niedorostek’ przezwisko ‘smarkacz’.
- Niepublikowane:
Kidać, kinąć ‘rzucać, rzucić’.
Makutra, makotra ‘gliniana misa do ucierania maku’.

Індекс выразоў

Яęzyкі славянскія

Беларускі

агу́зак 46
 агу́зык 46
 агу́сак 46
 агу́сык 46
 аду́зак 46
 бендзюга 23, 24
 бендзюгъ 24
 беньдзюга 23
 біндзю́га 24
 вуздзі́р 46
 ву́здры 46
 вузды́р 46
 вузы́р 46
 гуза́р 46
 гуздзе́р 46
 гузы́р 46
 дру́хна 40
 жмаць 103
 жмы́каць 103
 жмяць 103
 ісці на прымакі 88
 ісці на прымы 88
 калаша́ 54
 калашавіна́ 56
 калаші́ня 56
 кало́ша 54
 кало́шні 54, 56

кало́шніа 54
 кало́ша 54
 курду́пель 59
 курду́пый 61
 курду́пяль 59
 кхало́йша 54
 луко́шка 63
 ма́кацер 68
 макаце́р 68
 макаце́рт 68
 макі́тра 68
 макогón 100
 макогонъ 100
 мако́тар 68
 мако́тра 68
 мекі́на 72
 мякі́на 72
 на́валака 76
 на́валачка 74, 76
 на́валка 76
 на́валочка 76
 навалóчка 74, 76
 на́волочка 76
 навуле́чка 76
 наўле́чка 75, 76
 невеста 86
 невестка 86

нявэ́ста 83, 84
 нявэ́стка 83
 одгу́скі 46
 пайсці́ на прымакі́ 88
 пайсці́ на прымы́ 88
 пайсці́ ў прыма́ке 87
 пайсці́ ў прыма́кі 87
 пайсці́ ў пры́мачы 87
 пайсці́ ў пры́мічы 87
 пайсці́ ў пры́мы 88
 полвста́ва 66
 полуста́ба 66
 полуста́ва 66
 прій́мич 88
 прима́ка 87
 пры́ймак 87
 пры́ймаць 87
 пры́йсці на прымакі́ 88
 пры́йсці на прымы́ 88
 прыма́к 87
 прыма́ка 87
 прыма́ць 87
 пры́мень 87
 пры́мы 87
 сы́нава 86
 сынава́ 86
 сынава́я 86
 сыно́ва 86
 сыно́вая 86
 таўка́ч 96
 таўча́ніца 95
 таўча́ніца 95

кла́ііна 54
 клаі́іне 54

druhna 40
 lukno 63
 žmikati 102

таўчо́нікі 95
 таўчо́нка 95
 товкани́ца 95
 товканы́ца 95
 товканы́ц'а 95
 тоўка́ніца 95
 тоўка́ч 96
 тоўча́ная бу́льба 95
 тоўча́нка 95
 уде́гузок 46
 уздзі́р 46
 уздро́ 46
 узды́р 46
 узы́р 46
 ху́ста 33
 ху́ста 33
 ху́стка 33
 ху́стка 33
 ху́сты 33
 ху́стя 33

kalaš'a 55
 kološa 54
 kurdupec 59
 kurdupyj 59
 mak'ina 73
 n'avałačka 75
 n'avałačk'i 75
 n'a'v'estka 83
 n'i'v'esta 83
 n'i'v'estka 83
 syna'vaja 85

Bułgarski

кла́ііник 54
 клаі́іня 54

Czeski

žmejchat 102
 žmýchat 102

bindəgə 23
drëx 39
drëšë 39
drëšk 39
kurdëpel 59
kuřdupel 59

huzer 45
huzir 45
nawołokы 76
žтыkaty 102

luknješko 63

клашна 54

beńďuxa 21
beńżuxa 21
bienduga 22, 23
binduga 21, 22, 23, 24
bindužne 22
bindužnik 22
bindužny 22
biunduga 23
brach 36
brat 36
bydło 29, 30, 31
byďmo 30
byńduga 21
byńduha 21
byńďuxa 21
byńżuxa 21
bidz'uha 21
bind'uha 21
byda 85
ćisność 51

Kaszubski

k^urdūpāl 59
k^urdūpāls 59
kidac 50
kidac sq 50
kidnɔc 50
kĩnɔc 50

Łemkowski

невіста 84
невістка 84

Łużycki

luknaško 63

Macedoński

fust^lan 32
višt^lan 32

Polski

ćisność 51
dać makohona 99
doczka 80
donica 69
dōnica 69
druh 36, 37, 38, 39, 41
druhna 39, 40
druhowie 36, 37
druhowy 37
druh 36, 37, 38, 39, 41
druh dziewczostq̃b 38
druchna 39, 40, 41
druhowie 38
druχna 39
druyna 39
drusek 39, 40
druzek 39
druzek 40
družek 39, 40
dunica 70
dupa 47, 58

- dupka* 47
dupło 58
dziobane 95
dziupło 58
żyfki 85
gastrzyca 43
gąstrzycá 43
gąz 42, 48
gęszicza 42
gęzica 42, 48
gęźlica 42
gniecione 95
gonić 99
guz 42, 48
guzica 42, 43, 48
guzno 44
guźica 43
guźicá 43
haszcze 27
hołosznie 56
hustryca 43
huzer 45, 47, 49
(h)uzer 44, 47, 49
(h)uzero 49
huzica 42, 43, 49
huzier 48
huzir 45, 47, 49
huzno 42, 43, 49
hużar 48
hużel 48
hużer 48
(h)użera 49
huźicá 43
hużoró 48, 49
hużur 48
charszcz(e) 26
chaszcz 26, 27
chaszcza 26
chaszcze 26
charszcz(e) 26, 28
chaszcze plt. 27
chłtonąć 53
cholewa 54
choluśnik 56, 57
cholocznie 56
chołosza 53
chołosznie 53, 55, 56, 57
chołosznik 56, 57
chróst 27
chudoba 29, 30, 31
chudoba rogata 31
chusta 32, 34
chustczyna 34
chusteczka 34
chustka 32, 34
chusty 33, 34, 35
chuście 34
χudoba 31
iść w przyjmy 90
iść w prymaki 87
iść w prymy 87
iść w przystępy 87, 90, 93
Jach 36
Jan 36
kałosa 55
kałosza 55
kidać 50, 51
kidnąć 50
kinąć 50, 51
kinoć 52
kinóć 52
kinqć 52
kinońć 52
kinqńć 52
kinuć 50, 51, 52
kinuł 51, 52
klech 36
kleryk 36
klesznia 55
kłyść 85
kołosza 53, 55
kołoša 55
kołosznie 56, 57
komle 48
kordupel 58, 60
krzyże 43

- kurdowaty* 60
kurdupeć 58, 59, 60
kurdupek 60
kurdupel 58, 59, 60
kurdupelek 59, 60
kurduplowaty 60
kurdypel 60
kustrzycá 43
kidać 50
kinąć 50
kinoć 50, 52
kinuć 51, 52
kinuł 51
łyki 85
łuk 64
łuzor 48, 49
łuzoro 48, 49
łuzoró 48
łuzur 48
łukno 62, 63, 64
mak 99
makitra 70
makohon 99, 100
makohun 99
makotra 68, 69, 70, 71
makoun 98
makowert 98
makowrit 98
makutra 68, 69, 70
miakina 73
mekina 73
mienkina 73
miękieliny 72
miękina 72, 73
miękiny 72, 73
miękuszka 72, 73
miękwiny 72
miętkuszka 73
mńekuška 73
mńiguška 73
mąxkiny 72
mąŋk^lina 73
mąkeny 72
mąkina 72
mąkiny 72
mąkkeny 72
mąkkiny 72
mąkliny 72
mekuška 73
mélkuška 73
ménkina 72
ménkiny 72
męŋkuška 73
męŋk^lina 73
mikuška 73
mıŋkuška 73
mıŋk^lina 73
mıŋguška 73
mıŋkuška 73
na pszystempach 93
na pšystemp 93
nawleczechka 75
nawleczka 74, 75
nawleka 75
nawlekać 74
navlečka 75
navlečk'i 75
nawlečka 75
nawłoczka 74, 75, 76, 77
nawłoka 74, 76, 77
nawłóczka 76
nawłóczyć 74
nawołoczka 77
newessthami 79
newesta 79
newiesta 78
nevístka 81, 82
nev^lístka 84, 85
niechże 44
niewiasta 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85
niewiastecka 81
niewiastka 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85
niewiesta 78, 79, 82
niewiestka 78, 80, 81, 82, 84, 85
niewieście 79
niewistka 79, 80, 81, 82, 85, 86

- niwistka* 81
nyewiesta 79
nyewyestach 79
nyewyesthka 79
ńévasta 82, 84
ńévasta 83
ńévistka 81, 82, 83
ńévystka 84
ńév'astka 83
ńév'istka 83
ńévistka 82
ńívistka 82
ńívistka 82
ńyvistka 83
oduzdne 44
oduzne 44
odzior 47
omiękiny 72
onżor 48
ozera 48
ożura 48
ózeret 48
podziobane 95
pokinąć 51
połuczyć makohona 99
pójść w przystępy 93
preńjak 90
pryjmak 89, 91
prymaczeńko 91
prymak 87, 89, 90, 91, 92
prym'ak 91
prymaka 90, 92
prym'aka 90
prymy 90
prystępy 93
prystupnik 92
przeżmykać 104
przyjmak 89, 90, 91
przystępień 93
przystępy 93
prystęp'ěj 93
pszystempem 93
pszystempom 93
pšyjma 90
pšyjmak 90
pšymak 90
pšyšed na prymak'i 90
pšyšed na pryme 90
rozkidać 51
rzq̃p 43
skidać 51
stawne łukno 64
swach 36
swat 36
synowa 81, 84, 86
śm̃yχ 85
taukacz 97
tawkanica 94, 95
tawkanica z grochem 94
thucone 95
thuczek 97, 98
thuczone 95
thuczone kartofle 95
thukacz 98, 100
thukać 98
thukanica 95, 100
t̃uukac 98
tofkać 97
tolkacz 94, 96, 97, 98
tolkaczyki 98
tolkanica 94, 95
tolkanica z chłodnikiem 94
tolk'acz 97
toũkać 97
tovkać 97
towkacz 97
towkać 97
towkanica 94, 95
tulkanica 94
udzior 47, 49
udziory 47
ustaw 62, 65, 66
ustawne łukno 64
uzer 47, 48
uzera 47
uzery 47
uziero 47
uzior 42, 44, 47, 48, 49

uziora 49
 uziory 48, 49
 uziór 49
 uzora 49
 uzory 47
 uzyr 48
 użar 48
 użór 48
 użur 48
 uźur 48
 vużur 48, 49
 vųżur 41
 w przystępy 90
 w pšystempy pošet 93
 weselny druch 38
 więduga 22, 23
 winduga 22, 23
 wuzir 47
 wųżory 49
 wykidać 50

wytluczki 95
 wyżmykać 103
 zapraszać 44
 zjeść 44
 zmiekać 103
 zmykać 104
 znykać 103
 znykaty 103
 zńikać 103
 žmać 103
 žmakać 104
 žmiakać 103
 žmiekać 103
 žmńykać 103
 žmykać 101, 103, 104
 žmekać 104
 žmykać 103
 žnykać 103
 žńakać 104

Rosyjski

бендіюг 25
 бендіюга 25
 бендіюги 25
 бендіюжник 25
 биндіюг 25
 биндіюга 25
 биндіюжник 25
 взять в прімы 88
 жмы́кать 103
 калóши 54
 колóши 54
 курдۇп 58
 курдۇпель 58
 курдۇпик 58
 курдۇпка 58
 курдۇпый 58, 61
 лукóшко 63
 лукно 63
 лукно́ 63
 макатёръ 69
 макідра 69

макітра 69
 макогón 100
 макотёрть 69
 макотёр 69
 макóтра 69
 мяку́шка 73
 прийма́к 88
 прийма́ка 88
 пріма 88
 примáк 88
 примáка 88
 примáч 88
 прімень 88
 товка́ч 96
 толкачь 96
 хóлить 53
 ху́ста 33
 ху́стка 33
 ху́сты 33
 сы¹nova 86

Serbski i chorwacki

hlăča 54
hlăče 54
lukno 62

клăшња 54
клăшње 54
лукно 62

Słowacki

hološňe 56
hustečka 34
hustka 34
chološne 56
chust 34
chusta 34
chustka 34
chusty 34

xustečka 34
xustka 34
xustočka 34
kološňe 56
kordupel 61
lukna 63
lukno 63

šmikať 101
veľka xustka 34
višmikať 101
vižmikať 101
vyžmíchať 101
zimušna hustka 34
žimušna xustka 34
žmíchat 102
žmíchať 101
žmikac 102
žmikat 102
žmikať 101, 102
žmýchat 101
žmýkanie 101
žmýkať 102
žmýknúť 101

Słoweński

hláča 54
hláče 54
lukma 62

lukno 62
lókno 62
makóter 70

Słowiańskie (formy rekonstruowane)

**drugъ* 36, 37, 40, 41
 **druхъ* 36, 38, 40, 41
 **gъza* 42
 **gъzerъ* 44
 **gъzerъ* 45, 49
 **gъzerъje* 49
 **gъzica* 48
 **gъzyrъ* 44
 **gъzyrъ* 45, 49
 **gъzъ* 42, 48
 **guza* 42
 **guzerъ* 44

**guzerъ* 45, 49
 **guzerъje* 49
 **guzyrъ* 45
 **guzyrъ* 45
 **guzъ* 42, 48
 **χolča* 53
 **χoliti* 53
 **χolša* 53
 **χusta* 32
 **χutta* 32
 **χvatati* 32
 **χytiti* 32

*kolša 53
 *kolšna 54
 *kṇnodupь 58
 *kṇnodupljь 58
 *kurь 58
 *kydati 51
 *kydnoti 51
 *makoterь 70
 *makotьra 70

*makotьrtь 70
 *mieḡkinia 72
 *nevěsta 78, 83, 84, 85
 *nevěstьka 78, 83, 84, 85
 *prijьmati 87
 *synovA 85
 *tьlkanica 94, 95
 *žeti 101
 *žьmḡ 101

Ukraiński

byńduha 21
 byńduxa 21
 drúchna 40
 fusta 32
 fustka 32
 fustы 32
 guzer'ye 49
 huzar' 45
 h'uzero 45
 huziar 45
 h'uzir' 45
 huzyr 45
 huzy'ra 45
 h'uzer 45
 h'uzir 45
 h'uzor 45
 h'uzur 45
 huz'irok 45
 h'uz'irok 45
 chaszci 27
 chaszcz 27
 chaszcz 26, 27
 cho'lošne 56
 cho'lošni 56
 cho'lošn'i 56
 cho'lošn'i 56
 cho'lošne 56
 cho'uošne 56
 chuđoba 30
 cholóua 53
 χ'usta 32
 χ'ustka 32

χ'ust'a 32
 imu y nriúmu 88
 kl'ešna 55
 kl'ešna 55
 koł'oša 54
 koł'ošva 54
 krútiti 101
 kurdupel 58, 59, 60
 ū'uzora 45, 46
 makitra 70
 mak'otra 69
 menkina 72
 meńkiny 72
 myńkyny 72
 ne'v'istka 83
 ns'vistka 83
 ny'v'istka 83, 86
 prymak 90
 prystupnyk 90
 synova 86
 tlukač 97
 toúk'ač 97
 toúkan' ýc'a 94
 tovk'ač 96, 97
 towk'ač 97
 'uzer' 45
 'uzero 45
 'uzir 45
 'uzor 45
 użora 45
 v'uzara 45
 'vuzero 45

vuzeŕa 45
 vʹuzira 45
 vʹuzyryna 45
 vʹužir 45
 vʹužirka 45
 vʹužora 45
 vʹužori 45
 vʹužoryny 45, 46
 žmakaty 102
 žtykaty 102

бу́ти у при́ймах 88
 бендю́г 25
 бендю́га 25
 бендю́га 24, 25
 бендю́гї 24
 бендю́ги 24
 бендю́жник 25
 бендю́хї 25
 биндю́г 25
 биндю́ги 25
 биндю́гї 25
 биндю́жник 25
 го́лошва 54
 гу́зерʹ 45
 гу́зеро 45
 гу́зирʹ 45
 гу́зир 45
 гу́зирʹ 45
 глухі ха́ці 28
 гузи́ца 43
 гузни́ця 43
 гузі́р 45
 гузі́рь 45
 гузы́рь 45
 ді́кі ха́ці 28
 жи́ти у при́ймах 88
 жма́кані 102
 жма́кати 104
 жма́кати 102
 жма́ка́ти 102
 жма́катисі 102
 жмакува́ти 102

жме́акати 102
 жме́кати 102
 жми́кати 102
 жми́ка́ти 102
 жми́акати 102
 жмо́кати 102
 жмы́кати 102
 жне́кати 102
 зʹмі́кати 102
 зʹмі́екати 102
 кало́ша 54
 кало́шва 55
 коле́шва 55
 коло́ша 53, 54
 коло́шині 54
 крова́выи 33
 куло́шва 55
 курду́пель 58
 курду́пелька 59
 курду́пельный чоловік 59
 лисни́й йак мако́гʹін 100
 лу́кно 63
 лу́кно 63
 макатьо́р 68
 макі́тра 68
 мако́гін 99, 100
 мако́гʹін ли́зати 100
 мако́гон 99, 100
 макогонь 99
 ма́кортет 68
 ма́кортетъ 68
 макортетъ 68
 макоте́р 68
 макот́ра 68
 макʹігʹін 99
 макʹігон 99
 мякі́на 72
 мяку́шка 72
 на́волока 74, 76
 на́волочка 74, 76
 неві́стка 84
 ниві́стка 84
 пʹлести мако́гона 100

пош¹ов у прыст¹упы 92
 прейм¹ак 88
 прейм¹ачка 88
 прійм¹ачка 88
 прійм¹ак 88
 прійм¹ака 88
 прійм¹ач 88
 прійми 88
 пріймич 88
 пріймичка 88
 прист¹ати у прійм¹аки 88
 прист¹упа 92
 синов¹а 86
 скидати 51
 товканіц¹'а 94
 товканіця 95
 товк¹ач 96
 толк¹ач 96
 тоўканіц¹'а 95
 туўканіц¹'а 95
 устав 66
 фўста 33
 фустына 33
 фўстка 33

хащ 27, 28
 х¹ащ 28
 х¹аща 27, 28
 хащ¹і 26, 27
 х¹ащ¹і 28
 х¹олошва 54
 хўста 33
 хўсти 33
 хўстка 33
 хўстя 33
 хашник 27
 хащавін¹а 27
 хащін¹а 28
 хащникъ 27
 хащъ 27
 хв¹ащ¹і 28
 хл¹ошва 54
 холіти 53
 хол¹ос 'н'і 56
 хол¹оша 54
 хол¹ошні 54, 56
 хол¹ошн 'і 56
 хустка 33
 хусты 33

Wschodniostowiańskie

adžym¹ac' 103
 adžym¹ac'i 103
 bidz'uha 21
 dr¹uxna 40
 dr¹uška 40
 gał¹oša 55
 guzer¹ye 47
 huł¹zer 47
 huzer¹ye 47
 kał¹oša 55
 łag¹oša 55
 makac'¹or 68
 makac'¹orka 68
 makac'¹ort 68
 mak¹otra 68
 nał¹ěčka 76
 n'avałačka 76

n'avoločka 75
 navl'ěčka 75, 76
 navl'ěčka 76
 ěv¹ěsta 84
 ěv¹ěsta 84
 ěv¹estka 84
 ěv¹estka 84
 ěv¹estka 84
 nev¹istka 84
 nyv¹istka 84
 ěiv¹esta 84
 ěiv¹esta 84
 ěiv¹istka 84
 odh¹uzok 47
 oz¹era 47
 oz¹ora 47
 pošoу u pryst¹upy 92, 93

prymak 89
prymak 87
prymak 89, 90, 92
prymič 89
prystupa 93
prystupa 92
prystupčyk 92
prystupnyk 92
prystupnik 92, 93
prystupny 92
prystupiu 92
pryšed u pryšempy 92
pryšed u pryšupy 92, 93
pryšou u prymake 89
pryšou u prymak'e 92
pryšou u prymaki 89
pryšou u prymy 89
pryšou u prymičy 89
pryšou u pryšupy 92, 93
svaža 40
synavaja 84
synova 84
synovaja 84
taučanka 96
taučań'ica 96

taučok 97
taučak 97
taučań'ica 96
tłoczek 97
tłoczek 97
thukak 97
toučanka 96
toučań'ica 96
toučak 97
toučań'ica 96
toučań'ic'a 96
točkań'ic'a 96
tučak 97
u prymake 89
u prymaki 89
u prymičy 89
uzera 47
uzer'e 46
uzer'ie 46
uzer'ye 46
uz'ora 47
uz'yr 47
uz'yr' 47

Indeks wyrazów z pozostałych języków

Litewski

kurdūpelis 61

Łaciński

calcea 53, 54

Mołdawski

fustu 32

Niemiecki

binden 22
bindinge (śrdniem.) 22, 25
bindunge (śrwniem.) 22, 23

Bindwagen 25
Kordupel 61
kordupelig 61

Kurdupel 61
kurduplig 61
Winde 22

winden 22
Windwagen 24

Rumuński

fústa 32
fústă 32

Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie. Studia wyrazowe. Część 3

prof. dr hab. Dorota Krystyna Rembiszewska
Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk
Warszawa
<https://orcid.org/0000-0003-0339-0879>
dorota.rembiszewska@ispan.edu.pl

prof. dr hab. Janusz Siatkowski
Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej
Uniwersytet Warszawski

Autorzy deklarują brak konfliktu interesów.

Abstrakt

Publikacja jest kontynuacją rozważań zawartych w pracach *Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie. Studia wyrazowe* (2018) oraz *Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie. Studia wyrazowe. Część 2* (2021).

Autorzy szczególną uwagę zwracają na rozróżnienie rzeczywistych pożyczek od reliktywów dawnej wspólnoty słowiańskiej. Wskazują także na konieczność zestawiania materiału polskiego i innojęzycznego (np. polskiego i ukraińskiego, polskiego i białoruskiego), by właściwie uchwycić mechanizmy przenikania elementów poszczególnych systemów, a przy tym zaobserwować infiltrację pierwiastków kulturowych składających się na całość obrazu pogranicza. W monografii omówiono kilkanaście wyrazów charakterystycznych dla tego obszaru. Są to: *binduga*, *chaszcze*, *chudoba*, *chusta*, *druh*, *(h)uzer*, *kidać*, *kołosza*, *kurdupel*, *łukno*, *makutra*, *miękin*, *nawleczka*, *niewiasta*, *prymak*, *tolkanica*, *żmykać*. Zanalizowano je na tle kontekstów literackich i kulturowych.

Słowa kluczowe: dialektologia słowiańska; geografia lingwistyczna; pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie; leksyka gwarowa

The Polish-East Slavic Borderland: Word Studies: Part 3

Prof. Dr. hab. Dorota Krystyna Rembiszewska
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk
Warszawa

<https://orcid.org/0000-0003-0339-0879>
dorota.rembiszewska@ispan.edu.pl

Prof. Dr hab. Janusz Siatkowski

Instytut Slawistyki Zachodniej i Południowej
Uniwersytet Warszawski

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Abstract

This publication continues reflections presented in the volumes *Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie. Studia wyrazowe* [The Polish-East Slavic Borderland: Word Studies] (2018) and *Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie. Studia wyrazowe. Część 2* [The Polish-East Slavic Borderland: Word Studies: Part 2] (2021).

The authors pay particular attention to distinguishing actual borrowings from relics of the former Slavic community. They also accentuate the need to compare Polish and non-Polish material (e.g. Polish and Ukrainian, Polish and Belarusian) in order to capture properly the mechanisms of interpenetration of elements of particular systems and at the same time observe the infiltration of cultural elements which make up the overall image of the borderland. The volume offers a discussion of over a dozen words characteristic of this area: *binduga* ‘rafting ground’; *chaszczce* ‘thicket’; *chudoba* ‘livestock’; *chusta* ‘piece of linen or other fabric for clothing’; *druh* ‘companion; friend’; *(h)uzer* ‘lower part of a sheaf’; *kidać* ‘to throw’; *kołosza* ‘trouser leg’; *kurdupel* ‘short person’; *lukno* ‘vessel for honey; measure of honey’; *makutra* ‘clay bowl for grinding poppy seeds’; *miękinie* ‘chaff’; *nawleczka* ‘pillowcase, duvet cover; furniture cover’; *niewiasta* ‘daughter-in-law’; *prymak* ‘son-in-law accepted into his wife’s household’; *tolkanica* ‘mashed potatoes’; *żmykać* ‘to wash clothes by hand’. The lexical items in focus are analysed against the backdrop of literary and cultural contexts.

Keywords: Slavic dialectology; linguistic geography; Polish-East Slavic borderland; dialectal lexis

Dorota Krystyna Rembiszewska – profesorka w Instytucie Sławiści Polkiej Akademii Nauk w Warszawie. Autorka książek: *Gwary nadbużańskie mazowiecko-podlaskie* (2002), *Dynamika rozwoju gwary Knyszyna i okolic na Podlasiu w XX wieku* (2006), „*Słownik dialektu knyszyńskiego*” Czesława Kudzinowskiego (2007), *Gwary Mazur wschodnich w XIX wieku (na podstawie ankiet Georga Wenkera do „Niemieckiego atlasu językowego”)* (2020) i współautorka *Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny* (t. IV, IX, X) oraz (z Ireną Maryniakową, Januszem Siatkowskim) słownika *Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza* (2014), a także redaktorka lub współredaktorka kilkunastu tomów zbiorowych (m.in. *Słowiańskie słowniki gwarowe – tradycja i nowatorstwo*, 2016; *Gwary wobec wyzwań współczesności*, 2024). Wraz z Januszem Siatkowskim wydała zbiór tekstów źródłowych *Dziewiętnastowieczne materiały gwarowe z obszaru Warmii, Mazur i terenów sąsiednich. Cz. 1* (2024).

Janusz Siatkowski (1929–2025) – autor ponad 400 prac z dziedziny leksykografii czesko-polskiej (m.in. *Słownik czesko-polski* z Mieczysławem Basajem – cztery wydania), dialektologii polskiej (*Słownictwo Warmii i Mazur, I: Budownictwo i obróbka drewna*, 1958), czeskiej i słowiańskiej (m.in. *Dialekt czeski okolic Kudowy*, 1962), historii języka polskiego i czeskiego (m.in. *Bohemizmy w języku polskim. Słownik* z M. Basajem, 2006) oraz słowiańskich kontaktów językowych (*Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach*, 2005; *Słowiańskie nazwy części ciała w historii i dialektach*, 2012), w tym polsko-czeskich (m.in. *Czesko-polskie kontakty językowe*, 1996) i słowiańsko-niemieckich (*Studia nad słowiańsko-niemieckimi kontaktami językowymi*, 2015), współautor kilku tomów Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego (*Общеславянский лингвистический атлас*), Ogólnokarpackiego atlasu dialektalnego (*Общекарпатский диалектологический атлас*).

Publikacja jest kontynuacją rozważań zawartych w pracy *Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie. Studia wyrazowe* (2018), oraz jej *Części 2* (2021). Autorzy szczególną uwagę zwracają na rozróżnienie rzeczywistych pożyczek od relikwów dawnej wspólnoty słowiańskiej. Wskazują także na konieczność zestawiania materiału polskiego i innojęzycznego (np. polskiego i ukraińskiego, polskiego i białoruskiego), by właściwie uchwycić mechanizmy przenikania elementów poszczególnych systemów językowych.

W monografii omówiono kilkanaście wyrazów charakterystycznych dla tego obszaru: *binduga, chaszce, chudoba, chusta, druh, (h)uzer, kidać, kołosza, kurdupel, łukno, makutra, miękiny, nawlecza, niewiasta, prymak, tołkanica, żmykać*, które zostały zanalizowane na tle kontekstów literackich i kulturowych.

ISBN: 978-83-66369-21-4

